Biblioteca de psihanaliză, 95

Colecție coordonată de
Vasile Dem. Zamfirescu

Ouvrage publié avec le concours du
Ministère français chargé de la culture,
Centre national du livre

Această carte a apărut cu sprijinul
Ministerului Culturii din Franța,
Centrul Național al Cărții

Gisèle Harrus-Révidi

Psihanaliza simțurilor

Traducere din limba franceză de

Nicolae Baltă

EDITORI
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL
Magdalena Mărculescu

COPERTA
Faber Studio (Silvia Olteanu și Dinu Dumbrăvician)

DIRECTOR PRODUCȚIE
Cristian Claudiu Coban

REDACTOR
Corina Cojanu

DTP
Victoria Gârlan

CORECTURĂ
Sînziana Doman

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HARRUS-RÉVIDI, GISÈLE
Psihanaliza simțurilor / Gisele Harrus-Revidi ; trad.: Nicolae Baltă. - București : Editura Trei, 2008

ISBN 978-973-707-182-8

I. Baltă, Nicolae (trad.)

159.961

Această ediție este tradusă după PSYHANALISE DES SENS, de Gisèle Harrus-Revidi, Editions, Payot & Rivages, Paris, 2000

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-973-707-182-8

Cuprins

Introducere

Despre impactul discursului colonial asupra dorinței de a fi analist

> Am ajuns, în vara aceasta, la o înaltă notă galbenă.
>
> VINCENT VAN GOGH
> *Scrisori către fratele său Thèo*

A fi analist nu este o profesie, ci o stare. Această stare este fragilă, dureroasă, labilă, uneori ereditară, dar nu se dobândește, ci se caracterizează prin faptul că devii cel mai adesea posesorul ei fără să-ți fi dorit-o, și aceasta de la cea mai fragedă vârstă. Într-o dimineață, subiectul poate, trezindu-se, să nu mai fie analist: dacă trăiește exclusiv de pe urma acestei situații pe care va fi știut să o rentabilizeze transformând-o într-o profesie, el va fi atunci silit să continue să-și exercite meseria, pe bâjbâite, întru câtva ca un pictor care, orbind, s-ar așeza zi de zi, fiindcă nu a știut niciodată să facă altceva, în fața șevaletului și a pensulelor sale.

Prima întrebare este deci: ce anume în dezvoltarea unui copil foarte mic, care abia începe să vorbească, deși aude dintotdeauna, anunță că în evoluția sa se va înscrie capacitatea de ascultare. (Și nu contează, în fond, că va

deveni sau nu analist, ceea ce e de luat aici în considerare va fi prezența, pentru el constantă, chiar obsedantă, a discursului latent al celuilalt.)

Indubitabil, primul lucru care ne vine în minte este impactul discordanței pe care o va fi simțit între discursul familiei sale (atât asupra ei însăși, cât și asupra corpului său, a sentimentelor și senzațiilor sale) și propriile sale percepții. În al doilea rând, vom fi conștienți că pasajele nodale clasice și obligatorii nu vor fi făcut decât să îmbogățească și să complice viziunea sa despre lume: adolescența sa va fi fost mai dureroasă și mai reflexivă, dorința sa de a evada în Artă sau în Religie mai marcată, iar opțiunile sale amoroase mai ambigue și mai generatoare de suferință.

Și în sfârșit va reveni mereu în el sentimentul acut că, dacă lucrurile ar fi putut fi spuse clar, în spiritul unui soi de adevăr absolut, ele ar fi stat poate altfel…

În consecință, de la an la an, pe divan și apoi în fotoliu, uneori pe estradă, el va încerca să prindă, să agațe cuvântul lipit de lucru într-o nominalizare a suferinței psihice care duce uneori la juisarea verbală, orgasmul cuvântului potrivit pus pe senzația potrivită, dar care, după câtva timp, prin jocul întoarcerii dialectice, nu va mai fi cel mai bun și va redeveni cuvântul imperfect, deci uman.

Pe acest traseu îndeajuns de vag pentru ca fiecare să se poată proiecta în el poți găsi pe oricine. Fiecare copilărie e acolo, marcată de pecetea locului nașterii, a rețelei familiale, a prieteniilor bogate și fluctuante din copilărie. Fiecare familie are propriul ei discurs, propriile sale contradicții care au putut uneori genera deopotrivă suferința și dorința de a ști, de a înțelege.

Ca ilustrare personală, am hotărât să mă ocup de o situație specifică în care contradicțiile între ceea ce era trăit și ceea ce era numit nu erau, în mod banal, caracteristice unei familii, ci grupului social în ansamblul lui; voi face deci asociații în legătură cu copilăria mea petrecută în Maroc, în perioada colonială, când orice discurs nu era legat decât de Patria-mamă și când ceea ce era văzut, simțit, atins, gustat trimitea la un model de plăcere al cărui referent și deținător era doar Franța, deci la o frustrare inevitabilă.

Discursul oficial era, încă din copilăria timpurie, plin de rigoare și rigiditate, fără cea mai mică urmă de detașare: așa cum a spus-o și a repetat-o Leopold Sedar Senghor, „țara noastră era Galia, și locuitorii ei, galii“ (și unii copii credeau că odinioară Marocul se numea Galia, din moment ce locuțiunea folosită era „țara noastră“, fără nici o precizare, vrând astfel să spună clar că trăiam în Franța).

Geografia, literatura și discursurile familiale subliniau cu emulație că bogăția climatului francez era incomparabilă; ca dovadă, o dictare care ne era dată în luna octombrie, la fiecare început de an școlar, vreme de mai mulți ani și fără ca învățătorii să se fi înțeles între ei: era un text de Anatole France în care autorul se descria, dacă îmi aduc bine aminte, ca pe un băiețel cu o bască pe cap, care mergea și el la școală la începutul anului școlar, traversând grădina Luxembourg, în timp ce de jur împrejur frunzele cădeau din copaci.

Ni se cerea de fiecare dată să arătăm ce anume din text îi arăta cititorului vizat că este vorba de începutul anului școlar: căderea frunzelor devenea o evidență care se impunea ca o realitate vie juxtapusă frunzișului persistent de la noi; în Maroc, nici o plantă nu avea frunze

caduce și nu am văzut niciodată vreo frunză căzând, și cu toate acestea am trăit acele toamne când străbăteam grădina Luxembourg… (în condițiile în care mergeam în același timp la școală pe drumuri străjuite de arbori de piper din al căror frunziș curge în orice anotimp, de cum îl atingi, ceva lipicios și urât mirositor și de palmieri a căror imuabilitate era pentru noi legată de imuabilitatea școlară).

Când învățătorii subliniau specificul bogat al climatului francez, ei precizau inevitabil că acolo există patru anotimpuri distincte, în timp ce în Maroc nu sunt, evident, decât două: o iarnă și o vară. Așa că ei oftau mereu după frumusețea primăverii și a toamnei…

Abia ca adult trăind în Franța, în cadrul unor călătorii care nu erau niște reîntoarceri, ci niște cufundări în percepția cea mai pătrunzătoare, am descoperit în sfârșit primăvara marocană, luminos anotimp intermediar în care verdele violent al câmpurilor (care vara se transforma în galben intens și apoi în galben șters), presărat cu maci de câmp și flori aurite pe care le numeam „vinegrete", transcendea într-o durere de bucurie albastrul cerului și indigoul mării.

Învățam și vorbeam despre florile din Franța: bujorii, daliile, trandafirii și liliacul. Despre liliac, pe care nu îl văzusem niciodată, nu știam decât numele, totuși trăiam înconjurați de flori anonime, prezente desigur în jocuri și în decoruri, dar niciodată pomenite nici în familie, nici, mai ales, în clasă.

Doar buganvileele, violete și prăfuite, existau vag ca niște garduri vii sau ornamentând porțile grădinilor, creând probleme constante prin ramificațiile lor care necesitau îngrijiri din partea grădinarilor autohtoni. Lianele

de Florida, trandafirii și grele, atârnau de-a lungul zidurilor în timp ce îngânam versurile lui Albert Samain:

Glicinele atârnau, mov, de-a lungul zidurilor,
Balamalele ruginite scârțâiau pe cercevelele vechi.

Făceam din florile darmozului coronițe, asortând, asociind tonurile fiecărei părți a florilor, dar numai în Franța, douăzeci de ani mai târziu, într-o grădină exotică, aceste tufe omniprezente s-au dovedit a purta un nume. Hibiscușii și merii umpleau cu florile lor grădinile, gardurile vii și marginile drumurilor; tulpinile lor puternice, de un roșu-cardinal și galben, se împreunau în frunzișul lor verde-întunecat și brun-portocaliu: erau și se vedeau pretutindeni, în afară de liceu, unde programele prevedeau studierea gladiolei sau a margaretei. Istoria vorbea de crini, iar noi contemplam daturele…

Plumbago, florile acestea albăstrui, al căror frunziș se amesteca veșnic cu cel al buganvileelor, nu existau prin numele, ci prin gustul lor: copiii le răsfirau și le sugeau tulpinile, susținând că erau dulci.

Pe scurt, într-o grădină de hibiscus, de meri, de dature și de glicine, de gladiole și de margarete, nu erau repertoriate decât plantele franceze, celelalte neexistând decât într-un pseudoexotism verbal care, de fapt, era realitatea noastră cotidiană. De altfel, recunoașterea era însoțită adesea de o conotație negativă: buganvileele erau considerate „prăfuite", iar arbuștii de leandru care acopereau suprafețele oficiale sau administrative aveau un miros plăcut și dulceag despre care copiii șopteau că, dacă îl respirau mai mult, riscau să moară lent asfixiați, totul având la bază motive vagi și de neînțeles.

Culmea discordanței în acest discurs colonial, care era de fapt singurul în acest loc, se manifesta în hiatusul existent între ceea ce copilul percepea cu gustul, cu plăcerea lui gurmandă și ceea ce i se spunea despre aceasta. Ghiftuit cu fructe coapte, uscate și dulci, ale căror culori unduiau într-o paletă evocând, și într-un mod pozitiv din punct de vedere cultural, cele mai frumoase pânze ale pictorilor europeni (nu auzisem niciodată, evident, de pictură maghrebiană), copilul învăța că aceasta era o soluție extremă și că existau altundeva, departe, fructe ale căror gust și savoare erau incomparabile. Nu conta ceea ce vedea el (unii adulți se delectau vădit), ce simțea în gură, mesajele pe care i le trimiteau papilele, el nu auzea decât un singur lucru: restricția, supremația unui altundeva necunoscut.

Pepeni galbeni și verzi, struguri de masă, și mai ales portocale, mandarine și lămâi, care se copseseră în pom, fără conservanți deoarece nu se punea problema transportului la distanță, își puteau răspândi parfumul, sucul și virtutea, dar „tuturor" le lăsa gura apă după merele și perele din Franța. Mica pară din Maroc, tare și aspră, cu miezul granulos și totuși dulce, deși se vindea bine, nu întrunea unanimitatea: unde erau perele Williams, Conférence, Beurré Hardy, Passecrassane, psalmodiau credincioșii dintre care mulți nu cunoșteau din Patria-mamă decât o lună de concediu în august, la doi ani o dată, și deci care nu le gustaseră niciodată! Frustrare sacră care, sub culoarea politicii, trimite de fapt la incapacitatea de a asuma plăcerea simțurilor… Decodificare a lumii gurii într-un univers manipulând în mod preconștient amăgeala și falsul, dar a cărui violență pasională, de îndată ce s-a pus problema de a înapoia această țară locuitorilor săi, a declanșat o criză majoră, anulând imediat artificiul acestui discurs specios. Cu toate acestea, copilul învățase să

nu mai aibă încredere în delectarea sa, să se teamă de simțurile lui, începând să asimileze interdicția de a numi juisarea orală cu mult înaintea celei sexuale.

Orașul se împărțea în două: orașul european și Medina sau orașul arab. Copiii nu se duceau niciodată în cartierele maure, părinții temându-se de murdărie sau de boli, ca proiecție a ceva de nemărturisit din ei. Farmecul Medinei care le era interzis copiilor îi fascina totuși pe adolescenții care se duceau pe ascuns să se plimbe prin labirintul străduțelor, adulmecând cu o dorință repulsivă violențele odoriferante și uitându-se cu ochi mari la asortimentele colorate care erau mai fade sau neutralizate din cauza împrăștierii în orașul european. Tarabele negustorilor de mirodenii ofereau privirii o asemenea subtilitate de tonuri, încât orice profesor de literatură sau de desen ar fi putut obține din ea pentru elevii lui un material lingvistic sau estetic incomparabil. Nimeni nu a făcut vreodată aluzie la ele: mirodeniile nu existau pentru noi, la fel ca pentru oricare copil din Franța, decât în povestirea lui Marco Polo și în epopeile marilor navigatori; nu se făcea nici o referire și nu am făcut-o niciodată. În realitate, ele erau puțin gustate și puțin utilizate.

Eram întru câtva cu totul impermeabili la această formă de realitate; ca adolescenți la liceu, descoperiserăm scrisorile lui Van Gogh către fratele său Théo și ne plimbam recitând această frază ale cărei aliterații ne fascinaseră: „Am ajuns, în vara asta, la o înaltă notă galbenă“, și visam, pierduți în contemplarea reproducerilor proaste de floarea-soarelui și de lanuri de grâu. Devalorizate erau pentru noi picturile monocrome de galben, prețioase și rare, de la negustorii de mirodenii: galbenul-aprins al

curcumei, filamentele cu matitate roșiatică de șofran, galbenul-verzui al chimionului proaspăt măcinat, galbenul-brun, chiar chihlimbariu, al amestecului celor patru mirodenii. Și grație acestui talent al manipulării culorilor caracteristic Africii de Nord erau înșirate alături, în alte mici piramide înălțate cu grijă, degradeurile de roșu al ardeiului dulce sau picant, al papricii, și albul, cenușiul și negrul varietăților de piper. Această exultare a ochiului, deși exista cu violență, era totuși negată printr-un soi de refuz al exotismului, chiar în clipa în care noi ne impregnam cu el. Importanța structurală pe care a avut-o pentru noi era fundamentală, și cu toții îi păstrăm o amintire dureroasă care nu trimite doar la regretele obișnuite ale tuturor copilăriilor, ci la faptul că în momentele în care eram fericiți, nu numai că nu o știam (ceea ce este efectiv o constatare banală în efectul retroactiv), dar nici nu aveam dreptul să fim: o afirmam chiar, nu din opoziție clasică adolescentină, ci, dimpotrivă, prin învățare și asimilare a terminologiei dominante și a referenților săi.

Descoperirea mâncărurilor arabe din Medina: pâini rotunde și tăvi umplute cu frigărui și măsline, clătite zemuind de acroleină și totuși delectabile, smochine de Barbaria, s-a desfășurat în paralel și la fel de tainic ca și primele explorări sexuale adolescentine: această transgresiune a unei interdicții trimitea erotismul la o noțiune difuză și globală privind senzorialitatea în întregul ei. Corpul exista în discordanța dintre o împlinire panteistă legată de soare, de lumină, de o țară primitoare și hrănitoare, și un discurs despre inteligența culturală, lipsa-de-a-fi, lipsa-de-a-trăi.

Sosirea în Franța a avut funcția de interpretare. Într-un timp extraordinar de scurt, cel mult câteva luni,

discursul regretului, al lipsei a reapărut în mod simetric. Era în sfârșit întâlnirea pe această temă a unei autenticități și a unei coerențe între suferință și discursul ei, între trăirea corporală și psihică.

Noul inconfort, îndeosebi în senzația de frig și de lipsă de luminozitate, provoca reevaluarea senzațiilor fizice ale trecutului și a ceea ce s-ar fi putut spune despre ele. O formă de stare de bine era în sfârșit recunoscută chiar în momentul când nu mai exista…

Acest traseu colonial este clasic și banal, s-ar putea obiecta, așa că prin ce poate fi el generator al ființei-psihanaliste? A fost probabil întâlnirea în oglindă a unei situații particulare și a unui context global. Viitorul analist este poate cel care a devenit conștient de abaterea pe care percepțiile sale au suferit-o din pricina limbajului; prin autoanaliză, el și-a regăsit o parte a căilor sale senzoriale, dar știe că pentru a parcurge din nou totalitatea traseelor sale, el trebuie să îi ceară ajutorul altcuiva. Abatere prin limbaj? Desigur, fiindcă viitorul profesionist știe totodată că a fost cel ce a auzit de-a lungul întregii sale copilării un discurs care nu îi era destinat, ceea ce nu se voia, cel puțin la nivel conștient, ca el să audă; el s-a văzut, simțit, loc de proiecție a dragostei, a urii, în scenarii care nu erau scrise pentru el și în care juca rolul de dubluri, de înlocuitori.

Acest lucru continuă să fie adevărat, dacă trecem de la discursul familiei la discursul societății; când contextul politic al țării în care a trăit oferă în mod flagrant o posibilitate de a-și proiecta răul interior (și ce țară nu o oferă, într-un moment sau altul?), și deci de a-și asimila contradicțiile interne la contradicțiile discursului dominant, el se repede, se refugiază în răul politic, în deformarea mai

mult sau mai puțin intenționată; el se liniștește, nu are probleme, situația externă e cea care este sursa suferinței, cea internă funcționând pentru el ca un reflex fidel al unei exteriorități asupra căreia are înțelepciunea de a-și nega atotputernicia. Derivativele există: învățarea înțelepciunii, a puterii, sublimarea prin tentativele sau gusturile artistice, educația sentimentală cu încercările sau erorile ei, și poate asumarea funcției de părinte, la rândul său.

Dar angoasa e prezentă, pândind la cotitură. Un vis, o fantasmă, un moment depresiv și iată că pentru el apare într-o lumină orbitoare realitatea supremației vieții interioare… Și atunci îi vine poate în minte o amintire veche, când, pe la cinci sau șase ani, mergea la circ și clovnii Auguste, cel Alb și Gugusse, Paiața se ciorovăiau: mai aude și acum râsul copiilor și își amintește că el se ascundea, lamentabil, plângând cu sughițuri: fiecare șut primit de Paiață aducea veselia în sală și pe el îl ducea la disperare într-o identificare resimțită ca fiind inevitabilă.

Angoasa este motorul, când e suficient dominată, a posibilității de schimbare. Atunci, după ani de studiere a medicinii sau a psihologiei sau a orice altceva, el ia hotărârea să-și perpetueze suferința rentabilizând-o.

Copilul care auzea discursurile care nu îi erau destinate, care stăpânea prost scenariile în care nu juca decât rolul de dublură, va deveni un adult care va cere să fie plătit pentru a asculta discursuri dintre care în fond nici unul nu îi este destinat, și care se va preface că stăpânește scenarii în care nu va juca evident decât rolul dublurilor.

Atunci, i se întâmplă uneori, din cauza oboselii și a învinețirii provocate de interminabilele ierni pariziene, să viseze că într-o bună zi poate că ar trebui să meargă în Franța, fiindcă în Franța sunt patru anotimpuri.

Partea I

Senzorialul

I

Andiva și lâna: Despre gust și pipăit

Tobit

> Când am fost dus prizonier la Ninive, toți frații mei și cei din clanul meu mâncau pâinea necredincioșilor, dar eu aveam grijă ca sufletul meu să nu o mănânce.
>
> TOBIT 10-12, *Deuterocanonicele*

Fata se numea Tobit. Sau, mai exact, tatăl ei îi dăduse această poreclă cu afecțiune și ironie, explicându-i că era, în Vechiul Testament, numele a doi mici profeți și că nu se știa exact pe care anume îl identifica, pe bătrânul tată sau pe fiu, pe bătrânul care orbise sau pe tânărul care, în timpul unei călătorii, fusese cât pe ce să fie înghițit de viu de un pește.

Familia ei trăia în cultul spiritului: în consecință, Tobit era întruchiparea însăși a intelectualei, ceea ce înseamnă că avea un creier ca să gândească și că acest creier făcea parte dintr-un trup și dintr-o carne a cărei utilitate era tocmai aceea

de a fi receptaculul, purtătorul, medierea fundamentală fără de care un creier nu poate exista. Acest trup era spălat, hrănit, îmbrăcat deoarece continua să fie singurul sistem cunoscut pentru a-i permite vieții spiritului să se desfășoare fără probleme. În acest context, sănătatea era obligatorie, boala fiind foarte rar admisă, iar când survenea violentă și răzbunătoare, ea lua deseori aspecte de gravitate extremă: atunci membrii familiei se solidarizau și mai mult și își abăteau reciproc gândurile prin citirea câtorva versete din Biblie, ascultând muzică și prin activități manuale sănătoase: mâinile, spunea mama, trebuie să aibă mereu ceva de făcut.

Chiar și agregațiile erau pregătite tricotând pulovere pentru iarnă, curățând legume, și când venea în sfârșit timpul pentru odihnă, băieții și fetele, înarmați cu un ferăstrău mecanic, tundeau gardurile vii ale caselor. Oricum, frivolității nu i se făcea nici o concesie; problema unei haine noi nu se punea decât atunci când cea veche era uzată până la urzeală: atunci se confecționa o haină „confortabilă", fără formă și închisă la culoare, care era purtată pe frig și zăpadă. Brațele goale nu erau tolerate, mânecuțele care acopereau umerii păreau mai conforme cu un ideal vestimentar despre care nu puteai crede, la prima vedere, decât că era impregnat de referință religioasă.

Într-adevăr, Tobit, o dată ce a avut tradiționala agregație familială în buzunar, pe la douăzeci și patru de ani, s-a gândit serios să se călugărească, și a început o licență de teologie.

Totuși, o tresărire de inteligență, o intuiție precisă au făcut ca într-o bună zi să înceapă să bănuiască existența la ea a unor tendințe masochiste: o dată chiar, descoperirea unui fel de plăcere, într-un moment de durere fizică intensă pe care și-o crease singură mai mult sau mai puțin, a fost deopotrivă revelatorul și catalizatorul unei

decizii pe care o presimțea de puțin timp: credința ei se disipase și nu mai voia să devină călugăriță. Percepuse prea mult fastul, dedesubturile și șmecheriile creștinismului tradițional și, austeritatea familială contribuind la aceasta, înclina spre un soi de protestantism de tip englezesc, poate mai centrat pe inhibiție decât pe credință.

Au trecut anii, Tobit a început să predea și, vreme îndelungată, conform cuvântului lui Hristos, își dădea o parte din salariu operelor de binefacere. Lecturile ei, totdeauna clasice și de o înaltă ținută, se impregnau de finețea de analiză caracteristică romanului francez, ceea ce a determinat-o, după ce îi studiase pe Flaubert sau Proust, sau, mai rău, pe Cholderos de Laclos, să se introspecteze și să aibă o conștiință din ce în ce mai acută a lipsurilor și a inhibițiilor ei.

S-a hotărât atunci, într-o tresărire violentă de revoltă, să facă și studii de psihologie. Și a trebuit ca într-o bună zi să-și permită, printr-o excepție căreia nimeni nu i-a bănuit amploarea, o veritabilă criză de nervi în public, pentru ca să i se dea adresa unui analist de care s-a agățat febril, ca de o trecere la actul pornografic. Și, în chip cât se poate de evident, chiar de asta și era vorba.

Despre ceea ce a fost „trupul" însuși al analistului ei n-o să vorbesc aici; o să comentez doar faptul că ajungând la el, Tobit nu putea discerne un anumit număr de semne: ea nu știa niciodată dacă îi era cald sau frig, nu vedea diferența dintre „o haină frumoasă" și o „haină obișnuită"; pe deasupra, nu recunoștea suficient gustul alimentelor ca să știe dacă trebuia să li se mai pună sau nu sare, și nici dacă erau bune sau rele.

Problema căldurii și a frigului era pentru ea (și a și rămas parțial) o problemă insolubilă. „Iarna, spunea ea,

trebuie haine groase, pulovere puse unul peste altul și o haină groasă pe deasupra. Dacă plouă, e nevoie să-ți pui o pelerină și cizme de cauciuc, altfel te uzi, ceea ce provoacă angine (Tobit avea, încă din copilărie, angine de începerea anului școlar, care au dispărut destul de repede prin analiză). Primăvara e momentul când nu mai folosești mijloacele de transport în comun, ci propria-ți bicicletă. O lună sau două după aceea, îți schimbi încălțările (Tobit avea o pereche de mocasini de iarnă, o pereche de sandale de vară pe modelul clasic al celor purtate de călugări, și o pereche de cizme de cauciuc) și îți pui una dintre cele trei sau patru rochii de vară."

Tobit umbla deci astfel îmbrăcată de aproape treizeci și nouă de ani când a ajuns la cabinetul meu. Imediat — trebuie că era iarnă — „s-a plâns" de căldura care domnea în încăpere. Propria mea vestimentație, vădit lejeră, îi arăta că încăperea avea o temperatură „extrem de anormală", ținând cont de cum era afară și, date fiind „straturile" vestimentare cu care se înfofolise și de care nu se descotorosea nici măcar acasă, Tobit se aștepta să fiarbă aici, după propria ei expresie. Și-a luat așadar rapid obiceiul să lepede unul câte unul diferitele ei pulovere, „așa cum cureți o ceapă", cum spunea ea, precizând însă că o făcea mai mult din conformism și nu fiindcă se simțea rău cu ele (a făcut-o efectiv o dată sau de două ori, cu prilejul unei defecțiuni a încălzirii centrale, fără nici un comentariu despre diferența de temperatură, în timp ce remarcile celorlalți pacienți lăsau să se înțeleagă că temperatura ambiantă era întru totul neplăcută).

Totuși, de la bun început, ea s-a situat pe o scară de temperatură căreia i-a stabilit tocmai cei doi poli: pe de o parte, nu îi plăcea căldura intensă a verii și, pe de alta, se temea de frigul „polar" de care suferise de-a lungul

iernilor aspre ale copilăriei sale. Într-adevăr, părinții ei, proprietari ai unei case impunătoare din regiunea pariziană, considerau că o căldură normală e „moleșitoare“, că dăunează voinței și că niște copii activi, hrăniți sănătos, nu aveau nevoie de ea. De-a lungul iernilor, la început al celor din timpul războiului, când pacienta era foarte tânără, apoi al celor ulterioare, mama ei pusese sub masa din sufragerie un fel de sac burdușit pe care copiii își așezau picioarele, seara, când își făceau lecțiile, după ce își scoseseră ghetele.

Abia mai târziu, în adolescența lui Tobit, ei au consimțit să-și pună încălzire centrală, căreia i se dădea drumul numai puțin dimineața, pentru a „dezmorți“ aerul, și pe care apoi mama o oprea când temperatura atingea douăsprezece sau treisprezece grade. „Mai mult decât atât, spunea Tobit, ar fi fost cu adevărat imoral și nu-ți mai rămânea decât să te tolănești pe un divan cu un roman în mână.“ Această frază, pe care am auzit-o de nenumărate ori, era spusă atât de Tobit, cât și de mama ei, ilustrând ceea ce pentru această familie cu un înalt nivel intelectual ar fi fost cea mai mare crimă: să te bucuri de căldură, de relaxarea corporală și intelectuală. Citirea romanelor în copilărie nu era într-adevăr tolerată decât după activități fizice sau intelectuale intense și trebuia să aibă loc stând pe un scaun, cu spatele drept, sau în cel mai rău caz chiar înainte de culcare: totuși, în acest ultim caz, Biblia, pe care fiecare copil o primea în dar când împlinea doisprezece ani, îndeplinea mult mai bine funcția de diriguitor al viselor, toată lumea fiind convinsă de acest lucru.

Tobit povestea toate acestea într-un mod ambiguu: desigur, recunoștea că suferise de frig până la lacrimi sau la limita amorțelii care precedă pierderea cunoștinței, dar era vădit de acord cu această educație spartană al cărei

beneficiu i se părea că este autonomia și independența față de calitățile mediului; în această optică, ea nu pierdea niciodată prilejul să-și bată joc pe față de aspectul meu friguros, sau, dimpotrivă, de faptul că mă simțeam bine în apartamentul meu bine încălzit; aceasta îi îngăduia să presupună că educația mea nu fusese în mod evident axată pe același sistem de valori ca al ei. Ea a afirmat așadar în mai multe rânduri că „frigul nu părea specialitatea mea".

Totuși, încetul cu încetul, relația ei cu temperatura, apoi cu hainele, s-a ameliorat, fără a depăși niciodată un anumit prag de adaptare. Ea a dobândit un simț convențional al temperaturii, în timp ce valurile de frig sau de căldură anormale pentru anotimpul respectiv o lăsau întotdeauna întru câtva neajutorată, lipsită se pare de imaginație în privința subiectului. În astfel de cazuri, recurgea, fără suferință și regrete vizibile, la sistemul de valori matern: unui copil nu îi este niciodată frig, unui copil nu îi este niciodată cald; el trebuie doar să se îmbrace potrivit pentru luna decembrie sau iunie, și acest „potrivit" acoperea o enumerare vestimentară precisă dincolo de orice comentariu. Și dacă mi se întâmpla să fac unul, ea exclama: „Dar e de-a dreptul un dezmăț, aici e Babilonul!". Când de fapt gluma ei, umorul manifestat acopereau în realitate o adeziune profundă la cuvântul mamei, și amândouă eram cât se poate de conștiente de acest lucru.

Raporturile ei cu hrana erau dintre cele mai surprinzătoare: mânca pentru a se hrăni și fiindcă era clar că nu avea încotro; nu prezenta de altfel nici cel mai mic simptom de anorexie sau de tulburări de comportament alimentar. Tobit, și e important să notăm acest lucru aici, era o ființă sănătoasă, „o persoană nevrotică normală", cu un înalt nivel intelecual care suferea de importante inhibiții

afective și senzoriale: într-un cuvânt, era tipul clasic de analizată așa cum și-o doresc mulți analiști. Înzestrată cu o cultură remarcabilă, foarte inteligentă și cu o excelentă capacitate asociativă, ea își făcea „bine“ analiza, așa cum făcuse de altfel totul până atunci, și acest „bine“ include evident momente penibile de transfer negativ.

Ca să ne întoarcem la raportul ei cu plăcerea orală, aceasta era nulă la un prim nivel: în plan secundar, se putea decela totuși un discurs paralel în care Tobit vorbea ca despre o practică inaccesibilă despre care nu își imagina cu adevărat în ce putea consta. Fiindcă trebuie precizat că, pentru mama ei, hrana „sănătoasă“ era și ea strict codificată: astfel, trebuia ca în fiecare zi să mănânci legume fierte, carne sau pește, brânză întotdeauna însoțită de pâine, fructe, și să bei apă proaspătă. E de notat că acest meniu uniform includea un aditiv obligatoriu când vreunul din copii dădea un examen: candidatul trebuia atunci să înghită o mixtură pe bază de oase de pește pisate, deoarece ele conțin, cum se știe, fosfor, a cărui ingerare se presupune că favorizează capacitatea de memorare.

În acest context, transgresiunea pe care și-o îngăduia, în condițiile în care trăia singură de peste zece ani, consta în a nu lua mese complete sau în a consuma doar una singură dintre componentele „mesei sănătoase“. Plăcerea de a mânca, a ezitat ea pe durata unei întregi ședințe, este poate pizza, acest fel de mâncare exotic pe care îl descoperise din întâmplare într-un supermarket.

În amintirile sale din copilărie, ea a evocat, de mai multe ori, faptul că de-a lungul iernii, printre legumele mesei de acasă, o preferință regulată și sistematică era acordată andivelor. Faptul că mama ei era originară din Lille nu era lipsit de importanță. Pornind de la această problemă a originilor, și de-a lungul a trei ani de analiză, ea a sfârșit prin

a emite ipoteze despre propriile mele origini, cu modestie desigur, dar cu fermitate, spunând așadar că ea credea că nu sunt din Lille, ci mai degrabă din Sud, anumite indicii făcând-o serios să se gândească că mă născusem probabil în Africa de Nord: puteam, după părerea ei, să par deseori glacială, dar eram, în mod evident, o glacială din Sud. Ea s-a convins până la urmă de acest fapt și a afirmat: „Nu sunteți din regiunea mamei, cu dumneavoastră e altceva, sunteți mai caldă, mai dinspre Mediterana".

După o vreme, a făcut asociații pornind de la faptul că persoanele născute în Africa de Nord nu cunosc probabil prea bine andivele; a adăugat chiar că este convinsă și că acest lucru este vizibil, că hrana din copilăria mea nu a avut la bază această legumă pe care poate că nu o cunoscusem decât tardiv (și în acest moment justețea intuiției sale, ținând cont de faptul că nu avea nici un element de realitate, m-a uluit, chiar dacă nu i-am spus nimic).

Eram aici, între andive, frigul matern, propria mea căldură ambivalentă, când într-o zi, stând întinsă pe canapea, mi-a dat o rețetă de gătit andive și mi-a sugerat insistent să o pun în practică. În ședința ulterioară, m-a întrebat ce am făcut; în fața tăcerii mele, a repetat cuvânt cu cuvânt rețeta, pentru ca data următoare să reitereze întrebarea. Dat fiind că tăcerea mea persista, a așteptat, nu fără să mă întrebe de fiecare dată până în momentul când, la sfârșitul unei ședințe, stând în picioare, față în față, fără vreun zâmbet sau vreo seducție oarecare, mi-a recitat pentru a treia oară această rețetă și mi-a dat neliniștită „ordinul" de a executa ceea ce îmi cerea, pentru ca, a precizat ea, să simt astfel cu adevărat „gustul"andivei; nu mai putea spune nimic altceva despre acest subiect.

Tobit nu era nici pe departe psihotică; analiza ei până în prezent era, datorită felului ei de a fi și a mo-

dului ei de a înțelege procesul analitic, riguros condusă fără cea mai mică organizare tehnică. Or, în acel moment, și e singura oară când a făcut-o în opt ani de analiză, ea cerea imperativ de la mine un act. Acest act consta în a găti un fel de mâncare într-un anumit mod și a-l mânca. Ceea ce luasem drept o glumă inițial se dovedea a fi ceva foarte serios și aveam intuiția, la început amuzată, apoi perplexă, că trebuia să mă supun.

Am gătit așadar andivele așa cum îmi spusese ea: rezultatul a fost că erau atât de amare, încât nu puteau fi mâncate. Din ce în ce mai perplexă, am vrut să mă asigur și am luat-o de la capăt; rezultatul a fost identic. A venit și ședința următoare, și Tobit, intrând, îngrijorată, m-a întrebat, fără să se așeze, dacă îi urmasem directivele. Am dat doar din cap că da. S-a întins și m-a întrebat cum mi se păruseră. Am răspuns doar: „Foarte amare“, la care ea a repetat după mine: „Nu-i așa, vi s-au părut foarte amare?“ Am confirmat, și atunci s-a lăsat o tăcere lungă, după care a plâns, pentru prima oară, toată ședința. Între suspine, nu putea decât să bâiguie, sfâșiată, că fusese crescută în această amărăciune, că această amărăciune erau viața și copilăria ei. Acest cuvânt care mi-a ieșit pe gură, cu dublă conotație pentru ea (amarul mamei), a fost probabil una dintre plăcile turnante, una dintre articulațiile fundamentale ale analizei sale: dar nu era vorba încă de o interpretare.

Cu toate acestea, ea a putut în acel moment, prin intermediul Mamei Mediteraneene să se desprindă de discursul dominant al Mamei originare din Lille: era întru câtva amăgeala Mării Mediterane împotriva realității Amarei din Lille.

Abia după acest episod, și în mod definitiv, Tobit a putut să aibă propriul ei sistem de calificări, să fie mai liberă în decodificările ei senzoriale, să posede autonomia simțurilor într-un corp în sfârșit redat adevărului său și eliberat de sclavia interpretativă codificată maternă. Mai mult, ulterior, ea avea să recunoască printr-o perfecționare a practicii sale analitice personale și prin diferențierea mai netă pe care o făcea în privința percepțiilor sale, că manifestă un anumit gust pentru ceea ce altora li se pare neplăcut și respingător.

Aceasta avea să se manifeste cinci ani mai târziu, în ultimul ei an de analiză. Își cumpărase un război de țesut mare și îi copleșea cu cadouri pe cei din anturajul ei. Se amuza de preferințele ei personale, având, spunea ea, gust pentru lâna care înțeapă. Într-o zi, a sosit la mine intimidată și jenată, dar, în același timp, vădit fericită; făcuse pentru mine, în tonuri pe care mi le știa familiare, un superb poncho, precizând că este din lână foarte moale, de vreme ce nu puteam purta decât așa ceva. Era la sfârșitul analizei și mai rămăseseră puține ședințe; i-am restituit atunci ceea ce devenise prin gura mea, și în gura mea, interpretarea despre amărăciunea andivelor, păstrând în schimb moliciunea lânii.

Marie

Numele

O voi numi Marie Stuart: această conotație istorică e necesară pentru a înțelege originile. De fapt, prima oară când a venit, purta un nume obișnuit, ba-

nal, care era al soțului ei. Abia după mulți ani de analiză și un divorț, mi-a semnalat într-o zi cu o umbră de cochetărie că își schimbase prenumele: își păstra așadar numele rezultat prin căsătorie, dar prenumele era altul.

Acest detaliu mi-a atras suficient atenția pentru ca să o întreb care îi era numele de fată. Mi l-a spus imediat, era Marie Stuart: mama ei, Elizabeth, se căsătorise cu un oarecare domn Stuart (tatăl pacientei, despre care însă nu a fost practic niciodată vorba, fiindcă dispăruse și murise), această căsătorie nefiind însă una reușită. Când s-a născut fiica ei mai mare, a numit-o Marie, realizând în acest fel un soi de imagine simplistă: Elizabeth persecutând-o pe Marie Stuart, sau, mai rău, comandând execuția ei cu securea. Reprezentarea conținutului patronimicului său era atât de violentă încât, fără a interpreta, am așteptat de la Marie vreo asociație, dar nu a făcut nici una; am încercat atunci o remarcă asupra faptului că pentru Elizabeth faptul de a-și numi fiica Marie Stuart avea poate un sens inconștient, și din partea acestei femei inteligente (și care avea deja la acea vreme în spate o perioadă importantă de analiză) o tăcere exprimând neînțelegerea; nici măcar nu părea să întrezărească la ce anume făceam aluzie. Nimeni, spunea ea, nu făcuse vreo remarcă și nici vreo asociație legată de numele ei: desigur, cunoștea foarte bine povestea Elizabethei și a Mariei Stuart, dar asociația mea i se părea specioasă, nu era vorba decât de o coincidență.

Denegarea ei, care avea să rămână definitivă, referitoare la vreun sens care ar fi putut fi atribuit numelui său nu a apărut decât prin deplasarea pe care a efectuat-o schimbându-și prenumele și prin faptul că a păstrat oficial numele soțului.

Copilăria

Înainte ca problema aceasta să apară (ea nu a apărut, după cum am spus, decât din întâmplare, abia după trei sau patru ani de analiză) ca un înțeles major, dar denegat al istoriei ei, analiza sa debutase cu bâlbâieli dificile. Într-adevăr, când a venit prima oară, dădea impresia de a se sufoca într-un cocon, de a fi lipsită de aer și de spațiu de gândire. A spus că mănâncă foarte prost de câteva luni și că se simte fără vlagă, ceea ce se și vedea. După prima ședință, un telefon m-a înștiințat că fusese spitalizată pentru grave tulburări gastrice. Credeam că nu o voi mai vedea, dar a reluat legătura cu mine imediat ce a ieșit din spital, după trei săptămâni; părea că a făcut un pas important în timpul bolii, fiind categoric mult mai hotărâtă să se ocupe de problemele ei: zarurile erau aruncate.

În primul an de analiză, a vorbit despre soțul ei, protector și statornic, ca despre un călău, în timp ce mama ei era văzută în același timp ca un copil nepăsător și vesel ale cărei năzbâtii nu fuseseră lipsite de farmec: niciodată nu a descris-o prin intermediul unei răsturnări în care părea să-și asume rolul de mamă al propriei mame care nu era nici agresivă și nici violentă; credea doar că aceasta avea o asemenea imaturitate afectivă și un asemenea egocentrism, încât își putea lăsa în deplină cunoștință de cauză cele două fiice într-un soi de abandon senin. Marie, confruntată cu o obligație de a se maturiza, crescuse atât de repede, încât la doisprezece ani era aproape autonomă din punct de vedere financiar. Când a împlinit șaisprezece ani, mama ei s-a recăsătorit după divorț și a plecat în Italia, lăsând-o să trăiască singură la Paris, într-o casă în paragină. Lui Marie toate acestea i se păreau întru totul normale și firești.

După studii superioare scurte care au dus rapid la începerea vieții profesionale, s-a căsătorit la nouăsprezece ani și s-a transformat într-o soție casnică desăvârșită, în timp ce soțul ei începea o carieră politică ce avea să îl ducă în scurt timp la vârf, și care a făcut ca viața lui Marie să încremenească într-un cadru hiperprotector și foarte rigid.

Perfecțiunea

Ședințele, monotone, se desfășurau toate după un model unic: la început lamentația conjugală, apoi întoarcerea la copilărie, dintre care segmente întregi, perioade îndelungate se cufundaseră în ceea ce părea o uitare totală, și în sfârșit descrierea perfecțiunii sale casnice. Virtuțile sale menajere erau, dacă era să o crezi, nenumărate: nimic nu se irosea niciodată, știa să recupereze întotdeauna totul, să folosească orice într-un fel sau altul, să transforme totul. Nimic nu se pierdea așadar, dar mai ales nimic nu se crea în analiză. Și presupusele transformări nu apăreau deloc.

Monotonia acestui imn adus vieții casnice, despre care nenumărate detalii dădeau de gândit că era departe de a fi desăvârșită, continua. Marie crease, în opoziție totală cu ceea ce fusese mama ei, un Ideal al Eului centrat pe cămin, la care nu era dispusă să renunțe prea curând. Paradoxal, se plângea totuși de o plictiseală a cărei molipsire îmi devenea de fiecare dată mai evidentă, dar refuza orice evoluție în afara cercului strâmt al perfecțiunii sale.

În cele din urmă, s-a gândit că o „slujbuliță" ar fi binevenită ca să îi mai schimbe gândurile și nu pentru a-și câștiga existența, deoarece considera că soțul ei avea datoria de a întreține singur familia. Autonomiei sale pre-

coce infantile îi urmase astfel o dependență conjugală strânsă pe care ea și soțul ei o trăiau uneori într-o mare violență. După un stagiu de reciclare în care și-a manifestat calitățile de adaptare care i-au adus complimente din partea organizatorilor, a revenit la golul și plictisul vieții casnice.

Atunci a luat o a doua inițiativă care a constat în lansarea unei afaceri: pentru aceasta, a contactat câteva magazine de lux și, cu aprobarea lor, s-a apucat să inventeze dulcețuri. Recăpătându-și însuflețirea, îmi descria în timpul ședințelor amestecurile de fructe rare, aromele de vanilie, de lămâiță sau de scorțișoară, recipientele, ambalajul. Pe scurt, nu omitea nici un detaliu și zâmbetul meu o asigura de participarea mea afectivă. Tonul general oglindea întotdeauna un ideal de perfecțiune: după spusele ei, numai ea știa să facă cele mai bune lucruri și comercianții entuziasmați o felicitau. Numai soțul nu se arăta încântat, dar acest lucru părea să fie rolul lui obișnuit.

Cât despre mine, după o bucată de vreme, începeam iarăși să mă plictisesc cumplit, dar nu vedeam deloc cum să ies din această situație. Nu puteam decât să-mi spun în sinea mea că nu îmi lasă nici un spațiu pentru o cât de sumară interpretare, ce i s-ar fi părut oricum o restricție și pe care nu ar fi putut-o resimți decât în mod persecutor. Fiecare pas nou pe care îl făcea o înscria într-un sistem închis din care orice posibilitate de mișcare psihică era exclusă.

Și totuși, din exterior, situația părea în sfârșit dinamică: îmi povestea cum fierbea dulcețurile pe arii de tangou și că cererea crescândă a comercianților justifica abundența stocurilor de borcane din dulapuri, trăgând astfel concluzia că a atins perfecțiunea. Supralicita demonstrând naiv că se ocupă de corpul ei (tangoul), că este

perseverentă (dulapurile pline), că se pricepe să-și revândă produsele (gustul dulcețurilor) și că succesul ei economic probabil că putea fi comparat cu al soțului. Autosatisfacția părea atât de mare, încât îmi dădea sentimentul unui dezacord interior, al unei discordanțe interne, despre care nu știam ce să spun: orice comentariu asupra acestui triumf mi se părea că ține de analiza sălbatică.

Ofranda

În paralel, Marie începea să manifeste un anumit sentiment de simpatie în interiorul spațiului analitic. Până atunci, când era nevoită să lipsească, considera că, atâta vreme cât își plătea ședințele, nu avea de dat nici o socoteală. Or, la începutul analizei, depresia ei era atât de manifestă, încât absențele ei mă îngrijorau: în ziua când i-am putut spune acest lucru, am simțit în tonul ei, și asta în ciuda educației desăvârșite și rigide de care dădea întotdeauna dovadă, scepticismul și surprinderea. Faptul că mi-ar putea *realmente* păsa de ea i se părea un artificiu, poate chiar un șiretlic comercial. A readus vorba de mai multe ori de asta pentru a spune că avea, și aproape că se scuza pentru acest lucru, sentimentul, poate nefondat, că tonul meu era sincer și interesul meu cât se poate de real.

Aceasta a făcut-o să constate că nu este politicos să vorbești întruna de dulcețuri în mod abstract și că ar fi un gest delicat din partea ei să-mi dăruiască un borcan de dulceață, ca să pot aprecia gustul ei. După o vreme, mi-a pus pe birou, la sfârșitul unei ședințe, două borcane frumoase învelite în pânză cadrilată.

Aceasta era ofranda simbolică, gestul de intimitate, pe care îl făcea pentru prima dată: irupția realului lua ca înțeles primar o incapacitate de a trece prin cuvânt, dar indica

totodată o voință de comunicare. După ce am reflectat rapid, și ținând cont de sentimentul de imobilism pe care îl aveam în cel mai înalt grad, le-am păstrat. Deschiderea borcanelor a fost o surpriză: primul, plin de mucegai, răspândea un miros grețos, iar celălalt nu era nici el mai apetisant.

Mi-a fost foarte clar în acel moment că aderasem prea mult la perfecționismul ei: Marie mă punea în gardă și îmi arăta astfel, în mod vizibil, falsul ei self; ea se oferea criticilor mele și îmi arăta, prin acest act inconștient agresiv, că nu trebuie să cred naiv în afirmațiile ei. Totuși, nu m-am simțit deloc provocată și, când Marie m-a întrebat în felul ei, distant și întru câtva absent, dacă îmi plăcuse cadoul ei, am mormăit vag ceva păstrând aceeași atitudine.

Am trăit acest episod oarecum ca un elev căruia colegul îi „suflă" răspunsul corect. Marie îmi „suflase", și în acest mod straniu mă ajutase. Din acea zi, nu am mai simțit nici cea mai mică stânjeneală și m-am simțit autorizată să interpretez. Câteva luni mai târziu, metamorfoza ei era totală: își tunsese părul scurt, avea un aer degajat, o slujbă adevărată (a renunțat la dulcețurile considerate prea puțin rentabile). Discursul ei perfecționist a fost înlocuit aproape dintr-o dată de zeflemea și umor, fiind capabilă în sfârșit să-și privească în față depresia: amintirile din copilărie au ieșit iarăși la suprafață, dureroase și penibile, și mama-copil a devenit, într-o suferință extremă, o mamă neglijentă și egoistă.

Au trecut șase ani și ne-am gândit atunci la încheierea analizei. Marie, activă, mereu în mișcare, tricota o serie de pulovere despre care mi-a cerut părerea. Mi se păreau frumoase și i-am spus-o. La puțin timp după aceea, a apărut cu un pachet superb care conținea, spunea ea, „un pulover făcut dintr-o lână deosebit de moale" (aici a folosit exact aceeași expresie ca Tobit).

Cred că e fundamental ca analizatul, la sfârșitul analizei sale, să fie în posesia întregului material care, pentru analistul său, ținând cont evident de punctele oarbe ale acestuia, a constituit corpul însuși al muncii sale. Nu îi spusesem niciodată lui Marie ce fusese cu dulcețurile, fiindcă la acea vreme acest *semn nu putea fi decât nonverbal* și nu putea fi utilizat decât într-o decodificare de gradul doi. Cu multă blândețe i-am descris atunci pe scurt starea borcanelor pe care mi le dăruise. A fost stupefiată și a susținut că, din câte știa ea, un asemenea accident nu se întâmplase niciodată; faptul că dulceața din cele două borcane nu putea fi mâncată i se părea să țină de un hazard statistic aberant. Deopotrivă curioasă, perplexă și puțin necăjită, ea m-a întrebat atunci ce gândisem despre acest lucru: i-am comunicat interpretarea pe care o făcusem la acea vreme, respectiv atenționarea față de falsul ei self pe care știuse să mi-o adreseze și autorizația pe care mi-o dăduse de a-i interpreta în sfârșit o anumită serie de lucruri (de notat că, contrar majorității pacienților, ea păstra o imagine foarte precisă despre fosta ei personalitate și că vorbea despre aceasta cu mult umor).

A zâmbit și a spus că speră că puloverul tricotat nu va pune nici o problemă. Cu pachetul încă nedeschis între noi, i-am explicat principiul reparației inconștiente și mi-am afirmat certitudinea în privința calității afective a conținutului acestui pachet. Și nu m-am înșelat deloc.

Tehnica psihanalitică și abordarea structurilor arhaice

Cazurile lui Marie și Tobit ridică o problemă fundamentală: cea a abordării structurilor arhaice prin tehnica psihanalitică. Numeroși teoreticieni ai analizei au con-

vingerea că la acest nivel se desfășoară majoritatea problematicilor constitutive ale psihicului, iar complexul lui Oedip își datorează locul privilegiat de placă turnantă a capacității pe care o are de a face simbolic ceea ce până atunci nu putea fi numit; și totuși, nu sunt luate în considerare modificări tehnice decât în cazurile extreme.

În cele două cazuri menționate mai sus, am gustat, adică am pus în interiorul gurii mele, în circumstanțe precise, după un interval de analiză mai mult sau mai puțin lung (trei ani și un an), cu niște pacienți „clasici" care nu sufereau de tulburări grave, un aliment cu un gust care avea sens, care era un semnificant fundamental pentru aparatul lor psihic. Pentru a delimita mai bine problema ridicată de aceste modificări tehnice, voi încerca să refac pe scurt geneza intricației limbajului și a senzorialului; aceasta va atrage după sine, de-a lungul procesului, răspunsuri la dubla întrebare pusă de aceste cazuri și care poate fi formulată astfel: a existat o trecere la act din partea mea, ca urmare a unei incapacități de a asuma o interpretare în întregime asupra modului verbal? Și aceasta va ridica în ecou o a doua întrebare nu mai puțin importantă: cea a limitelor verbalizării.

Gură goală, gură plină[1]

Să încercăm să refacem traseul genezei primului cuvânt: fluxul verbal iese din gură, cuvântul este articulat de buze, el poate fi pronunțat cu gura plină; ceea ce înseamnă că gura este intersecția anatomică, fiziologică și psihică a articulației felurilor de mâncare și a cuvântului, a senzorialului și a limbajului.

1 N. Abraham, M. Torok, „Deuil ou mélancolie. Introjecter — incorporer", în *L'Ecorce et le Noyau*, Paris, Aubier-Flammarion, 1978.

• Vidul și țipătul

Imperioasa nevoie de hrană a nou-născutului care se exprimă prin țipete se află în afara fonemului este manifestarea fiziologică și motrice a suferinței legate de senzația de foame și nu conține nici un început de simbolizare, deci nici o posibilitate de limbaj.

• Sațietate și dorință de fonație

Nu-ul, gest cefalogir semantic, rezultă din întoarcerea capului de către sugar când respinge sânul[2]: deci prima *afirmație*, care paradoxal este *negație*, este legată de senzația de sațietate și articulează momentul fondator în care din prea-plinul de hrană va apărea nu primul fonem, ci ceea ce ar putea fi considerat una dintre primele dorințe de fonație.

• Golul și cuvântul

Nicolas Abraham și Maria Torok cred că golul gurii, într-o primă etapă, nu înseamnă decât țipete și plânsete; totuși, datorită prezenței materne, acest gol devine, ca urmare a unei dorințe de chemare, mijlocul de a determina apariția limbajului, „trecerea de la gura plină de sân la gura plină de cuvinte se efectuează prin intermediul unor experiențe de gură goală. Să înveți să umpli cu cuvinte golul cavității bucale, iată o primă paradigmă a introiecției[3]".

Gura e cea în care se articulează cuvintele gustului cu gustul cuvintelor. Învățarea limbii este o învățare a plăcerii, așa cum este teoretic o parte a învățării senzoriale. Să înveți să guști, să înveți să vorbești pentru a chema,

2 R. Spitz, *Le Non et le Oui*, Paris, PUF, 1962.

3 N. Abraham, M. Torok, „Deuil ou mélancolie", în *L'Ecorce et le Noyau*, op. cit.

să înveți să gândești, trei operațiuni fundamentale în geneza dezvoltării copilului, capabile, la fiecare nivel, de disfuncții care vor avea la rândul lor repercusiuni asupra stadiilor următoare.

„Primul pas al gândirii, structurarea sa primordială, se deduce dintr-un raport inițial cu obiectul oral. Într-o formă imagistică, acest principiu ar putea fi formulat în felul următor: înainte de orice, gândim cu gura, cu dinții. El pregătește opoziția banală bun/rău, care atrage imediat după sine opoziția interior/exterior[4]."

Originarul și senzorialul

Cum se poate atinge acest originar de dinainte de cuvinte? Putem concepe să regăsim urmele lăsate de activitatea senzorială arhaică? Piéra Aulagnier propune ca definiție a conceptului de originar aceea de a fi „martorul perenității unei activități de reprezentare care se folosește de o pictogramă ce ignoră imaginea cuvântului și are ca material exclusiv imaginea lucrului corporal". Or, spune ea, „această formă de activitate psihică este forclusă de ceea ce este cognoscibil, pentru totdeauna și pentru orice subiect, fără însă să-și înceteze acțiunea, «fond reprezentativ» care persistă în paralel cu alte două tipuri de producție psihică: cea proprie procesului primar și cea proprie procesului secundar".

Cu toate acestea, ea adaugă că activitatea originarului împrumută de la senzorial. Care sunt funcțiile care informează psihicul și lumea de interdependența lor mutuală, în registrul plăcerii și al relației sale cu discursul[5]?

---

4 G. Haddad, *Manger le livre*, Paris, Grasset, 1984.

5 P. Castoriadis-Aulagnier, *La Violence de l'interprétation*, Paris, PUF, 1975.

„Văzut, auzit, gustat, atins se vor regăsi, imediat ce există acces la limbaj, sub egida unui enunț care va hotărî în privința mesajului afectiv pe care informatul și vocea informatoare îl așteaptă și îl primesc unul de la celălalt. Instrumentarea mesajului spre obiectul sensibil va face ceea ce este enunțat de mesaj să fie factorul care decide relația experienței senzoriale și a obiectului sensibil cu plăcerea și neplăcerea cu ceea ce este licit și cu ceea ce este interzis[6]." Ulterior, Piéra Aulagnier va demonstra pe larg cum psihicul ia-în-sine sau respinge-în-afara-sa ceea ce i se pare bun sau rău, bunul părându-i-se autogenerat de el însuși și răul implicând respingerea prin automutilare „care, în propria sa reprezentare, regizează organul și zona, sursă și sediu al excitației[7]".

Senzorialul se află deci sub primatul limbajului și se decodifică printr-un mesaj afectiv trimis de mamă sau de substitutul ei[8]. Care sunt urmele acestui discurs? La un prim nivel, nici una, desigur, deoarece activitatea psihică are ca funcție integrarea psihică a obiectelor externe autogenerate și acțiunea lor, ceea ce e totuna cu a spune că un obiect exterior devine internalizat și că „psihicul întâlnește lumea ca un fragment de suprafață specular, în care își oglindește propriul său reflex[9]".

---

6 Ibid. (s. a.).

7 Ibid.

8 În absența limbajului, am regăsi conceptele etologiei, adică: amprenta (Lorenz): acest amestec ireversibil de afect și de senzorial care leagă un animal tânăr de primul său „tutore"; atașamentul (Bowlby): această legătură a unui copil cu mama lui cu componenta sa socială și biologică, dar în care se distinge greu locul discursului. Cf. K. Lorenz, *Il parlait avec les mammifères, les oiseaux et les poissons*, Paris, Flammarion, 1968; J. Bowlby, *Attachement et perte, I, L'Attachement*, Paris, PUF, 1978.

9 P. Castoriadis-Aulagnier, *La Violence de l'interprètation, op. cit.*

În consecință, „sânul e cel ce trebuie considerat în acest stadiu un fragment al lumii care are particularitatea de a fi deopotrivă audibil, vizibil, tactil, olfactiv, hrănitor și de a distribui toate plăcerile [...] din acest motiv cavitatea bucală va deveni reprezentant pictografic și metonimic al activităților tuturor zonelor[10]".

Deturnarea senzorială

Cunoscând faptul că aceste calități ale obiectului sunt cele ce au constituit psihicul copilului și că discursul auzit e cel ce a dat tonalitatea sa experiențelor senzoriale, putem afirma că o intervenție la adult este operantă? Cu alte cuvinte, putem interveni în sistemul percepție-conștiință care, după cum a subliniat Freud, nu prezintă urme mnezice, unde nu se înscriu urme durabile ale excitațiilor, dar pe care discursul parental se grefează totuși pentru a traduce tonalitatea experiențelor? Ce se întâmplă cu aceste experiențe senzoriale arhaice bine sau prost decodificate afectiv de vocile parentale? De la început se creează o pictogramă a sânului pe care în paralel discursul parental o va accentua în sensul plăcerii sau neplăcerii, licitului sau interdicției.

Acest sistem percepție-conștiință al copilului mic primește informații din lumea exterioară (pe care le poate lua-în-sine sau respinge-în-afara-sa, după Piéra Aulagnier citându-l pe Freud) „și informații din lumea interioară, respectiv senzațiile care se înscriu în seria neplăcere-plăcere și reviviscențele mnezice[11]". Rămășițele latente ale discursurilor parentale sunt probabil o parte din aceste reviviscențe mnezice, iar neplăcerea și plăce-

10 *Ibid.*

11 J. Laplanche, J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse* (articolul „conscience"), Paris, PUF, 1967.

rea nu sunt niște în-sine care există în afara informației pe care copilul a primit-o de la acestea.

Sugarul e foarte dependent de ceea ce mama lui e capabilă să îi aducă: Winnicott crede chiar că mama „suficient de bună“ este într-o stare specifică, „preocuparea maternă primară[12]“. Totuși, ce se întâmplă cu modelul senzorial când mama nu e disponibilă, când nu reușește să-și dea sânul (laptele sau biberonul ei) așa cum este de dorit, precum mamele care își abandonează copiii descrise de Spitz de exemplu[13]? O mamă rigidă, funcționând cu un Ideal al eului dur, oferă un corp, experiențe senzoriale și mesaje afective care vor determina la copil un model inconștient de referință. Acest mesaj afectiv va avea influență asupra plăcerii sau neplăcerii și va da experienței senzoriale tonalitatea lui. În primul nostru exemplu, amărăciunea este una dintre clauzele „contractului“ cu mama, copilul nu a avut de ales între a-i plăcea sau a nu-i plăcea amărăciunea. În aceste cazuri, gustul poate deveni matricea percepției simbolice a vieții afective. (Mama mea pe care o iubesc spune că iubesc amărăciunea, viața mea este ca gustul pe care îl am în gură și cred că o iubesc în acest fel.) Lumea senzorială infantilă (vizuală, tactilă sau olfactivă) poate fi decodificată sub primatul discursului unui adult dominat de suprem sau pervers sau exercitând o dominație totală (incapacitatea de a simți temperatura exterioară pe corpul tău este un bun exemplu în acest sens).

Toate acestea par să impună conceptul de deturnare senzorială: orice senzație transmisă creierului devine percepție: ea este calificată, la sugar, de discursul celuilalt, care îi conferă tonalitatea, dar poate opera o detur-

---

12 D. W. Winnicott, „La préoccupation maternelle primaire“ (1956), în *De la pédiatrie à la psychanalyse*, Paris, Payot, 1971.

13 R. Spitz, *De la naissance à la parole*, Paris, PUF, 1968.

nare a sensului percepției. Or, regresia analizei îl incită pe pacient, într-o fantasmă de comunicare intrasenzorială, să caute sursele infantile și modurile lor de acțiune specifice. Acesta este momentul în care putem privilegia două ipoteze clinice:

1) Căutarea surselor infantile pune problema definirii *plăcerii* și diferențierii între *neplăcerea* pe care un subiect și-o poate autoadministra și *masochism*. Multe dintre neplăcerile pe care unii indivizi par să le caute nu sunt plăcere perversă a durerii, ci acceptare *pasivă*, de către un corp *alienat*, a unei senzații căreia *dominația* discursului altuia, de la origine, i-a interzis recalificarea. De unde ipoteza că aceasta poate, în anumite cazuri, să fie recalificată și epurată chiar și la adult. Această ipoteză are la bază de fapt un al doilea postulat:

2) Încă de la naștere, într-adevăr, trăim într-un univers supradeterminat pe toate planurile: într-o evoluție „normală", copilul crește, experiențele senzoriale afective și intelectuale se multiplică, discursurile se intersectează; pentru acești pacienți, este posibil ca îndoiala să-și facă apariția o dată cu *contestarea* sistemului de valori parentale, dar exclusiv la un mod intelectual și abstract, deoarece corpul este în acest caz cât se poate de departe de psihic[14].

Tobit care vorbea despre locul de origine al mamei sale, Marie care ținea un discurs ideal despre sine, cât se

14 Într-adevăr, acești pacienți sunt niște indivizi pentru care „funcționarea mentală devine un lucru în sine. [...] Clinic, această stare poate merge mână în mână cu o dependență față de adevărata mamă și o falsă dezvoltare bazată pe supunere [...] psihicul este «sedus» de spirit și rupe relația sa intimă cu soma. Rezultă de aici o asociere psihic-spirit care este patologică". D.W. Winnicott, „L'Esprit et ses rapports avec le psyché soma" (1949), în *De la pédiatrie à la psychanalyse, op. cit.*

poate de departe de percepțiile și dorințele lor, erau vădit chinuite de falsul lor self. Docilitatea lor aparentă, până atunci profundă, le îngăduise să continue să-și asume un sistem senzorial și un sistem de gândire „sub influență". Încetul cu încetul, frica de prăbușire își făcuse apariția în fața conștientizării unei suferințe permanente legate de o distorsiune între corporal și psihic, și psihosoma lor, într-un vis de unitate, începuse să se revolte. Prin ce sistem mental puteau ele să recunoască o altă ordine senzorială și un alt mod de gândire?

Negare și reelaborare

Într-o analiză, ne putem da seama, după un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, că „un conținut de reprezentare sau de gândire refulat se poate strecura până la conștiință cu condiția de a fi negat. Negarea este un mod de a lua cunoștință de ceea ce este refulat, de fapt deja o suprimare a refulării, dar desigur încă nu o acceptare a ceea ce este refulat[15]".

Așa se întâmpla cu Tobit, al cărei sistem de valori matern era referința supremă, așa se întâmpla cu Marie, care considera că mama ei avusese grijă cum trebuie de corpul ei…

Pentru ca un pacient să treacă de la negarea nevrotică la descoperirea propriului său sistem de evaluare, trebuie, spune Freud, să se întoarcă la problema funcționării judecății:

„Funcția de judecată trebuie în esență să ducă la două decizii. Ea trebuie să declare ferm că o proprietate este sau nu a unui lucru, și trebuie să concedă sau să con-

15 S. Freud, „La négation" (1925), în *Résultats, idées, problèmes*, Paris, PUF, 1985.

teste unei reprezentări existența în realitate. Proprietatea asupra căreia trebuie luată o decizie ar putea să fi fost la origine bună sau rea, utilă sau dăunătoare. Exprimate în limbajul moțiunilor pulsionale celor mai vechi, moțiunile orale: *pe asta vreau să o mănânc sau vreau să o scuip*, și împingând mai departe transferul (de înțeles): *asta vreau să o introduc în mine și asta vreau să o exclud în afara mea. Deci: asta trebuie să fie în mine sau în afara mea*. Eul-plăcere originar, așa cum am demonstrat în altă parte, vrea să-și introiecteze tot binele și să arunce afară din el tot răul. Răul, ceea ce este străin de sine, ceea ce se află în afara lui e pentru el înainte de toate identic[16]."

Și Freud continuă: „Cealaltă decizie pe care trebuie să o ia funcția de judecată, cea despre existența reală a unui lucru reprezentat, se referă la interesul manifestat de eul-real definitiv care se dezvoltă pornind de la eul-plăcere inițial (probă de realitate). Acum nu se mai pune problema de a ști dacă ceva perceput (un lucru) trebuie să fie admis sau nu în eu, ci dacă ceva prezent în eu ca reprezentare poate fi deopotrivă găsit în percepție (realitate). Este, după cum se vede, din nou o problemă de afară și înăuntru. Non-realul, ceea ce este simplu reprezentat, subiectivul nu e decât înăuntru; celălalt, realul, e prezent și în afară".

După ce a negat că ar exista vreo problemă senzorială, pacientul capătă conștiința sensului negării sale și pornește deci în căutarea obiectului pierdut sau, în lipsa acestuia, a obiectului de substituție: în acest caz, analistul poate fi adus în situația de a juca acolo, *în real*, rolul celui ce își va împrumuta corpul, care va ajuta la recalificarea percepției într-un mod pe care subiectul îl va trăi ca fiind mai

16 Ibid. (s. a.).

adecvat pentru ceea ce crede el că este *realitatea sa*. Repunerea în discuție a pacientului, susținută de ambiția de a fi activ și nu pasiv, ca până atunci, trece printr-o încercare de recuperare, nu atât a obiectului originar, cât a percepției presupusă originară: și totuși, paradoxal, această activitate va trece prin celălalt, ca și prima dată, deoarece celălalt este afară, în real. „Unde a practicat înainte eul o asemenea tatonare, în ce loc a învățat el tehnica pe care o aplică în prezent la nivelul procesului de gândire? Aceasta s-a produs la extremitatea senzorială a aparatului animic, la nivelul percepțiilor simțurilor. Într-adevăr, conform ipotezei noastre, percepția nu este un proces pur pasiv, ci eul trimite periodic în sistemul de percepție mici cantități de investire datorită cărora el degustă stimulii exteriori pentru ca, după fiecare dintre aceste incursiuni tatonante, să se retragă din nou[17]."

Această căutare permite regăsirea identității procesului senzorial și a procesului psihic, primul servind drept model celui de-al doilea în scopul inconștient de a recrea o coeziune psihosomatică pierdută de multă vreme.

În cursul acestui tip de proces, analistul nu poate rămâne pasiv, deoarece pacientul cere ceea ce Winnicott a denumit „holding"; cu alte cuvinte, trebuie ținut sau susținut așa cum o mamă își ține copilul. Pacientul caută afară pe cineva care îi va confirma realitatea percepției sale; când această percepție originară a avut loc în cavitatea sa bucală, realul este deci în gura celuilalt: acesta va avea ca funcție, în interiorul unei presupuse interfrontiere senzoriale, de a gusta și apoi de a numi și, procedând astfel, *el va injecta fonemul în materialitatea alimentară și, în același timp, în simbolica subiectului*, „deci un sem-

17 Ibid.

nificant materializat devine echivalentul unei scrieri", sau conform expresiei unui autor fundamental în această privință, Sfântul Ioan: „Cuvântul se face carne și sălășluiește printre noi[18]".

Afecte = hrană + cuvinte

Restabilirea „realității psihice" a percepțiilor senzoriale înseamnă a reda cuvintelor și afectelor o altă valență mai compatibilă cu eul subiectului. Literatura psihanalitică ne-a oferit un excelent exemplu de descriere a identității cuvintelor, a hranei și a tonalității afective și relaționale a subiectului în lucrarea lui Wolfson intitulată *Le Schizo et les langues*[19]. Acest bolnav, care scrie despre el însuși, leagă complet unii de ceilalți acești trei parametri în viața sa: el urăște și adoră în același timp hrana (cumpărată de mama lui) și limba engleză (vorbită de mama lui). Mama îi etalează prin fața ochilor „mâncărurile minunate" și el „își astupă urechile cu un deget ca să nu o asculte pe mamă în cazul în care ar vorbi în idiomul dureros pentru el". Wolfson își consacră tot timpul studierii limbilor străine pe care le practică cu asiduitate între două crize de bulimie. Îi e teamă de limba engleză pângărită de mama lui și de mâncărurile poluate de „trichină, tenie, limbric, oxiuri, anchilostom și alți viermi intestinali".

Deleuze, care a scris introducerea la această lucrare, o comentează în felul următor: „Echivalența este deci profundă între cuvintele materne insuportabile și mâncărurile veninoase și pângărite".

Se poate oare explica mai bine raportul existent între cuvinte, hrană și mamă?

---

18 G. Haddad, *Manger le Livre*, *op. cit*.

19 L. Wolfson, *Le Schizo et les langues*, Paris, Gallimard, 1970.

Percepția între transfer și contratransfer

Să revenim la cazul lui Tobit: elementul transferențial care i-a permis să-și formuleze cererea a fost percepția *pe care o aveam despre o identitate radical diferită de cea a mamei sale*. Doar pornind de la această constatare a făcut ea opțiunea preconștientă de a încerca o schiță de relație cu o maternalitate diferită. Această nouă mamă trebuia, prin propriul ei gust și prin propriile ei cuvinte, să infirme sau să confirme ceea ce Tobit credea că știe de multă vreme despre percepțiile sale originare și pe care nu îndrăznea să le gândească decât prin apelul la umor sau denegare. Cuvintele mamei interimare alese trebuiau să servească la crearea unei adecvări între ceea ce simțea și ceea ce nu îndrăznea să formuleze. Ele permiteau în acest fel, printr-un proces primar de generalizare, o identitate între percepție și gândire, reînglobarea întregii vieți afective în noul sistem de valori autorizate.

Ieșirea dintr-o pulsiune de dominație cere o mare energie; Tobit trebuia așadar să se bazeze, să se sprijine pe un altul, pentru a putea ieși: în același timp, inteligența și propria mea vigilență erau mobilizate pentru a evita căderea din lac în puț, adică trecerea de la o formă de dominație la alta. Noi știam că trebuie *să vorbesc în numele meu propriu și, în același timp, de locul ei personal și că acest discurs în numele meu era întru câtva al ei*. Articularea între trecutul și prezentul ei tranzita prin acel element din mine care semnifica pentru ea o *diferență*, pe care știa mai mult sau mai puțin conștient că se poate baza și cu care putea *momentan* să se identifice.

Problema lui Marie era diferită, deoarece mama ei o respingea în aceeași măsură în care mama lui Tobit era posesivă. De unde și faptul că recunoașterea obiectului rău pe care mi l-a propus nu a trecut, ca pentru Tobit,

prin interiorul gurii mele, vederea lui fiind suficientă pentru a mă descuraja. Tobit avea nevoie ca eu să gust și să încorporez, Marie nu voia decât să mă facă să înțeleg: ea nu trăise o intruziune corporală după modelul celei suferite de Tobit și căuta doar o rostire adevărată care nu venea. Această trecere la act, acest cadou fecal juca de fapt rolul unui decodor, așa cum există la televizoarele pentru surzi, și în acesta Marie mă găsea surdă.

Marie se crease ea însăși: în fața insuficiențelor mamei sale, a nepăsării acesteia, ea își construise un self făcut din piese și din bucăți și poziționase în depărtare un Ideal al Eului rigid și supraeuic în contradicție totală cu percepția pe care o avea despre mama ei. Și totuși firea ei capricioasă și bizară, moștenire maternă incontestabilă, se înăbușea și pierea în acest cadru inadecvat. Totuși, în timp ce era prizoniera unui discurs din care nu știa cum să iasă la suprafață, și nu știa pe deasupra să îi permită altuia să o ajute, ea a utilizat inconștient recursul arhaic la identitatea dintre ceea ce este în gură și ceea ce este spus, adică dintre gustul hranei și cuvântul care descrie această hrană[20]. Aidoma acelui copil care, de teamă să nu se frigă, nu a putut mânca o anghinare decât după ce a fost numită anghifrig[21], ea a propus lucruri ușoare care, printr-o mutație care i-a rămas de neînțeles, au devenit lucruri stricate. Ea a creat întru câtva ecuația

---

20 Acest proces de identitate se regăsește în ritualul evreiesc: în seara de Paști, de exemplu, pentru a descrie amărăciunea evreilor exilați în Egipt, mesenii ingerează ierburi amare. În creștinism, ritualul împărtășaniei eludează această problemă a gustului pentru a nu se centra decât pe simbolic („Acesta este trupul meu, acesta este sângele meu").

21 Joc de cuvinte intraductibil între artichaut (anghinare) și artifroid, dat fiind că pronunțarea lui „artichaut" poate fi înțeleasă ca „artichaud" (articald). (*N. t.*)

următoare: discurs pozitiv + gust negativ = discurs negativ, și a restituit prin acest procedeu discursului adevărata lui valență. Pentru Tobit, gustul lucrului (amar) era fundamental, în timp ce pentru Marie a avut înțeles calitatea lucrului (fals, stricat).

În aceste două analize, care au durat fiecare opt ani, cu trei ședințe pe săptămână, chiar dacă aceste episoade nu au acoperit decât cel mult cinci sau șase ședințe, în ochii mei au fost fundamentale.

În plus, ele necesitau holdingul și handlingul acestor două paciente. Într-adevăr, persoanele care au avut de suferit deficiențele holdingului și handlingului în copilărie, care au fost obiectul a ceea ce eu numesc „deturnări senzoriale", au putut fi ajutate să-și constituie un fals self și, în aceste cazuri precise, procesul analitic bazat în întregime pe verbal poate întâmpina la un moment dat dificultăți. O experiență senzorială arhaică, care evident că ulterior s-a încărcat de sens, supradeterminată, constituie, aidoma unei anume amintiri-ecran tenace, un obstacol greu de depășit. Două variante ipotetice sunt posibile:

— experiența senzorială poate servi drept matrice elaborării afective (cazul lui Tobit);

— experiența afectivă de neplăcere îl trimite pe copil la ceea ce cunoaște el mai bine, experiența senzorială (cazul lui Marie).

Acest proces este în realitate mult mai complex: între senzorial și afect, prin intermediul limbajului, se creează fenomene de feedback care amintesc de cele întâlnite în fiziologie în circuitele hormonale sau la nivelul neuromediatorilor.

Pacientul care, prin reveniri succesive în trecut, se lovește de experiența senzorială suprainvestită nu poate

să depășească obstacolul decât printr-un proces de susținere afectivă (*holding*). Când a păstrat o fantasmă ca urmare a faptului de a fi fost prea puțin sau prost manipulat (*handling*), el poate cere, chiar dacă nu este psihotic, o manipulare, un act care trebuie *obligatoriu* să treacă prin real, prin manipularea unui obiect-el. Marie era ea însăși borcanele sale de dulceață stricată, deoarece orice copil respins se simte vinovat și își atribuie în consecință o reprezentare negativă a propriului său corp. Ea se simțea astfel falsă, stricată, imposibil de iubit și bună de aruncat: ceea ce a fost poate terapeutic pentru ea a fost faptul că eu nu am simțit nici cea mai mică ostilitate (și probabil că masochismul ei tindea să creeze la mine acest afect); nu am avut nici simpatie, dar ea mi-a atras interesul intelectual și probabil că acesta e singurul lucru pe care îl putea suporta.

Ne mai putem pune o ultimă întrebare în privința acestor două exemple: de ce am acceptat un cadou final, lucru care evident că nu s-a întâmplat decât în aceste două cazuri? E incontestabil că tehnica analitică favorizează deseori în mod artificial o infantilizare pe care dependența de analist nu face decât să o sporească. Când un pacient are intuiția că face un efort care l-a dus la porțile regresiunii (permițând, în cazurile care ne interesează, ieșirea la iveală a unui material arhaic pe structurile orale), el poate avea nevoie, în cadrul recăpătării autonomiei de la sfârșitul analizei, să restabilească un nou echilibru relațional cu analistul: or, în cazul lui Marie și al lui Tobit, existase deja o primă transgresiune a tehnicii clasice prin irupția în ședințe a unei anumite forme de „realitate" ce apărea la nivelul gurii. E cert că, în ambele cazuri, această realitate, dură pentru pacient, fusese dură și pentru analist. Problema era deci de a accep-

ta o reparație la fel de real-simbolică pe cât fusese timpul dezvăluirii: am acceptat-o din respect față de statutul lor de adult autonom, fără a avea sentimentul că pierd vreo putere; poate că ele avuseseră deopotrivă sentimentul inconștient că mersesem „dincolo" de limite într-o primă etapă; am acceptat deci să merg „dincolo" de limite pentru a doua oară.

De ce un cadou pe bază de lână?

Ponchoul și puloverul mi-au fost oferite cu aceeași formulă, enunțând necesitatea pe care cele două paciente o aveau de a găsi „o lână mai moale decât pentru alții". Aceasta a fost poate o dovadă a faptului că ele trăiseră, prin intermediul analizei, un handling reparator. Acest handling le fortificase identitatea la nivelul unui Eu-piele[22], făcuse mai eficientă „funcția de înveliș conținător și unificator al Sinelui, o funcție de barieră protectoare a psihismului, o funcție de filtru al schimburilor și de întipărire a primelor urme, funcție care ar face posibilă reprezentarea[23]".

Acest cadou, care era, inconștient, o reparație a ceea ce putuse părea, în timpul analizei, un act ostil (la urma urmei, s-ar fi putut deopotrivă spune că Tobit îmi făcuse ceea ce îi făcuse mama ei), funcționa în confuzia complexă dintre corpul real și corpul imaginar. Dat fiind că Eul-piele al lor fusese investit, ele ofereau, în schimb, printr-un proces în oglindă, mamei reparatoare un înveliș în egală măsură protector și erotizat: poate că în acest fel ele anulau o datorie inconștientă și poate că deopotrivă ceea ce a existat în și prin corpul lor nu poate reveni parțial decât prin el…

---

22 D. Anzieu, *Le Moi-peau*, Paris, Dunod, 1985.
23 Ibid.

II

Mirosuri: Despre utilizarea olfacției în spațiul analitic

> Am nasul inteligent. Nici un alt cuvânt nu caracterizează mai bine puterea de separare, capacitatea de interpretare, sagacitatea lecturii organului meu olfactiv. Ceilalți nu datorează nasului lor decât impresii vagi, un total grosolan de mirosuri ambiante din care în cele din urmă se desprinde un semn minus. Miroase frumos, miroase urât, nu miroase a nimic. Asta-i tot ce le spune nenorocitul lor de miros. Or, paradoxul e de așa natură că, cu cât ai mirosul mai fin, cu atât ești mai puțin sensibil la mirosurile frumoase și urâte. Parfumeria nu își datorează existența decât unei clientele fără miros. Fiindcă mirosul disipează cu atât mai mult calitatea bună sau rea cu cât informează mai fin asupra compoziției mediului olfactiv în care plonjează. Cu cât informează mai distinct, cu atât mai puțin flatează, cu atât mai puțin provoacă indignare, cu atât mai puțin tulbură. E o regulă generală care e valabilă pentru toate simțurile.
>
> MICHEL TOURNIER, *Les Météores*

„Pentru oameni mirosul e prea apropiat de animalitatea umanului, și de asta se feresc de el. Și apoi e prea arhaic[24].“ Respingerea de către psihanaliză a mirosului și a tot ce îi este aferent e totală: ca și cum acesta ar fi așa de arhaic și atât de primitiv elaborat, încât ar fi inabor-

24 F. Dolto, „Fragrances“, în *Sorcières*, nr. 5, Ed. Albatros.

dabil și poate intranscriptibil în domeniul limbajului. Sublimarea defensivă a cercetării științifice în psihanaliză nu are ce face cu aceste miasme și această zgură odoriferantă provenită din creierul rinencefalic, de aceea le elimină, calificându-le drept rămășiță anală inavuabilă.

Oricum, analistul are raporturi dificile cu senzorialul: într-adevăr, supraeului său îi revine sarcina de a impune:

— o cecitate recomandată în astfel de situații în ce privește aspectele corporale ale pacienților (exceptată paradoxal când anumite semne pot fi considerate clar patologice)

— o agozie evidentă (ce să guști?)

— o anosmie integrală și

— mai presus de toate, e necesar ca simțul pipăitului să fie eludat din universul relațional, în caz contrar fiind considerat pervers. Rămân deci, pentru orice rămășiță senzorială, o ureche inteligentă și o gură pentru a interpreta, deoarece doar verbalul are drept de cetate, deci de existență.

Mirosul nu există decât într-o serie de referințe conceptuale întru totul negative: miros = rinencefal = creier olfactiv = animale cu reflexe exclusiv mezencefalice (de exemplu, furnicile care se recunosc prin miros) și deci nemodulabile = analitate = deviație a obiectului tranzițional = fetiș = rămășiță primitivă decelabilă doar la psihotici etc. La limită, cvasipierderea capacității olfactive poate fi descrisă drept calea regală de acces la o umanitate întemeiată în întregime pe comunicarea intersubiectivă și chiar metafizică: „Regresia organică în cazul omului dotat cu miros are o contribuție importantă în accesul lui la dimensiunea Celălalt[25]".

25 J. Lacan, Séminaire, *L'identification*, 1961-1962.

Freud consideră diminuarea olfacției factorul fondator al grupului social și chiar al civilizației: „Ridicarea în picioare sau «verticalizarea» omului poate fi considerată începutul procesului ineluctabil al civilizației. Pornind de aici, are loc o înlănțuire care, o dată cu deprecierea percepțiilor olfactive și cu izolarea femeilor în timpul menstruației, a dus la preponderența percepțiilor vizuale, la vizibilitatea organelor genitale, apoi la continuitatea excitației sexuale, la întemeierea familiei și, în acest fel, la pragul civilizației umane[26]“.

O ortodoxie strictă față de gândirea freudiană ne-ar îndemna să credem că psihanaliza trimite olfacția exclusiv la analitate: repetăm docil că excrementele au miros neplăcut cu excepția celor aparținând copilului mic și că „erotica anală cedează prima acestei «refulări organice» care deschide drumul civilizației[27]“.

De fapt, acest citat este caracteristic sfârșitului secolului XIX, Freud întruchipând în multe privințe unul dintre modelele sale culturale; deoarece nu trebuie să uităm că, din Evul Mediu și până la sfârșitul secolului XVIII, ființa omenească se adapta foarte bine și trăia în bună înțelegere cu miasmele și mirosurile. Astfel, vitalismul, de exemplu, în secolul XVIII, afirma că fenomenele vitale nu pot fi reduse la fenomenele fizico-chimice și manifestă existența unei „forțe vitale“ care face din materie o materie vie și organizată[28]. Această „forță vitală“ acorda un loc important mirosurilor corpului omenesc, amintind prin aceasta de o știință foarte veche, deoarece a existat de multă vreme o parte a teoriei me-

---

26 S. Freud, *Malaise dans la civilisation* (1930), Paris, PUF, 1971, nota 1, p. 50.

27 Ibid.

28 Această definiție a vitalismului este extrasă din *Robert*.

dicale bazată pe variațiile olfactive: variații ale mirosului pielii, umorilor, organelor, caracteristici olfactive ale diferitelor perioade de vârstă etc. Până la începutul secolului XIX, unii medici de familie puteau, intrând într-o casă, să pună un diagnostic instantaneu datorită unui bilanț olfactiv imediat și automat: astfel, rujeola, varicela erau repertoriate cu mirosul lor specific. Culme a desuetudinii pentru noi, care utilizăm analizele de laborator și vizualizarea electronică medicală în locul nasului nostru, în calitate de revelator al stării mediului interior! „Medicul nu se mulțumește să fie expert în mefitism; aflat la căpătâiul clientului, el mai trebuie să învețe să «reflecteze la ceea ce miroase». El efectuează mai întâi un dificil calcul olfactiv care are ca scop să stabilească cum *trebuie* să miroasă pacientul, ținând cont de vârsta, sexul, temperamentul său, de culoarea părului, de profesia lui și, dacă se poate, de mirosul lui individual, înregistrat pe când era sănătos. Practicianul se raportează apoi la itinerarul olfactiv care caracterizează fiecare dintre speciile morbide. Mirosul bolnavului îi permite atunci să pună diagnosticul și pronosticul[29]." Indivizii din epocile anterioare trăiau într-o lume cu multiple intersectări odorante pe care și le asumau incomparabil mai bine. Calitățile intrinsece ale mirosurilor proveneau dintr-o codificare strictă prestabilită, dată fiind încercarea de a neutraliza la maximum aspectele subiective inerente sistemului perceptiv.

Erotismul olfactiv a existat în toate epocile și în toate civilizațiile, dar pudicul secol XIX, calificându-l drept patologic, subliniind importanța mirosului în cazul fetișului, deci în cadrul deviației sexuale, a inițiat procesul de

29 A. Corbin, *Le Miasme et la Jonquille*, Paris, Aubier, 1982.

înlăturare a acestui simț considerat vinovat, în viziunea lui, de încurajarea plăcerilor indicibile. „În 1857, Tardieu folosea latina pentru a descrie sordidele practici ale «adulmecătorilor» care juisau mirosindu-le pe femeile care defecau. Zece ani mai târziu, polițistul Macé descrie uimitorul comportament al acestor adulmecători «amatori de șuvițe de păr» sau hoți de batiste, care se reped la clientele marilor magazine pentru a respira pentru câteva clipe mirosul cefelor lor parfumate. Féré analizează rolul mirosurilor în declanșarea dorinței, Binet se consacră studierii fetișismului și examinează comportamentul lui Restif. Sexologii, Fliess, Hagen mai ales, și ulterior Havelock Ellis, studiază rolul imens al olfacției în sexualitate[30]."

Courbin subliniază deci că în secolul XIX, dacă olfacția medicului îl introducea în semiologia medicală, cea a individului nu exista decât într-o psihopatologie a perversiunii.

Abordarea literară a olfacției arată că Rabelais crea râsul (un râs desigur scatologic) subliniind, printre alte farse, aventurile odorante și odoriferante ale personajelor sale. În schimb, în cazul unor autori precum Balzac sau Zola, mirosul este în primul rând caracteristic unei apartenențe la un grup sau unei legături sociale, ceea ce nu era de altfel o noutate deoarece mirosul era deseori nu numai boala, ci și spitalul, loc în care se încheia frecvent viața omului sărac, după cum a subliniat Michel Foucault în *Naissance de la clinique*[31]: mirosul săracilor, miros de murdărie constituind prin însăși prezența sa grupul social[32].

---

30 Ibid.
31 M. Foucault, *Naissance de la clinique*, Paris, PUF, 1963.
32 Cf. Poemului lui Arthur Rimbaud *Les pauvres à l'église*:

„Parqués entre les bancs de chêne, aux coins d'église

În limbajul literar și popular, găsim deseori ca sinonim al bestialității asociația dintre mirosurile urâte și câine: analogie care îl frapează pe Freud într-atât de mult încât în nota din *Malaise dans la civilisation* pe care am citat-o anterior el adaugă: „Utilizarea injurioasă a numelui celui mai credincios prieten al omului dintre animale ar fi de neînțeles dacă două particularități nu l-ar face pe câine să se expună disprețului omenirii: mai întâi, faptul că e în primul rând «un animal olfactiv» care nu se teme de excremente și în al doilea rând faptul că nu-i este deloc rușine de funcțiile sale sexuale[33]".

Din punct de vedere istoric deci, olfacția și diversele sale componente pulsionale și senzoriale erau o parte integrantă a vieții individuale și sociale în secolele precedente și nu au fost reținute de psihopatologie decât recent: aceasta înseamnă că în prezent există un erotism olfactiv considerat negativ și pervers, legat în esență de mirosurile corporale. În zilele noastre, doar parfumurile repertoriate sau mirosurile de bucătărie mai sunt acceptate, dar, la un mod rigid, *într-o presupusă identitate a percepției pentru toți*. (Presupusă identitate care este o apărare trimițând la frica de corporal, în timp ce în secolele precedente ea era obiectul rigorii științifice.) Supremația anumitor parfumuri cu note violente de bergamotă sau de santal capătă un sens

---

Qu'attié dit puamment leur souffle, tous leurs yeux
Vers le choeur ruisselant d'orrie et la maîtrise
Aux vingt gueules gueulant les cantiques pieux;

Comme un parfum de pain humant l'odeur de cire,
Heureux, humiliés comme des chiens battus,
Les Pauvres au bon Dieu, le patron et le sire,
Tendent leurs oremus risibles et têtus. [...]"

33 S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, op. cit.

diferit de cel pe care îl avea pe vremea lui Ludovic XIV, de exemplu: dacă atunci avea funcția de mascare a murdăriei corporale, acum există în principal în scopul inconștient de a desubiectiviza percepția odorantă pentru a o introduce în interiorul unei norme evaluate a plăcerii.

Când Groddeck, în 1923, sublinia că „omul nu va uita niciodată mirosul inefabil al sânului mamei[34]", cineva, în Franța, cu zece ani înainte, îi răspunsese poate deja, într-un sens mai aluziv și mai simbolic: într-adevăr, în 1913, parfumierul Guerlain inventase *L'Heure bleue*. Problema care se pune atunci este următoarea: spre ce înclină spontan ființa omenească: spre mirosul sânului mamei sau cel al parfumului *L'Heure bleue*? Și răspunsul ar fi următorul: este o problemă de moment, de fantasmă poate, de interdicție cu siguranță… Fiindcă „mirosul este incestul[35]".

Olfacție și spațiu analitic

Totuși, în transfer, pacienții pot acorda importanță parfumului analistului lor, pe care îl pot căuta și… chiar găsi.

Cazul nr. 1. — A., douăzeci și doi de ani, a primit o educație severă și rigidă. Originară dintr-o familie elvețiană protestantă, și chiar dacă provenea dintr-un mediu intelectual foarte bogat, ea nu cunoscuse alt produs cosmetic decât peria și săpunul. În analiză, transferul este de la bun început masiv. A. caută deopotrivă „o mamă bună" și un model feminin opus mamei sale, mereu însărcinată și care nu se sinchisește deloc de aspectul ei fizic. A. adulmecă cu plăcere parfumul analistei și o spune cu timiditate, subliniind totodată că nu știe nimic de-

34 G. Groddeck, *Au fond de l'homme, le ça*, Paris, Gallimard, 1963.
35 F. Dolto, „Fragrances", art. cit.

spre parfumuri fiindcă ele sunt interzise în cercul familial. Ea face „din întâmplare“ cunoștință cu o prietenă care colecționează eșantioane publicitare de parfumerie și începe atunci pentru ea un joc de căutare și găsire triumfătoare a referinței. Ea va spune deci că a cumpărat un flacon din aceasta, dar nu se va parfuma niciodată, cel puțin nu în timpul ședințelor. Fără ca acest lucru să fie foarte explicit, ea și-a creat în acest fel posibilitatea de a investi într-un obiect tranzițional: fiindcă dacă acesta are drept caracteristică de bază faptul de a fi moale, flexibil și plăcut, el are și un miros special. A. nu vorbește cu adevărat despre obiectul-joc pe care l-a creat, dar încearcă să găsească într-un spațiu care nu este nici intern, nici extern mirosul mamei imaginare. În nici un caz nu este vorba aici de un fetiș, ci realmente de un obiect tranzițional, deoarece A. a fost lipsită, ca urmare a sarcinilor repetate ale mamei sale, de un contact corporal calmant și adormitor. Locul și timpul analizei îi permit să încerce să îl înlocuiască.

Parfumul analistului este important pentru pacient, acest lucru este evident, după cum intră în joc mirosul apartamentului său, mirosurile de mâncare sau de flori de la caz la caz etc. Dar cum stau lucrurile cu anosmia analistului?

Cazul nr. 2. — B. este un bărbat de patruzeci de ani, divorțat. Deși e seducător, sau mai curând fiindcă e seducător, se teme foarte mult de femei. Și iată că cunoaște o femeie care pare să îl atragă în mod deosebit; ea îl ține la distanță, îl intrigă, îl fascinează, și el mușcă din momeală. Femeia acceptă câteva întâlniri. B. povestește toate acestea în ședință cu glasul lui limpede și ferm, dar analistul simte o jenă deoarece B. răspândește, de la începutul acestei povești de dragoste, un miros înțepător și neplăcut; uneori, analistul fantasmează că acest tâ-

năr-cadru-dinamic nu se mai spală. B. nu mai mirosise niciodată așa, și de când a cunoscut-o pe această tânără nu mai există nici un moment în care el este inodor: ședință după ședință, de trei ori pe săptămână, analistul trebuie să recunoască că miroase foarte urât. E un miros de angoasă, își zice ea, în fața posibilității de a se implica din nou într-o relație pe termen lung, „miros de angoasă în inconștient[36]", dorință inconștientă de a o respinge pe tânăra femeie, de a o îndepărta de el? Sau e vorba de mirosul de fiară sălbatică despre care se presupune că atrage femela? El vorbește mult de angoasă și analistul, intuitiv, îi sugerează cuvântul „frică", pe care pacientul și-l însușește și explorează frica sa de femeia-mamă, găunoasă și acaparatoare, care le cere bărbaților să fie mereu în erecție.

Dragostea lui se materializează în cele din urmă, tânăra îl iubește, îl liniștește și… mirosul se atenuează, dispare, apoi B. va răspândi un miros de flori de after-shave. Frica a fost deci depășită, dar a fost nevoie să fie susținut (holding) atâta vreme cât a durat mirosul, deoarece el a fost cel care a marcat, pentru analist, cele două hotare temporale ale începutului și sfârșitului asumării cuceririi feminine. „Neverbalizarea acestui perceput semnificativ îl face nesemnificant și neînsemnant[37]". Avem dreptul, în cadrul tăcerii și a ceea ce nu este spus, să utilizăm mirosurile ca semne ale unei piste?

Cazul nr. 3. — C. are douăzeci și șase de ani și iubește pentru prima oară. Nici ea nu prea cunoaște uzul deodorantelor corporale, al parfumurilor, al pudrei sau al cremelor. E drăguță, inteligentă, dar dragostea o aduce

36 Ibid.
37 Ibid.

într-o stare de panică reală, astfel încât intră în analiză cu o depresie importantă, deoarece are fantasme sexuale care o îngrozesc și îi provoacă o fobie de cuțite și de foarfeci greu de suportat: ea își imaginează deflorarea ca o tragere în țeapă și raporturile sexuale ca pe niște lupte care se soldează pentru femeie cu o rană din care curge sânge și care doare.

Cu toate acestea, după o anumită perioadă de analiză, depresia se atenuează și se pune problema căsătoriei. Concomitent, C. răspândește un miros greu de suportat; la ora opt și jumătate dimineața, ea degajă un miros de transpirație acidă și tenace care face ca aerul să fie atât de greu, încât după plecarea ei camera trebuie aerisită. În materialul ședințelor, angoasa este un fundal permanent și pe deasupra pacienta e chinuită de teama de ereditate. Cuplul părinților ei cădea dintr-o depresie într-alta și C. este terorizată de acest model. Françoise Dolto[38] subliniază: „Ereditatea este poate limbajul matern al mirosului de care subiectul nu se poate debarasa fiindcă nu are cuvinte". Cuplul, pentru C., este ceea ce sunt părinții ei, și virtualitatea de a recrea ceea ce ea consideră o veritabilă oroare o terorizează.

Totuși, în mod inconsistent, dar persistent, partenerul, lui C. începe să aibă o existență fizică. C. îl descrie ca având pielea moale și gesturi ușoare și afectuoase.

Mirosul, gândește analistul, este deopotrivă felul lui C. de a-și marca corpul ca teritoriul ei individual și un mod inconștient de a-și respinge partenerul. Dar C., cu glasul ei blând, face într-o zi o observație naivă, spunând că îi place să se întâlnească cu logodnicul ei seara fiindcă, după orele de lucru, răspândește un miros puternic și captivant

---

38 Ibid.

(așa îl caracterizează ea), lui C. îi place mirosul acesta și îl găsește foarte atrăgător. „Interpretarea“ analistului, rămânând în același timp mută, pivotează atunci: ea întrezărește un fel de paradă nupțială animalică și odoriferantă; C. și partenerul ei se atrag reciproc manifestându-și mirosurile lor cele mai intime. Ceea ce era probabil o respingere, un refuz inconștient al corpului în scopul de a se proteja de contact a fost investit de către libido la modul unui erotism anal care, treptat, îi conduce la genitalitate.

Pronosticul căsătoriei, la început îngrijorător, devine pozitiv. După mai mulți ani, am putut constata că acest lucru s-a dovedit adevărat: C. și soțul ei, care păreau că au început cu stângul, au desigur probleme, dar căsătoria lor se bazează pe o bună înțelegere fizică.

Aceste două cazuri ridică problema utilizării de către analist a mirosului în calitate de semn corporal care modulează și chiar completează sensul discursului. Nu este oare posibil ca el să fie folosit mai mult sau mai puțin conștient pentru a confirma sau infirma traiectoria lanțurilor semnificative și sistemului defensiv? Fiindcă mirosul corporal este educat prea puțin sau greșit, fiind în cea mai mare parte a timpului slab controlat de un subiect care nu se miroase pe sine din exterior, ci din interior, de unde și faptul că dacă mirosul propriilor sale „emonctorii“ nu îl prea șochează, detestă să fie confruntat cu emanațiile celorlalți. De altfel, dacă atracția exercitată de propriile mirosuri există la toți, în anumite patologii precum isteria sau nevroza obsesională felul în care este ea folosită este deosebit de caracteristic și poate servi totodată drept semn diagnostic. Mirosul, ca și emoția sau atracția amoroasă, are legătură cu paradele nupțiale animaliere la fel de mult ca și cu sadismul, masochismul și perversiunea. Foar-

te schematic, se poate spune că faptul de a mirosi „urât" când ești îndrăgostit poate fi semn de masochism, de sadism, de atracție anală, de perversiune, de tendință de a fi tratat ca obiect fetiș etc. Interpretarea analitică nu trebuie desigur decât să urmeze discursul, dar (orice s-ar spune) ea este deviată de receptarea mirosurilor corpului celuilalt.

Dragostea pentru mirosurile proprii face parte integrantă din narcisism. A-ți iubi corpul înseamnă a-ți iubi mirosul. Ce înțeles poate să capete, dacă pornim de la această ipoteză, utilizarea unui parfum violent?

Cazul nr. 4. — D. Nu are încredere în sine și caută cu disperare să se impună, dar nu reușește, deoarece a fost strivită pe toată durata copilăriei de o mamă omniprezentă. Există totuși un semn care o precedă, o anunță sau o urmează pe D.: parfumul ei. E inundată de dimineață până seara de *Shalimar*, cu un miros dulceag de bergamotă. Când iau liftul după ea, știu, de jos, dacă a sosit deja. După plecarea ei, camera miroase a parfum timp de cel puțin una sau două ședințe, ceea ce pacienții următori resimt foarte neplăcut, și D. există în discursurile lor. Ei trăiesc această imixtiune, în domeniul lor și în ora lor, ca pe ceva insuportabil: ea este, pentru unii, un fel de soră mai mare care ocupă tot locul și care îi ocultează, de unde revoltele și criticile lor.

În urma ei, și eu adulmec, o oră sau două, această sculptură odorantă care a luat formă în cameră, care este ea fără ea, mai plăcut prezentă în absența decât în prezența ei, când impregnarea corpului și a hainelor ei este atât de mare, încât mă incomodează. D. este unul din rarele cazuri în care am îndrăznit să interpretez utilizându-mi concret sensibilitatea olfactivă: într-o zi, în timp

ce îmi vorbea de importanța parfumului ei pentru ea, i l-am interpretat pe acesta drept unul dintre semnificanții fundamentali ai fragilității narcisimului ei. Ea a putut să devină conștientă de acest adjuvant la imaginea corpului ei pe care îl propunea, de acest viol pe care li-l impunea tuturor pentru a se convinge și pentru a-i convinge de existența corpului și a persoanei sale. Falia sa narcisică se acoperea de acest parfum pe care îl folosea într-o asemenea cantitate încât nu mai putea fi modulat de, mirosul ei propriu și se asigura în acest fel de o prezență fizică indefectibilă și imuabilă. Ea prezenta această ecuație pe care o au mulți indivizi:

— personalitate fragilă — lipsă de încredere în sine — falie narcisică	+	parfum foarte puternic	=	siguranța unei personalități care se impune

Narcisismul, avându-și sursa în inconștientul cel mai îndepărtat, a recurs, la unii isterici, la reasigurarea legată de simțul cel mai puțin recunoscut, cel mai puțin elaborat și cel mai refulat. Pe scurt, un parfum care are corp le conferă deseori un corp celor care nu îl au.

Altă ipostază: un miros foarte puternic de parfum, dacă semnalează falia narcisică, poate ajuta în egală măsură la diagnosticarea unei nevroze obsesionale.

Cazul nr. 5. — E. are o nevroză obsesională și impune la orice oră și oriunde *Opium* de la Saint-Laurent. Acest miros arhitecturat, construit, plăcut în cantitate mică, rămâne peste tot. Și ea (ca și D.) este precedată sau urmată de parfumul ei. E. agresează fără încetare, mirosul ei

este o altă formă de agresiune. E. are mania curățeniei, fobia mirosurilor corporale, pe care le combate impunând un miros artificial. Cantitățile de parfum pe care le utilizează variază în funcție de starea sa din ziua respectivă și de dispoziția ei. Când totul îi merge rău, te sufoci în cameră și E. își scandează agresiunile: tema ei fundamentală se învârte în jurul faptului că nu este iubită, că nu i se dă suficientă dragoste, fiindcă nimic nu e suficient pentru ea: E. se prezintă ca o victimă, deși își persecută deschis anturajul. Mirosul ei este *în mod conștient* maniera în care își combate obsesiile anale și teama de a fi respinsă, care îi este corolarul; interpretarea nu va schimba mare lucru deoarece, la fel ca mulți obsesionali, ea manipulează strălucit sensul simptomului ei pentru ca nimic să nu evolueze.

Dragostea pentru propriile mirosuri trece prin dorința de a le împărtăși analistului. Componentă esențială a narcisismului copilului mic, mirosul intern trebuie să fie iubit de celălalt; adică, *orice miros în spațiul analitic capătă un înțeles fundamental în interiorul transferului*, chiar dacă celelalte conotații pe care le poate avea sunt la fel de importante, după cum subliniază paragrafele precedente. Mirosul este dragostea, mirosul este ura și aceste componente nu pot fi nici absente și nici ignorate în transfer, existând riscul pierderii sensului. Spațiul analizei există în ceea ce Winnicott a denumit „o arie intermediară de iluzie[39]", un spațiu potențial care nu este nici interiorul, nici exteriorul ca aria atribuită copilului și care are ca bază propriul său corp și cel al mamei sale. În interiorul acestei arii apare un anumit număr de fenomene tranzi-

39 D. W., Winnicott, „Objets transitionnels et phénomènes transitionnels", în *Jeu et Réalité*, Paris, Gallimard, 1971.

ționale precum joaca cu orificiile corpului, pipăitul, emiterea de sunete, de mirosuri etc. În rapoartele ședințelor se vorbește puțin de bolboroseli stomacale, de sughițuri sau de zgomote corporale emanând din corpul pacientului (să le trecem sub tăcere cu pioșenie pe ale analistului!), toate sunetele prin care acesta se prezintă ca fiind dotat cu un corp. Pacientul poate tinde să alimenteze spațiul tranzițional cu mirosuri care îi sunt proprii tocmai în scopul de a și-l însuși. Regresiunea îl poate face să încerce să resusciteze aura odorantă, bazată pe fecale, a relației sale cu mama. Ca să nu mai amintim despre materialul anal adus cu regularitate în interiorul spațiului analitic de către aceiași pacienți. Cum este cazul unui pacient, curat și meticulos, care a lăsat în urma lui, de-a lungul întregii sale analize, urme de excremente de câine, de noroi, și chiar în mai multe rânduri de gumă de mestecat aduse pe tălpile ghetelor. Nu i s-a spus niciodată nimic, circumstanțele nepretându-se vreodată, dar ce tensiune agresivă este în acest fel vehiculată în transfer… „Sunt acest rahat și vă umplu și pe dumneavoastră de el", pare el să spună, și spațiul analitic (cel numit adecvat) are rolul de a oglindi vizual și olfactiv emanațiile acestei agresivități. Transferul se desfășoară la nivelul cuvintelor, dar el poate deopotrivă să fie regizat prin efluvii, emanații.

Françoise Dolto menționează cazul unui pacient venit să îi spună: „Mirosurile pârțurilor mele sunt minunate, e o fericire. Trebuia să i-o spun cuiva[40]". Freud subliniază în egală măsură că dragostea față de propriile mirosuri asumată deschis de copil nu poate exista pentru adult decât în singurătate. Ferenczi, într-un foarte scurt articol intitulat „Les gas intestinaux, privilèges des adultes[41]", ana-

40 F. Dolto, „Fragrances", art. cit.

41 S. Ferenczi, „Les gas intestinaux, privilèges des adultes", în *Psychanalyse II, 1913-1919*, Paris, Payot, 1970.

lizează o poziție anală pe care o poate lua transferul. „Se întâmplă ca pacientul aflat în analiză să lupte în cursul ședinței cu tentația de a produce gaze intestinale în mod audibil și perceptibil pentru miros; el simte acest lucru mai ales când este revoltat împotriva medicului său. Totuși, acest simptom nu are ca singur scop insultarea medicului, ci el mai înseamnă că pacientul înțelege să-și permită lucruri pe care tatăl lui i le interzicea odinioară. Această *Ungenierheit* răspunde tocmai privilegiilor pe care părinții și le acordă lor înșiși, dar pe care le interzic cu severitate copiilor lor." Pe deasupra, aceasta manifestă agresivitate și o dorință de putere, la unii pacienți există fantasma de a recrea o arie exterioară identică cu ceea ce ei simt ca fiind aria lor interioară sau, în ultimă instanță, de a-l fetișiza pe analist situându-l într-un miros intim și familiar.

Mirosul, simț fundamental, este total negat în analiză. În realitate, deși este cel mai puțin educat și elaborat verbal, el este totuși *în mod inconștient* cel mai puternic în comunicarea interumană. Astfel, două ființe omenești pot reveni asupra primei percepții vizuale pe care au avut-o una despre cealaltă și își pot ierta deopotrivă unele afirmații nefericite; în schimb, respingerea mirosului celuilalt este ireversibilă tocmai în măsura în care poate fi inconștientă pentru subiectul care îl suportă. Limbajul popular nu greșește când pune locuțiunea „a-i fi drag cuiva ca tăciunele la nas" și echivalentele sale (a nu putea înghiți pe cineva, a nu putea suferi pe cineva, a-i sta în gât cineva) deasupra tuturor celorlalte forme de respingere. Nici o relație armonioasă nu este posibilă când există refuzul mirosului celuilalt: cine va descrie drama mamei care nu poate suporta mirosul copilului

ei și a cărei respingere va fi mascată de toate formele posibile de deplasare? Fiindcă ea poate evoca orice, chiar și o asemănare fizică cu cineva detestat, dar când intervine argumentul suprem, într-o formă deopotrivă culpabilizată și agresivă, „nu-mi place sau detest mirosul lui", analistul știe că se află între limitele științei și ale puterii sale, și că dacă poate ajuta la elaborarea dinamicii respective, el este în schimb neajutorat în fața urmelor primitive care trimit la fantasmele și la inscripțiile originare.

Nu este poate lipsit de semnificație faptul că primul dezacord, primul pas greșit al psihanalizei a avut loc în privința nasului, a nevrozei nazale, a ciclurilor hormonale pe bază nazală: spun toate acestea pentru a evoca, bineînțeles, relația dintre Freud și Fliess. Freud, în „transferul" lui asupra lui Fliess, a aderat cu toată violența de care era capabil la această teorie umoral-olfactivă, înainte de a-l abandona pe Fliess și teoria lui ca pe un soi de relicvă placentară cu care copilul-psihanaliză nou-născut nu mai avea ce face. Și să nu uităm de Emma (cea din celebrul vis al lui Freud despre Injecția făcută lui Irma), ale cărei pansamente au fost uitate în interiorul nasului, și tocmai de același Fliess. Nasul, la nașterea psihanalizei, a avut o soartă identică cu cea a olfacției în evoluția omenirii: de la piesă directoare fundamentală la rangul de martor uitat al unei epoci revolute.

O dată cu nasul a apărut și ura: în transferul din analiză, în recunoașterea celuilalt ca străin în viața curentă. Mirosul este argumentul curent al tuturor formelor de rasism, al tuturor xenofobiilor, mirosul este Celălalt, Inamicul, Străinul: suntem cu toții furnicile care își extermină propriul lor grup de apartenență când

acesta a fost stropit cu mirosul grupului străin. Vederea, mai educată, există pentru a secundariza și relativiza spontaneitatea violentă și nemodulabilă a percepției olfactive. Este poate unul dintre motivele pentru care, în zilele noastre, accentul e pus pe audiovizual, deci pe educativ și pe reelaborabil; paradoxul este că în epoca noastră de distrugere potențială masivă și chiar totală, optăm în mod ipocrit pentru ignorarea agresivității endemice individuale, fiindcă este fără îndoială mai simplu și mai liniștitor să urâm un grup în întregul său decât un individ anume.

O dată cu nasul a apărut și dragostea, dorința, erotismul. Secolul XIX nu a fost doar pudic, ci și cald, senzual în asumarea ambivalentă a plăcerii corporale. Și Baudelaire tocmai trecea pe acolo…

Parfum exotic

În calde seri de toamnă când sorb cu adâncire
Mireasma care molcom din sânul tău adie,
Un țărm al fericirii în mintea mea învie
Orbit de-o monotonă, fierbinte strălucire:

Un ostrov leneș unde mărinimoasa Fire
Dă arbori stranii, poame cu care te îmbie,
Bărbați cu trup subțire și sprintenă tărie,
Femei cu-o fără seamăn de sinceră privire.

Mireasma ta mă duce-n meleaguri minunate
Și văd un port cu multe corăbii adunate
Ce-s încă ostenite de valuri și lumină,

În vreme ce parfumul ce-l dau tamarinarii
Domol îmi umflă nara și-n sufletu-mi se-mbină
Cu cântecul pe care-l îngână marinarii.

(TRAD. DE AL. PHILIPPIDE)
Editura Minerva, BPT, 1978, p. 39

III

Întâlnirea culorilor: Viziune și pulsiune epistemofilică

Avea obraji roșii, ca rozele albastre
ale unui câine simpatic

A. J., *doi ani și jumătate*

Simone

Preistorie

Simone a ajuns la mine, după un periplu care o purtase dintr-o analiză într-alta, în căutarea unei eventuale terapii. Colega care mi-a trimis-o mi-a spus doar că, la fel ca și ceilalți patru analiști pe care Simone îi văzuse deja, nu avea curajul să înceapă o terapie cu o pacientă a cărei capacitate de verbalizare părea extrem de inhibată.

Așa se face că înainte chiar de a o vedea pe Simone, înainte ca ea să-mi telefoneze, relația mea cu ea începea printr-un sentiment de responsabilitate, o pre-culpabilitate întru câtva: într-adevăr, mă gândeam că nu îi puteam impune o a cincea întrevedere preliminară fără a hotărî a priori dacă o luam în terapie sau nu, deoarece mă temeam ca o pacientă care trecuse de la un analist la altul să nu se aleagă cu o rană narcisică gravă. Uimi-

toare dilemă deci, cea de a te simți responsabil față de o persoană pe care nu o cunoști și despre care nu ai auzit decât două fraze, referitoare, ambele, atât la colegii care au văzut-o, cât și la pacienta însăși. Cu alte cuvinte, *înainte chiar de a o vedea*, ea îmi apărea deja ocultată de discursul celorlalți.

Așa cum fusese stabilit, ea mi-a telefonat și i-am fixat o întâlnire, rezervându-mi totodată mental posibilitatea de a opta, pretextându-mi mie însămi, nu fără rea-credință, că o să găsesc eu o soluție satisfăcătoare pentru ea și pentru mine.

Prima întrevedere

S-a prezentat la ora stabilită și am înțeles la scurt timp că nu exageraseră colegii mei . Simone, cu fața amorfă și imobilă, șoptea fraze scurte din care nu înțelegeam mare lucru și care se pierdeau în mari tăceri albe. Doar ochii ei indicau, prin mișcări sacadate, urmate de scurte pauze, o angoasă certă: părea la prima vedere lipsită de seducție, neatrăgătoare și resemnată să nu-mi placă; am fost surprinsă de faptul că nu încerca deloc să îmi capteze interesul, ceea ce mi-a permis, prin contrast, să îmi dau seama cât de mult folosesc deseori pacienții seducția suferinței lor.

Trebuia să recunosc totuși că era incontestabil tânără, drăguță (chipul ei, în absolut, evoca figurile de femei caracteristice Renașterii, așa cum se întâlnesc la Crivelli, de exemplu) și plictisită-plictisitoare (și aici evoca mai categoric anumite Fecioare resemnate ale lui Lippi): astfel încât mă plictiseam docil… După o vreme, mi-am dat seama că singurul lucru care prezenta, *în ochii mei*, un interes cert era îmbrăcămintea ei. Purta un costum foarte simplu ale cărui tonalități amestecate acopereau dome-

niul de culoare al hortensiilor: de la albastrul intens la trandafiriul mergând spre albastru. Totuși, punctul de plecare de la care construise imaginea ei așa cum mi-o prezenta în ziua aceea fuseseră fără nici o îndoială ochii ei, chiar dacă erau deseori ascunși, a căror nuanță era cea a ceramicilor lui Della Robbia.

Trebuie să o recunosc? Acesta a fost, cel puțin conștient, factorul care m-a convins să mă ocup de ea. Înfățișarea armonioasă pe care o oferea *vizual* despre ea însăși, narcisismul captivant și blând ce părea să se degaje din persoana ei fizică, dacă făceai abstracție de faptul că discursul ei distrugea totul, m-au incitat să cred că avea cu siguranță ceva de construit.

Porneam de pe o bază nonverbală, dar întru câtva estetică (deci evident culturală și verbală de gradul doi) și mi-am zis că, poate, se putea face ceva?

De la culoare la cuvinte

În scurt timp a trebuit să-mi pierd iluziile, fiindcă ceea ce spunea era cu desăvârșire ininteligibil și pe deasupra la limita audibilului. Contrar tuturor obiceiurilor mele, a trebuit să-mi fac însemnări în timpul ședințelor. Această trecere la scris, cuvânt cu cuvânt, mi-a fost necesară pentru a vizualiza lacunele discursului ei: ceea ce paradoxal nu auzeam, dar era vizibil o dată retranscris grafic, se datora faptului că nici o frază nu era, gramatical sau fonetic, completă; Simone trecea alternativ de la cuvinte articulate aproape clar la cuvinte mormăite sau eludate; dacă auzeam subiectul enunțului, îmi lipsea verbul; dacă complementul direct se infiltra, propozițiile atributive erau eliptice… Plictisul țâșnea, mă inunda, mă năpădea.

Cu toate acestea, reușisem în cele din urmă, cu mare greutate, să stabilesc câteva puncte de reper ale istoriei sale. În

vârstă de treizeci de ani, venea dintr-o familie a marii burghezii burgunde și își trăise copilăria, cu cei doi frați și cele două surori, într-o casă veche situată într-un sat în care tatăl ei era primar. Mama ei era casnică, și Simone nu știa să vorbească decât despre ea: o descria strigând, urlând sau gemând cât era ziua de lungă, în timp ce întreaga familie, înfricoșată, aștepta o domolire care se dovedea întotdeauna imposibilă, dintr-un motiv de neînțeles.

Cu mare trudă, Simone făcuse studii de asistentă socială care i-au permis să se angajeze la o primărie, la un serviciu pentru imigranți. Șeful ei direct se întâmpla deci să fie primarul localității cu care avea relații plăcute, bazate pe înțelegere și respect reciproc. Datorită acestui fapt, Simone avea un al doilea centru de interes pe care îl putea aborda nu doar limpede, ci și strălucit: era, în cadrul slujbei sale, relația cu imigranții; cu ei, totul era ușor: nu exista nici o limbă străină care să o descurajeze și reușea întotdeauna să se facă înțeleasă, să înțeleagă o situație, să intervină cu discernământ. Meseria ei era o adevărată pasiune, despre care mi-a vorbit constant fericită, în largul ei.

Analiza a pornit deci de la acest material: ea a analizat semnificanții și lanțurile asociative în jurul primarilor, al tatălui ei, care era un primar atât de bun și o mamă atât de bună*, și a încercat de bine de rău să facă analogii între propriile sale dificultăți de limbaj și cele ale imigranților.

Acest proces era lent, anevoios și perfect repetitiv: după un anumit timp, am avut impresia că nu va merge mai departe, din lipsă de cuvinte. Ceea ce a salvat în parte situația a fost faptul că visa mult; ea descria, ca pe niș-

---

* Joc de cuvinte intraductibil în limba română. „…son père si bon maire et si bonne mère…“

te tablouri, vise în legătură cu care nu putea face asociații. Un coșmar îi străbătea fără încetare nopțile de angoasă: se vedea atunci pe un câmp, în spatele casei, în Burgundia, și o vacă apoi o cireadă întreagă se năpusteau asupra ei, ceea ce o făcea să se trezească cu totul terorizată. Acest coșmar data din copilăria ei și reapărea, cu mici variante, mereu identic. Ulterior, de-a lungul primilor trei sau patru ani de analiză, el avea să se muleze pe evoluția pe care ea a imprimat-o imaginii mamei sale: în această privință, Simone era de acord că îi fusese atât de frică de ea, încât numai faptul de a o vedea o făcea să-și piardă judecata. La sfârșitul analizei, în vis au apărut modificări importante: mai întâi, cireada a început să se îndepărteze, apoi, în final, Simone a străbătut câmpul și nu s-a întâmplat nimic; în ultimii ani, coșmarul a dispărut.

Celelalte vise ale lui Simone erau mai evenimențiale; unul, printre altele, care a revenit de mai multe ori, era legat de un accident pe care îl avusese, copil fiind, într-o zi când se cățărase pe gardul grădinii și căzuse, iar unul dintre drugii gardului îi străpunsese încheietura mâinii dintr-o parte într-alta. Păstra de pe urma acestui accident o cicatrice umflată pe care a arătat-o timid, dar ferm încă de la primele ședințe. În legătură cu această cicatrice și după un proces îndelungat, au pornit câteva asociații timide despre feminitate mai întâi, apoi despre raporturile sexuale care aveau loc toate la modul violului. Educația ei catolică severă îi impunea un tabu al sexualității pe care îl încălca totuși de două sau trei ori pe an: atunci îmi povestea, fără nici un sentiment sau complezență, pe un ton egal și domol, ședințe de viol care se desfășurau într-un tablou masochist pe care mi-era greu să îl suport. Ea descria, ca și cum ar fi fost un film sau vreun vis, o serie de scene clădite pe un model standard: era ea, în

cursul unei nopți interminabile, la un bal brazilian sau african, cu bărbați mai mult sau mai puțin amețiți care, în zori, o violau individual sau colectiv; și cum suferea de vaginism, a fost de mai multe ori rănită și se trezea dimineața istovită și traumatizată.

Nimic din ceea ce spunea nu evoca nebulozitatea poetică sau juisarea unei nimfomane; dimpotrivă, ea găsea aici o confirmare nebunească a concepțiilor religioase familiale care nu vedeau în sexualitate decât oroare și dezgust. Asta o învățase domnul preot la catehism, doar că domnul preot o ciupea de fund de cum rămânea singur cu ea. Asta o învățase mămica, doar că mămica avea relații cu un argat de la fermă, pe care tăticul îl dăduse rapid afară; se mai știa că despre raporturile ei cu tăticul, mămica lăsa să se înțeleagă cele mai rele lucruri și că îi plăcea mult domnul preot.

Simone nu înțelegea nimic din toate acestea. Ea depăna fără încetare aceleași secvențe, aceleași episoade traumatizante, și de fiecare dată era o succesiune de mici tablouri, de flash-uri cinematografice, de scene derulate cu personajele și dialogurile lor, dar nu exista nici un sens care să lege totul. Era ca și surdă la orice interpretare, fiindcă eram în continuare în vizual, niciodată în verbal, și se putea considera că dacă exista un film, acest film, deși vorbit, era mut.

Și fără încetare îmi revenea sentimentul că era imposibil să continuăm și mă admonestam sever, fiindcă eram silită să constat că frazele, sintaxa deveniseră clare, inteligibile, iar vocabularul din ce în ce mai precis. Lecturile sale denotau o curiozitate, un gust literar afirmat, dar nimic din ele nu transpărea în ședințe. Trebuia să o las să meargă așa, în ritmul ei lent și grav, spre un sfârșit de analiză a cărei formă nu o întrezăream deloc? Într-o zi, a

constatat că sexualitatea ei se „oprise“, după propria ei expresie, și că „redevenise virgină“ (dar oare încetase vreodată să fie așa?). A trăit un moment în care nu mai vedea pe nimeni: intram într-o fază de vid. Ședință după ședință, micile tablouri familiale apăreau la fel de incoerente, unele dintre ele fără o semnificație aparentă. Și atunci, după mai mult de cinci ani, am înțeles în sfârșit secretul.

Secretul

Familia era destrămată de multă vreme dintr-un motiv necunoscut. Simone își adora mătușa, sora mamei sale; dar aceasta din urmă refuza cu încăpățânare nu numai să-și vadă sora, ci își împiedica toată familia să o facă. De când era mică, Simone luase obiceiul, când situația familială atingea, din pricina plânsetelor și a țipetelor mamei sale, paroxismul, să se refugieze la această mătușă care, împreună cu soțul ei prietenos și simpatic, o reconforta: acest cuplu era în ochii ei cuplul părintesc ideal. Și iată că într-o bună zi, fără ca nimic să fi anunțat acest lucru, unchiul a dispărut. Iată micile scene și secvențele pe care Simone le descria:

(1) Mămica țipă, mica Simone se refugiază la unchiul și la mătușa ei și este fericită.

(2) Unchiul a dispărut, mătușa plânge întruna; ea spune că nu știe de ce i-a plecat soțul.

(3) Domnul episcop a venit la ei acasă: tăticul și mămica stau în genunchi în fața lui. Tăticul îi cheamă pe servitori care îi aduc pe copii. Copiii sunt puși să stea în genunchi și episcopul spune: „Într-o familie, toată lumea trebuie să se iubească și să se ierte“. Copiii se perindă prin fața lui și îi sărută inelul.

(4) Simone se ascunde ca să se ducă la mătușa ei, mămica îi interzice să vorbească cu aceasta. Simone nu știe de ce mătușa nu știe nici ea de ce sora ei procedează așa.

(5) Dramă permanentă: mămica nu mai vrea nici să audă rostindu-se numele surorii sale.

(6) Ceilalți frați și celelalte surori ale lui mămica îi spun lui Simone că mămica e un monstru. Simone crede că e din cauză că mămica are un caracter atât de urât.

(7) Când unchiul a plecat, el i-a lăsat lui mămica o scrisoare, pe care aceasta i-a adus-o surorii ei; Simone găsește că asta este cât se poate de normal.

(8) Mămica interzice orice sexualitate, fiindcă asta i se pare ceva murdar.

(9) (Această ultimă secvență, care nu fusese niciodată relatată astfel, e cea care a pus punctul final enigmei.) Când mătușa născuse la Paris ultimul ei copil, mămica își însoțise sora. *Mătușa îi spune lui Simone râzând* că asta fusese la o adică inutil fiindcă mămica și unchiul își petreceau împreună noaptea la Operă, la spectacole și prin restaurante și nu se ocupau deloc de ea. Mătușa găsea asta foarte amuzant, și fusese încântată să vadă că se înțeleg atât de bine. Simone păstra o amintire precisă despre întoarcerea mamei sale: avea o dispoziție fermecătoare și toți fuseseră mulțumiți.

Oricât de elementară ar părea explicația, a fost nevoie de tot acest timp pentru a repune secvențele în ordine și a interpreta pentru Simone ceea ce i se interzisese riguros să înțeleagă: interdicție care, evident, funcționase și pentru mine. La revelația a ceea ce știa probabil de multă vreme, Simone a rămas foarte surprinsă; ea nu a spus: „Am știut-o dintotdeauna!", ci: „Nu se poate, mămica și unchiul meu, e imposibil". Era de-a dreptul stupefiată. La ședința urmă-

toare, a venit anunțând că le telefonase fratelui și surorii sale mai mari pentru a le face cunoscute și lor interpretările noastre: la început, cei doi au părut foarte surprinși, dar au sfârșit prin a conchide că acesta era cu siguranță adevărul. După spusele lui Simone, sora ei a încheiat chiar cu aceste cuvinte: „E o evidență care sare în ochi și e surprinzător că nimeni nu și-a dat seama mai devreme".

Întâlnirea culorilor

Mă așteptasem cu naivitate ca „revelația" secretului ce împovăra copilăria lui Simone să-i faciliteze verbalizarea. Nu s-a întâmplat însă deloc așa și analiza a continuat anevoios. Simone a cunoscut un tânăr și a trăit cu el, dar ea îl iubea în taină pe fratele soțului surorii sale (fratele cumnatului ei), care nu părea să îi dea prea mare atenție.

În cursul penultimului an de analiză, ea a formulat într-o zi o întrebare ciudată: m-a întrebat, ținând cont de dificultățile verbale pe care le avea și pe care le avusese, ce anume mă determinase să o aleg ca pacientă, fiindcă înțelesese perfect: ceilalți analiști o refuzaseră. Întrebarea m-a pus în încurcătură, dar, fidelă principiului meu de restituire a materialului analitic, i-am răspuns așadar că ceea ce mă îmboldise să iau această decizie fuseseră armonia și blândețea tonurilor hainelor sale. S-a ridicat atunci în canapea, pradă unei emoții violente, ceea ce m-a surprins cu atât mai mult cu cât ea nu lăsa niciodată ca afectele sale să transpară altfel decât prin insinuare. Mi-a spus textual următoarele: „Și dumneavoastră, și cămașa dumneavoastră verde!" Tot nu înțelegeam, și atunci a adăugat că prima dată când mă văzuse, purtam o cămașă de un verde crud; și chiar dacă fusese „cu adevărat mulțumită" de întrevedere, își zisese totuși că dacă purtam asemenea culori, nu va putea să lucreze cu mine,

fiind hotărâtă, în eventualitatea că acest lucru se va repeta, să nu mai vină. „Din fericire", data următoare purtasem tonuri pastelate care îi plăcuseră și niciodată după aceea nu m-a mai văzut cu o asemenea culoare, ceea ce o făcuse de mai multe ori să se întrebe de ce purtasem așa ceva în ziua aceea. Preț de câteva clipe, nu mi-am putut aminti nimic, apoi mi-am adus aminte de o alegere nepotrivită și de o haină pusă probabil în ziua primei sale veniri la cabinet.

Ceea ce însemna, și, trebuie să spun, fapt surprinzător pentru mine, că culoarea a fost *în mod conștient* chiar la baza alegerii noastre mutuale.

Simone și-a terminat analiza căsătorindu-se cu fratele cumnatului ei, anunțându-mă despre nașterea primului ei copil. Nici una dintre interpretările mele despre opțiunea ei amoroasă nu a interesat-o niciodată.

Viziune și gândire

Să exiști înseamnă să fii condamnat
la simțuri și la înțeles.

M. Merleau-Ponty

Analiza lui Simone (sau cel puțin scurtele fragmente de care a fost vorba aici) ridică trei probleme fundamentale: comunicarea arhaică dintre un pacient și analistul lui; raportul dintre viziune și gândire; secretul și pulsiunea epistemofilică.

Comunicarea arhaică

În analiză, problema arhaicului se pune la două niveluri:

Prin căutarea urmelor senzațiilor și a percepțiilor celor mai primitive, analiza încearcă să restabilească, cu ajutorul reconstituirilor care, chiar și artificiale, pot fi operante, adecvarea dintre senzațiile de plăcere-neplăcere și discursul subiectului; cu alte cuvinte, dintre ființă și aparență. Aceasta implică:

— polul primitiv senzorial și relația sa cu plăcere-neplăcere;

— interacțiunea dintre fantasmele arhaice și elaborarea lingvistică secundară în scopul creației nevrotice în cazurile menționate, dar și al creației psihosomatice și chiar psihotice.

„Analiza nu a reconstruit o scenă istorică, ci a construit o scenă ipotetică, întru totul coerentă, în care elementele istorice constituie puncte de atracție care dau o coeziune fantasmelor posterioare pentru a se asocia în structura imaginară a fantasmei originare[42]."

Problema care se pune imediat, așa cum am subliniat deja în capitolul precedent, este aceasta: cum să ajungi la acest stadiu originar, ce apare din el la un nivel verbal foarte secundarizat? Oare asemenea urme nu presupun existența, la analist, a unui soi de capacitate de „întoarcere la arhaic" care să îi permită să se „împrumute" pacientului în scopul de a identifica la el însuși, sau în el însuși, ceea ce nu a avut niciodată un nume?

Dacă pe de altă parte putem constata că există în fiecare din noi urme arhaice nepatologice, trebuie să con-

---

42 S. Viderman, *La Construction de l'espace analytique*, Paris, Denoël, 1970 (citat de J. MacDougall în *Plaidoyer pour une certaine anormalité*, Paris, Gallimard, 1978).

siderăm deopotrivă și existența unei categorii de pacienți care le utilizează într-o funcționare specifică; persoanele acestea recurg la o comunicare arhaică primitivă pentru a intra în contact cu ceilalți, ele fiind, pentru analistul lor, o permanentă cauză de frustrare. „Cu acești pacienți nu suntem niște analiști, nici subtili, nici inteligenți, ci contemplatori ai mohorâtei întinderi ideative a celuilalt, nu avem nici o strălucire intelectuală legată de înțelegerea lanțurilor semnificante, ci un vid. Această empatie a vidului celuilalt este probabil fundamentală pentru a-i permite să-și elaboreze eul, dar e necesar să ne înțelegem limpede propriul contratransfer de ură[43]."

În cazul lui Simone, era vorba despre aducerea la suprafață a „rămășițelor unei experiențe catastrofice suferite într-o trăire relațională precoce într-un moment în care ea era incapabilă să conțină și să elaboreze psihic ceea ce simțea[44]". Comunicarea sa arhaică nu consta în „a-și utiliza limbajul ca pe un act[45]", ci în a propune un discurs senzorial în întregime vizual; chiar dacă mi-a trebuit mult timp pentru a-mi da seama că totul la ea trimitea la viziune. Ea își aribuise întru câtva rolul camerei de luat vederi-martor, înregistrând mecanic imagini și sunete, dar refuzând legătura coerentă creată de scenariul părintesc pervers. În paralel, ea actualiza, în momente de violență majoră, plăcerea mamei care se transforma în corpul ei în neplăcere, în pedeapsă exemplară a păcatului matern, narând ulterior toate acestea în mod alexitimic[46].

---

43 J. MacDougall, op. cit.

44 Ibid.

45 Ibid.

46 Alexitimie: incapacitatea subiectului de a-și numi stările afective sau de a-și descrie viața emoțională; acest concept provine din studiile lui P.E. Sifneos.

Diagnosticul de perversiune putea fi luat în considerare, dar imaturitatea afectivă totală de care dădea dovadă (și care, în mod clasic, transpărea în corpul ei, astfel încât, fiind la acea vreme în vârstă de peste treizeci de ani, părea de abia douăzeci și cinci), precum și suferințele și vexațiunile cărora le era victimă, fără ca nici o formă de plăcere să fie vizibilă, îl făceau puțin probabil; singura umbră în favoarea acestei ipoteze era creată de îngrijorătoarea rigiditate a scenariului violurilor.

Pe deasupra, ea nu exprima niciodată nici cea mai mică dorință, cu excepția unor rare momente când își permitea să-și satisfacă vreo foame gurmandă.

În raporturile noastre reciproce, ea îmi dădea deci de văzut, și cu ea nu am devenit atât voyeuristă (plăcerea excitantă a vederii nu creează un plictis profund), cât și „vizionistă", dacă pot spune așa. Pentru a ajunge să o înțeleg, trebuia să traduc fiecare cuvânt într-o imagine vizuală precisă, centrându-mă mai mult pe reprezentarea vizuală legată de cuvânt decât pe valoarea sa de semnificant lingvistic (problema era de a face diferența între ceea ce aș numi, printr-un abuz de limbaj freudian, o reprezentare a cuvântului și o reprezentare a lucrului, între semnificant și semnificat, ținând cont de faptul că era evident că nu ne aflam în registrul psihozei). Dacă am ales-o după „culoare", ea a fost în schimb cât pe ce să mă respingă după același criteriu (lucru pe care nu l-am știut decât în ultimele săptămâni, dar care era probabil autentic, după cum m-a convins emoția ei).

Numai citind retranscrierea discursului ei în cuvinte am înțeles golurile acestuia și *numai operând un montaj de secvențe* am putut să rearanjez scenariul cum trebuie și să îi dau un înțeles având preocuparea constantă, ca toți cei ce montează filme, pentru concordanța dintre sunet și imagine.

Analiza lui Simone se baza pe un postulat implicit: trebuia fie să accept primatul vizualului asupra limbajului asociativ (ceea ce a fost decis inconștient de amândouă la prima întrevedere), fie să refuz analiza, la fel ca și ceilalți colegi ai mei. Acest mod de comunicare trimite la primele fraze ale copilului mic care nu descriu decât acte (pisica a plecat), senzații (e cald) sau dorințe (vreau asta). Pe un anumit plan, am putea spune că Simone nu era nici măcar la acest nivel, fiindcă utiliza acte și senzații, dar la modul negativ, pasiv, într-o poziție de obiect: „Mi-au făcut rău." Era de altfel, trebuie subliniat, singura modalitate pe care o avea de a-și simți corpul, fiindcă era înzestrată cu o sănătate remarcabilă și chiar surprinzătoare: nimic nu părea să o atingă; spre sfârșitul analizei doar, a avut câteva răceli și dureri de dinți. Puteai crede, ascultând-o, deoarece corpul ei nu exista decât în suferință și umilire.

Dispoziția mea, descurajarea pe care o lăsam uneori să transpară în fața faptului că părea surdă la ceea ce îi spuneam o lăsau vag necăjită, dar resemnată: plictisul pe care îl crea era singurul mod relațional pe care îl putuse elabora, și îi rămânea fidelă cu orice preț. Totuși, gelozia ei față de ceilalți pacienți se manifesta printr-un vis pe care l-a avut de-a lungul întregii sale analize: se percepea intrând în sala mea de așteptare, pe care o găsea plină de o mulțime de oameni care erau cu toții pacienții mei, și mă vedea îndreptându-mă spre un altul, pe care îl găsea mult mai interesant, și „cu toate acestea, adăuga ea jalnic aproape de fiecare dată, era ora propriei mele ședințe!"

Winnicott, spune Masud Khan în introducerea pe care a scris-o pentru *Fragment d'une analyse*, arăta că „o persoană care te plictisește este bolnavă". „E important",

subliniază Khan, să diferențiezi: a exaspera = *boring* și plictiseală = *boredom*;

— *Boring* = obiceiul de a inoportuna și de a-l obosi pe celălalt.

— *Boredom* = starea de a fi plictisit, lipsă de interes (*taedium*), plictis.

„*Boring* — a contraria, a plictisi, a enerva, a exaspera — are calitatea de tendință antisocială, ceea ce subînțelege o cerere și o speranță, în timp ce:

Boredom — plictisul, este o dispoziție organizată și defensivă și o structură psihică[47]."

Simone funcționa pe cele două moduri: ea îl exaspera pe celălalt, ceea ce era probabil modalitatea pe care o avusese la dispoziție pentru a-și agresa mama, care nu o suporta deloc și o pălmuia în momentele ei de exasperare; și, cu excepția perioadei când era la serviciu, Simone se plictisea tot timpul.

Comunicarea ei de bază pornea deci de la această dispoziție, de la acest model; ea îndrăznea să șoptească uneori — ceea ce lăsa o oarecare speranță de depășire a situației — că era nedrept ca mama ei să-și mobilizeze atenția într-atât de mult: mama ei, singura femeie, singurul corp, singurul pântec, Simone nu avea dreptul la nimic. Faptul de a o auzi vorbind îmi evoca deseori îngustarea spațiului aerian al copilului astmatic a cărui mamă îi acoperă aria respiratorie.

Ea comunica deci în acest fel descriind într-un mod uneori viu micile tablouri ale vieții familiale, dar fără să interpreteze, rămânând un etern copil căruia discursul

---

47 M. Khan, Prefață la D.W. Winnicott, *Fragment d'une analyse*, Paris, Payot, col. „Petite Bibliothèque Payot", 1979.

adult părea să-i fi fost interzis pentru totdeauna. Ea fusese și rămăsese singură, foarte singură, incapabilă să stabilească un contact bazat pe simpatie și căldură.

Raportul dintre viziune și gândire

Să încercăm să reluăm, schematic, geneza raportului dintre viziune și gândire: poate că în acest fel vom afla ce anume o făcuse pe Simone să nu înțeleagă ce i se întâmplă.

Putem simți reticențe să vorbim de percepție la sugar, chiar și inclusiv atunci când stimulul e destul de intens pentru a ajunge la sistemul nervos central, tocmai ca urmare a faptului că acesta nu a primit vreo semnificație prin experiența dialogului: ceea ce înseamnă că există o acțiune-reacțiune în cadrul relațiilor mamă-copil, care îi permite sugarului să transforme stimuli fără semnificație în semnale semnificative. Acest lucru a fost demonstrat pe larg, deși într-o manieră diferită, atât de lucrările lui Piéra Aulagnier[48], cât și de cele ale lui Spitz, sau, și mai recent, de ale lui Stern. Spitz precizează că orice percepție propriu-zisă presupune apercepția: „Percepția se învață, se coordonează, se integrează, se sintetizează datorită fluxurilor și refluxurilor neîncetate și inconsistente ale relațiilor obiectuale cu celălalt, îndeosebi cu mama[49]".

Primele percepții sunt cele referitoare la celălalt și la obiectele lumii înconjurătoare care îi sunt descrise copilului ca realitate: „Vezi, asta este o masă, ăsta este un scaun." În același timp, se adaugă deseori o evaluare afectivă: „Pisica este înfuriată, tăticul nu e mulțumit"; această caracterizare poate să fie întoarsă împotriva subiectului: „Jean e un rău", sau, dimpotrivă, să îl laude sau să

48 P. Aulagnier, *La Violence de l'interprétation*, Paris, PUF, 1975.
49 R. Spitz, *De la naissance à la pàrole*, Paris, PUF, 1968.

îl narcisizeze: „Jean e drăguț". Această ultimă frază ar putea fi tradusă în corpul și în psihicul copilului astfel: Jean este o totalitate pozitivă, este cel mai frumos, cel mai iubit etc. Într-adevăr, dacă la adult orice calificativ este în realitate intruziv și terorist, aceasta se datorează faptului că el este perceput încă din copilărie ca o alienare impusă de grupul social. Drăguț sau rău, ca să păstrăm același exemplu, trimite, în aceste cazuri, la o judecată exterioară totalitară care îl închide pe individ în interiorul unei categorii: copilul este incapabil, până într-o etapă tardivă, să nuanțeze opinia pe care o are despre el însuși sau despre altul, considerându-se și considerându-l pe celălalt un bloc, un tot afectiv cu tonalitate pozitivă sau negativă. Este evident că el nu face media totalității mesajelor pe care le primește, ci înregistrează un bilanț pozitiv și negativ amestecate, în care prevalează totuși afectul dominant al persoanei celei mai apropiate de el[50].

Părinții numesc deci obiectele, afectele și percepțiile și le leagă între ele. Astfel, se spune: „Jean e drăguț, îi plac bananele"; or, dacă Jean nu vrea banane sau nu îi plac bananele, el simte că va fi considerat rău. El va putea așadar să treacă peste dorința lui ca să pară drăguț; e de notat că această formă de implicare personală e tardivă dacă copilul este lăsat să aleagă liber și nu se simte incriminat, dar că ea poate apărea în mod precoce dacă copilul este speriat și se teme de violențe fizice sau de o respingere prea evidentă: în aceste cazuri, este vorba de o supunere pasivă, și nu de participare activă.

50 D.N. Stern, *Le Monde interpersonnel du nourrisson*, Paris, PUF, 1989.

Lumea copilului este o lume senzorială care include mediul înconjurător fizic și personajele. Viziunea lumii precedă în mod clar gândirea: „Or, această certitudine a unei lumi sensibile care ne este comună constituie în noi baza adevărului. Că un copil percepe înainte de a gândi, că începe prin a-și pune visele în lucruri, gândurile în ceilalți, formând cu ei un bloc de viață comună în care perspectivele fiecăruia nu se disting încă, toate aceste fapte de geneză nu pot fi pur și simplu ignorate de filozofie în numele exigențelor vieții intrinsece[51]".

Lumea este mai întâi văzută și această viziune primară este fundamentală în geneza gândirii deoarece noi credem că adevărul este ceea ce percepem prin văz. Or, trebuie să recunoaștem, spune tot Merleau-Ponty, că lucrurile și ceilalți nu ne sunt accesibile „decât printr-o experiență emoțională și aproape carnală[52]".

Fenomenologul Merleau-Ponty constată că lumea reală, lumea adevărată, e cea care servește drept creuzet gândirii noastre prin viziunea pe care o avem despre ea: „La copil gândirea ajunge foarte precoce la concepte abstracte. Gândirea și adevărul fiecăruia dintre noi se construiesc împrumutând de la structura lumii vizibile. Fiecare din noi va ajunge prin aceasta la limbaj și la funcționarea socială[53]".

Această constatare ni s-ar putea părea impregnată de idealism, deoarece care este rolul celuilalt în această construcție? Sugarul este cu siguranță o persoană, dar el nu este o persoană singură, trăind în autarhie; filozoful a uitat oare acest lucru? Evident că nu, deoarece, după câteva pagini, Merleau-Ponty face constatarea următoare: „Când ne gândim la masa contingențelor ce pot altera și

---

51 M. Merleau-Ponty, *Le Visible et l'Invisible*, Paris, Gallimard, 1964.

52 Ibid.

53 Ibid.

pe una, și pe alta, nimic nu este mai improbabil decât extrapolarea care tratează universul gândirii ca pe o lume astfel fără fisuri și fără imposibilități[54]".

În mod pesimist, analistul, în ce îl privește, este silit să constate că nu există decât contingențe care alimentează fisuri și imposibilități. Aceste contingențe ale viziunii și ale gândirii sunt esențial legate de faptul că și copilul se manifestă într-un univers relațional și că relația este însăși baza ființei-pe-lume a individului. Ce se întâmplă atunci când un copil se naște într-un univers plin de interdicții, cum ar fi aceea de a înțelege, de exemplu? Ce se va întâmpla cu viziunea lui despre lume? Interacțiunea celor două fenomene, în vederea creării gândirii și a eticii adevărului, nu presupune că o persoană, victimă a unei interdicții primordiale de a vedea (deci de a înțelege, de a vedea *in fine*) are nevoie, în scopul de a-și „regăsi" realitatea psihică, să caute „viziunea primară" care să-i faciliteze o nouă înțelegere a realului? Simone, care nu „înțelegea", revenea ca un copil mic la descrierea celor văzute, pe care o însoțea cu o cerere de autorizație de a gândi pe care nu îndrăznea să și-o mărturisească, dar pe care încăpățânarea ei de a intra în analiză o subliniase clar.

Ea descria astfel percepții fundamentale (faptul că acestea nu au intervenit la o vârstă precoce, ci la copilul deja mai mare, ne-a incitat să credem că ele au reactivat o traumă necunoscută) al căror înțeles îi fusese interzis. Continuarea a dovedit de fapt că acest presupus ne-văzut devenise obiectul obscur al dorinței sale, ceea ce a putut fi localizat prin faptul că ea a re-creat o situație apropiată de cea a mamei sale, dar la un mod revizuit și corectat suportabil și chiar tolerat social și moral; în acest caz, funcționarea sa mentală ar fi putut fi

---

54 Ibid.

transcrisă în felul următor: se poate, e cinstit să te căsătorești cu fratele cumnatului, chiar dacă eu nu par să fi înțeles că e interzis și necinstit să ai raporturi sexuale cu cumnatul însuși. „Viziunea duce la idee, la spirit, la gândire și gândirea e raport cu sine, cu lumea și cu celălalt. Și ea trebuie făcută să apară direct din infrastructura viziunii[55]."

În cele din urmă, problema fundamentală pentru Simone era: „Ceea ce trebuie să definim, prin intermediul căii pe care ne-o indică Merleau-Ponty, este preexistența unei priviri — nu văd decât dintr-un punct, dar în existența mea sunt privit de pretutindeni[56]".

Secret și pulsiune epistemofilică

Ce devine capacitatea de a gândi a unui copil, când o interdicție puternică este formulată în legătură cu o parte a realității fizice și psihice care îl înconjoară? Capacitatea vizuală este la originea cunoașterii, legătura între ele realizându-se prin intermediul gândirii; plăcerea de a gândi se creează pornind de la înțelegerea cauzalităților, a consecințelor, a analogiilor: să gândești înseamnă deopotrivă să asociezi pornind de la cunoscut, de la recunoscut. Copilul, după cum observă Freud în *Trei eseuri despre teoria sexuală*, are o dorință de a ști care se naște pornind de la ceea ce percepe despre diferența dintre sexe și de la ceea ce încearcă să-și imagineze, să înțeleagă despre sexualitate. Orice curiozitate are o bază sexuală, ca și orice dorință de a ști; ulterior, prin jocul deplasărilor, apărărilor, desăvârșit de sublimare, aceasta se

55 Ibid.

56 J. Lacan, Paris, Livre XI, „Du regard", în *Les Quatre Concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris, Seuil, 1973.

poate transforma în dorință de a ști „purificată" care, în anumite cazuri, se aliază frecvent cu o dorință de putere. Să știi înseamnă într-un fel să poți, să ai un oarecare control, o capacitate de a manipula realul și realitatea zilnică. „Pulsiunea de a ști nu poate fi socotită printre componentele pulsionale elementare ale vieții afective și nu e posibil să o faci să depindă exclusiv de sexualitate. Activitatea ei corespunde, pe de o parte, sublimării nevoii de control și, pe de altă parte, ea utilizează ca energie dorința de a vedea. Totuși, raporturile pe care le reprezintă cu viața sexuală sunt foarte importante[57]."

Necunoașterea, indusă de familie, a unui ansamblu de fapte legate de viața subiectului joacă rolul intrării viermelui într-un fruct. Blocajul care există în jurul evenimentului și al consecințelor sale: fie îl împinge pe subiect spre un refuz al cunoașterii a cărui importanță este în aparență mult superioară cauzalității inițiale, fie, în cazurile cele mai grave, el poate duce la delir și la halucinație. În mod ideal, orice persoană trebuie să aibă libertatea de circulație a gândirii, fiindcă orice barieră impusă provoacă un reflux mental care blochează rapid sau cangrenează o mare parte a angrenajelor.

După cum spune Rosolato într-un articol despre „ne-spus":

„Trecerea continuă atât spontană, cât și activă între aceste zone (*Ics* și *Pcs*) e cea care creează plăcerea de a gândi cu un sentiment de libertate. Este unul dintre motoarele puternice ale curei analitice". Guy Rosolato tratează deopotrivă problema „relației de necunoscut care

---

57 S. Freud, „La sexualité infantile" (1905), în *Trois essais sur la théorie sexuelle*, Paris, Gallimard, 1989; *Trei eseuri asupra teoriei sexualității*, în *Opere*, vol. 6, traducere de Rodica Matei, Editura Trei, 2001.

este posibilitatea de a percepe într-un sistem atât psihic, interior, cât și în relație (cu lumea, cu obiectul), o falie, un hiatus, o deschidere[58]". Ființa omenească trebuie lăsată liberă să vadă și să simtă aceste falii și aceste hiatusuri.

Bineînțeles, secretul este întotdeauna perfect cunoscut de către subiect, chiar dacă, în cazul nostru, nu Simone a fost cea care a recunoscut acest lucru, ci sora ei. Secretul este o enclavă, o criptă[59], în realitatea psihică a subiectului, un fel de cameră a lui Barbă-Albastră: amenințările nenumite, dar ucigătoare atârnă deasupra capului celui care va intra în ea. *Or, în cazurile secretelor familiale, pedeapsa este concomitentă cu secretul și a avut întotdeauna loc deja*: fiindcă această pedeapsă nu constă în dezvăluirea unei realități insuportabile (pe care subiectul o cunoaște deci de fapt), ci în griparea angrenajelor și a libertății de gândire, sau poate în ceva și mai grav.

„Așa se face de altfel că Realitatea la care se referă Adevărul este garanția acestuia: Adevărul înseamnă Cuvânt. Așa cum de la ea își primește această marcă ce îl instituie într-o structură de ficțiune. Ceea ce este spus fără ocolișuri decretează, legiferează, definește ca aforism, este oral îi conferă celuilalt real obscura sa autoritate[60]."

58 G. Rosolato, „Le non-dit", în *„Du secret", Nouvelle revue de Psychanalyse* nr. 14, Gallimard, 1974.

59 N. Abraham, M. Torok, „Deuil ou mélancolie", în *L'Ecorce et le Noyau*, Paris, Aubier-Flammarion, 1978.

60 J. Lacan, „Subversion du sujet et dialectique du désir", în *Ecrits*, Seuil, 1963.

Intermediu

Maree de echinoxuri pe coasta Anfei: Despre pulsiune

Mare a Baalului, Mare a lui Mamona —
Mare de toate vârstele și de toate numele,
O, Mare fără vârstă și fără rațiune, o,
Mare fără grabă și fără anotimp,
Mare a Baalului și a lui Dagon — cel dintâi chip
al viselor noastre,
O, Mare promisiune dintotdeauna
și Cea care îndeplinește orice promisiune,
Mare anterioară cântecului nostru — Mare
care ignoră viitorul,
O, Mare memorie a celei mai lungi zile și plină de nebunie,
Foarte înaltă privire îndreptată spre întinderea lucrurilor
și spre cursul Ființei, măsura ei!…

SAINT-JOHN PERSE, *Amers*

Un aer deosebit de mat, o tensiune cețoasă și blândă arătau că treceam de toiul verii, pentru a ajunge în zone mai învolburate și, poate, mai puțin clemente. Totuși, cerul era tot albastru intens și marea, care pe coasta Anfei era mereu înspumată, se eterniza în agitația ei obișnuită; copiii știau totuși foarte bine, ca orice localnic, că era foarte periculos să te scalzi și de altfel ziarele publicau zi de zi, la rubrica fapte diverse, lista înecaților, care era parcursă cu o nea-

tenție prefăcută, ca și cum ar fi fost vorba de un sacrificiu atât de bine integrat în practicile sociale, încât nici măcar nu mai era repus în discuție.

Sfârșitul lunii august se apropia și, o dată cu el, perspectiva lui septembrie și a începerii anului școlar. Ca pentru a marca această falie, această ruptură, zilele se scurtau încet și se aștepta venirea marilor maree de echinox. În această privință, exista obiceiul ca în fiecare an ziarele să fotografieze aceleași imagini de dezastru și violență, când marea urca cu mai mulți metri, pentru a atinge nivelul șoselei promenadei care domina plajele, ajungând la o înălțime de trei sau patru metri. Atunci valurile măturau în trecerea lor somptuoasele piscine instalate, după modelul american, de-a lungul țărmurilor, și a căror existență se justifica tocmai prin primejdia scăldatului în mare. După o săptămână, totul se liniștea, pereții din paie ai colibelor erau cârpiți, fisurile piscinelor și ale bungalourilor erau astupate, și viața își relua cursul firesc.

Totuși, oceanul nu se dezlănțuia întotdeauna după un model identic de furie clasică și distrugătoare. Primele zile de echinox vedeau demarând procesul într-un crescendo gradat până la acele nopți (de ce noaptea, dar mi se pare că îmi amintesc că fenomenul era întotdeauna nocturn) de nebunie zgomotoasă, pentru ca apoi să descrească, trecând prin aceleași paliere, până la revenirea violenței perfide și obișnuite care era ritmul normal al Oceanului Atlantic în acel loc.

Evident, de-a lungul acestei perioade, scăldatul în mare era riguros interzis și modestele mijloace de informare ale vremii repercutau aceleași interdicții veșnic repetate de părinți. Noi

Pulsiunea	*Marea*
	nu le luam totuși ca atare, și cum orice interdicție sugerează propria ei încălcare, tocmai amintirea inefabilă a scăldatului din aceste perioade renaște deseori în mine în marile momente de frustrare climatică și motrice (de exemplu, îndrăznesc să spun, de-a lungul orelor de imobilitate obligatorie din fotoliul psihanalistului).
stare de tensiune	O tensiune internă, un fel de obligație fizică ce nu avea înțeles pentru noi, ne forța, nu fără o teamă excitantă, să intrăm în apă. Deși era ceva obișnuit, frigul ne cuprindea atunci neplăcut și ne cerea un anumit timp de adaptare printr-o imobilizare cu picioarele în apă.
sursă violență pulsională	Imediat după aceea, la câteva zeci de metri de mal, eram înșfăcați, prinși, măturați, fiindcă jocul consta în a merge cât mai departe cu putință fără să ne răsturnăm și fără să ne desprindem de fundul apei, violența curenților fiind atât de mare, încât ar fi fost imposibil să ne întoarcem înot.
	În vuietul neîncetat al valurilor, dezlănțuirea apelor ne transforma atunci în obiecte plutitoare fără autonomie, preocupate exclusiv să-și mențină respirația și să facă tot posibilul pentru a nu fi duse înapoi în larg, unde moartea, pe care o refuzam cu totul, aștepta — știam bine asta.
obiect	În rarele momente de acalmie, întrezăream valul ce se năștea în depărtare, pentru a se apropia apoi rostogolindu-se, umflându-se cu o alură intensă, și în cele din urmă spărgându-se cu zgomot peste noi, aducându-ne la starea de microcosm alienat de micimea și fragilitatea noastră.

Pulsiunea

obiect-sursă

ființă mitică

forță biologică

pulsiune de moarte

Marea

Îl priveam luându-și avânt cu o îngrijorare veselă, înaintând pentru a fi primii care se bucură de această apă pe care o fantasmam deopotrivă lipsită de orice contact uman și însuflețită de o autonomie puternică și divină. Zidul de apă se rostogolea, și vuietele sale ne acopereau urletele de groază repetate de fiecare dată. Apoi apa ajungea la noi, valul trecea peste noi, existând în acel moment două posibilități: dacă se spărgea la înălțimea noastră, ne pomeneam dezbrăcați, răsturnați, bătuți, striviți, cu fața la pământ, cu spinarea învinețită; asta dura câteva zecimi de secundă, chiar câteva secunde de tăvăleală intensă cu o străfulgerare de frică în pântec, în care se preciza, ca într-un flash, reprezentarea unei morți posibile, devenită subit prea precisă.

A doua posibilitate de șoc era legată de valul întreg care ne împresura și ne lua la sânul lui ca să ne lase dacă aveam noroc pe plajă sau să ne arunce pe stânci (încercam totuși cât puteam de mult să evităm locurile stâncoase în care primejdia era atât de mare încât până și atotputernica noastră inconștiență trebuia să o ia în seamă) de unde puteam ieși zgâriați, învinețiți, însângerați, ca să fim de îndată duși din nou în larg, incapabili să ne opunem refluxului.

Mai văd și acum sosirea acestui zid de apă ce se spărgea cu un zgomot catastrofal; se înălța pentru un timp foarte scurt deasupra capetelor noastre, ca un soi de sculptură lichidă făcută din mii de picături care se vedeau scânteind, irizate de lumina intensă. Fața, capul, la început încălzite de soare, primeau această

Pulsiunea

limite între exterior și interior

limită între obiect și sursă

Sachvorstellung

Exigența unei cauze care ne alienează și ne face străini de propriile noastre acte.

Excitația internă e lucrul de la care nu ne putem sustrage prin motilitate.

Marea

apă înghețată ca pe o baie inițiatică ce ne-ar fi împărțit eul în diverse cercuri concentrice: în centru exista mai întâi interiorul corpului nostru cald și viu, apoi intervenea suprafața pielii a cărei moliciune se pierdea repede și evolua spre un călduț răcoros care sub presiunea reînnoită a frigului ajungea la o elasticitate glacială; în sfârșit ultimul cerc includea apa înghețată care era în afara noastră, dar care era totodată noi înșine în acel moment. Masa fizică enormă, povara apei erau parte constitutivă din noi, așa cum era și impulsul acesta motrice născut dintr-o violență interioară de neînțeles pentru spiritele noastre adolescente.

Nevoia noastră inconștientă de a ne măsura cu forța aceasta misterioasă și totuși familiară reapărea după fiecare recăpătare a respirației, făcându-ne să rămânem acolo, să suportăm totul încercând să dominăm ceea ce nu putea fi dominat. Și totuși, când șocul se producea din nou, nu mai aveam decât o singură dorință: să reieșim la suprafață, să simțim din nou căldura luminii și a soarelui, și totuși, bizar, această dorință disperată de a ieși din această violență revenea, în momentul odihnei dintre două valuri, o dată cu nevoia imperioasă a unei noi confruntări.

Toate acestea se desfășurau într-un amestec de frică și de voluptate fizică, un sentiment de moarte iminentă posibilă și de bucurie corporală de a trăi așa cum nu simt probabil decât adepții sporturilor extreme. Voluptatea de a trăi o moarte atât de apropiată și totuși respinsă ca fiind total imposibilă, de a simți în sine o vitalitate anima-

Pulsiunea

Pulsiunea este cantitatea de exigență de efort impusă sufletului ca urmare a relației sale cu corporalul.

Constanta imboldului pulsional nu este decât aproximativă, valabilă pentru un interval de timp determinat.

Forța pulsiunii este măsura diferenței și a dezechilibrului dintre ceea ce este simbolizabil și ceea ce nu este simbolizabil în mesajele enigmatice aduse copilului.

Marea

lică pe care nimic psihic nu părea să o poată stăvili, ne făcea să exultăm.

Încetul cu încetul totuși, o forță, o energie fizică conținută în noi, se uza în urma șocurilor, a angoasei repetate, a râsetelor întretăiate. Și, dintr-o dată, totul devenea insuportabil pentru noi, intolerabil câteva momente în plus și apărea necesitatea absolută de a ieși imediat din apă. Se ivea atunci problema respingerii asalturilor valurilor care nu mai erau dorite, ci trăite sub povara oboselii și a neplăcerii pentru ca în cele din urmă să ne putem elibera din această îmbrățișare lichidă și glacială. Cu multă dificultate ajungeam pe plajă pentru a fi confruntați, uneori, cu realitatea unui salvamar nebun de furie, deja pregătit să ne salveze, urmărind cu privirea, cu labele de înot prinse de picior și cu masca în mână, evoluțiile inepte ale puștilor de cincisprezece ani.

Marea redevenea atunci ceea ce ar fi trebuit să rămână: o mamă hrănitoare purtătoare și structurantă, dar capabilă în crizele ei de nebunie să ucidă pe oricare dintre copiii ei, chiar și pe cei ce se prefăceau că sunt aleșii săi.

N. B.: Toate citatele din coloana stângă, inclusiv cele aparținând lui Freud, sunt extrase din articolul lui Jean Laplanche, „La pulsion et son objet-source“, din *La pulsion pour quoi faire?*, Association psychanalytique de France, 1985.

Partea II

Tehnica analitică și simțurile interzise

IV

Don Juan între discurs și dorință: Despre frumusețe

Doar numele, să știi, eu ți-l urăsc.
De n-ai mai fi Montecchio, ai fi
Acel ce ești, și veșnic te-aș iubi.
Ce este un Montecchio? Un nume!
Un trup pe care, cu amărăciune,
Se cade să-l urăsc. De-l vei schimba,
Cât de ușor mi-ar fi să fiu a ta!
Un nume, doar! Un trandafir, oricum
I-ai spune-ți dă același scump parfum,
De nu ai fi Montecchio, și-ai fi
Romeo, cât de mult te-aș îndrăgi.
Ai fi atunci, cum ești desăvârșit,
De-un nume necurat de-ai fi lipsit.
De numele-ți nimica nu te leagă,
Azvârle-l, și voi fi a ta, întreagă!

W. SHAKESPEARE, *Romeo și Julieta*
*(Actul II, scena II)**

Clinica analitică zilnică arată că tema frumuseții sau a esteticii fizice ocupă un loc considerabil, într-un fel sau altul, în discursul majorității pacienților. Ea poate

---

* Wiliam Shakespeare, *Romeo și Julieta*, trad. Șt. O Iosif și Dan Amedeo Lăzărescu, Editura Pandora-M, Târgoviște, 2002.

să nu fie abordată ca atare, dar transpare din jena sau suferințele narcisice cele mai profunde și se înscrie în interiorul patologiilor celor mai diverse: de la cele aparținând oralității (anorexie, bulimie) și până la deliruri, chiar la delirurile de transformări corporale, trecând prin simpla indispoziție existențială și dismorfofobie. Acest discurs despre imaginea de sine include Idealul Eului (în care fizicul joacă un rol important), Eul-Ideal (așa cum este întâlnit la unii comedieni, cu o hipertrofie a imaginii corpului), dar provoacă de fapt o mare rezervă la analiști. Aceștia îl leagă fie de narcisism și de avatarurile sale, fie de conceptul de imagine a corpului în ciuda faptului că acest concept este respins în prezent.

Luând definiția narcisismului, *stricto sensu*, drept dragostea resimțită față de imaginea de sine (cu tot ce oglindește din punct de vedere fizic), trebuie să recunoaștem că acest concept de imagine a corpului descris în toate formele sale de Schilder[61], reluat de Françoise Dolto[62], care tratează problema pornind de la geneza dezvoltării la copil, este vag, înglobează cvasitotalitatea domeniului inconștientului și se pretează la toate dihotomiile: psyché-soma, afect-pulsiune, viață-moarte, conștient-inconștient. Înseamnă totuși că atunci când un subiect vorbește despre înfățișarea lui fizică, el vorbește obligatoriu despre altceva? Acest limbaj ar exprima simbolic și metaforic o apărare trecută sub tăcere pe care subiectul ar dezvălui-o în acest fel? Dar, în acest caz, oare nu putem spune același lucru despre majoritatea conceptelor și oare acest tip de raționament nu duce la o aporie?

---

61 P. Schilder, *L'Image du corps*, Paris, Gallimard, 1968.
62 F. Dolto, *L'Image inconsciente du corps*, Paris, Seuil, 1984.

Emit ipoteza că narcisismul unui subiect poate fi comparat cu o prismă ale cărei fațete multiple sunt luminate de problematica nevrotică dintr-un unghi sau altul: când pacientul își axează discursul pe înfățișarea sa fizică, aici este vorba de o cerere importantă care nu poate fi negată la nivelul la care o amplasează el sub pretextul că acest lucru se presupune că se referă la alt domeniu; evoluția terapiei trebuie să permită o extensie și, corelativ, o asumare a câmpurilor libidoului. În suferința narcisică, suntem siliți să constatăm că, ținând cont de ascendentul standardizării reprezentării corporale în majoritatea mediilor de informare, subiectul face să prevaleze, desigur că deseori prin deplasare, nemulțumirea sa în legătură cu aspectul său fizic. Suntem aici, în mod paradigmatic, într-un loc al cărui raport cu o anumită formă de realitate nu ține decât de un enunț al discursului: nu există nici un suport real fizic sau estetic care să nu poată fi respins de către subiect într-un fel sau altul, și, în terapie, ceea ce iese la iveală din Eul-Ideal e elementul care permite localizarea topografiei geologice și istorice a faliilor și a lipsei. Este vorba despre „imaginea corpului, încrucișându-se în fiecare microsecundă cu schema corporală, substrat al ființei noastre în lume, loc al supușilor corpurilor lor în substanțialitatea palpitantă, loc al înfățișării lor: așa poate fi descrisă și dorința inconștientă[63]".

Termenul de frumusețe, care în psihanaliză nu este echivalent cu „narcisism", nu este folosit în general de pacienți decât referitor la alții (sora mea, mama mea sunt foarte frumoase); pentru ei înșiși, ei insistă fie pe dimensiunea lor staturo-ponderală, căreia îi percep prost și îi refuză aspectul simbolic, fie pe estetica deficientă a unei

63 Ibid.

părți a corpului lor, care devine atunci obiectul cel rău, locul unei suferințe intense printr-un mecanism care nu poate să nu îl amintească pe cel al ipohondriei; această parte a corpului devine persecutorul subiectului și îl obnubilează printr-un fenomen de autohipnoză care îngustează și sărăcește câmpul conștiinței sale: atunci este ușor să i se atragă atenția că orice problematică ce nu este aferentă acestei teme aparține neantului.

Deplasare, îngustare a câmpului conștiinței, autohipnoză sau autopersuasiune sunt mecanismele de apărare pe care subiectul le utilizează pentru a-și învinge angoasa și a evita ca aceasta să nu preia controlul. Dar alegerea locului nemulțumirii nu poate fi asimilată unei apărări banale, tolerată de mediul social, ci trimite la prelungirile a ceea ce Lacan a numit „stadiul oglinzii[64]", la acel moment „de asumare jubilatoare a imaginii de sine speculară […] unde *eu* se precipită într-o formă primordială, înainte de a se obiectiva în dialectica identificării cu celălalt și ca limbajul să nu îi restituie în universal funcția sa de subiect". Prima întâlnire cu oglinda este corelativă primei asumări a eului și a recunoașterii subiectului ca individ distinct de anturajul lui. Ceea ce primează în aceste percepții la copil este probabil asemănarea sa fizică cu ceilalți, și deci sentimentul apartenenței sale la grupul oamenilor. Conștientizarea specificității sale fizice proprii în raport cu cea a celorlalți va fi din ce în ce mai evidentă: din discursul parental care îi va sublinia apartenența sexuată, înălțimea, culoarea ochilor sau a părului se va desprinde treptat o reprezentare fizică a lui însuși dublată de conținutul afectiv al acestor cuvinte și

64 J. Lacan, „Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique" (1949), în *Ecrits*, Paris, Seuil, 1966.

de ceea ce va percepe el din dorința și din pulsiunile părinților săi față de el[65].

Aș vrea să arăt, în legătură cu un tip specific de perturbări ale imaginii de sine, că imaginea corpului este pulsională, ține de limbaj și se actualizează în transfer. Am ales să pornesc de la exemplul repetiției în cazul seducătorului (sau al seducătoarei), analizând implicarea sa în desfășurarea terapiei și subliniind importanța pentru subiect a percepției contratransferențiale.

Am trăit prin intermediul a două analize, a unui bărbat și a unei femei, în vârstă de vreo patruzeci de ani, o suită secvențială identică finalizată de fiecare dată cu o repetiție: acestea din urmă nu erau, ca la toate persoanele nevrotice de altfel, duplicarea unor fapte brute, ci se caracterizau prin ieșirea la iveală a unui scenariu cu secvențe variate a căror încheiere era întotdeauna identică; ar trebui deci, în aceste cazuri, să vorbim mai curând de structură repetitivă decât de repetiții în sine[66].

Vom încerca să demonstrăm intricația diferitelor discursuri de-a lungul terapiei, ca și înscrierea lor transferențială și contratransferențială.

---

65 „Imaginea corpului este urma structurală a istoriei emoționale a unei ființe umane. Ea este locul inconștient (și prezent unde?) de unde se elaborează orice expresie a subiectului; loc de emisie și de recepție a emoțiilor interumane legate de limbaj." F. Dolto, *L'Image inconsciente du corps, op. cit.*

66 Freud scrie în „Dincolo de principiul plăcerii" (1920): „El [pacientul] este mai curând obligat să repete refulatul ca experiență trăită în prezent în loc să și-o rememoreze ca pe un fragment din trecut, așa cum ar prefera medicul". Ceea ce Freud numește refulatul comportă numeroase evenimente, ceea ce Jean Laplanche, traducătorul acestui text, subînțelege evident. Vechea traducere a lui Hesnard vorbea „de evenimente refulate" și pluralul este important (chiar dacă nu corespunde cu exactitate textului) fiindcă adesea clinica repetiției a fost asimilată repetiției unui eveni-

Prima prezentare

Prezentarea „fizică“ a celor doi pacienți a avut loc într-un mod destul de diferit.

Ea a apărut imediat sigură de sine, de frumusețea ei, de puterea ei de seducție, și cu un discurs naiv, de genul celor care pot fi citite în revistele feminine, despre „ascendentul“ ei asupra bărbaților. Ce o interesa nu era atât actul sexual de care vorbea ca despre un mecanism care trebuie să ducă după un interval de timp precis la un orgasm nu mai puțin precis (și care o neliniștea puțin), cât de a testa, de a-și verifica clipă de clipă capacitatea de seducție. Orice era bun pentru ea și, cu toate că bărbații puteau fi interșanjabili, ea nu neglija pe nici unul: privirea și cuvintele lor erau modalitățile prin care ea căuta constant confirmarea atracției irezistibile pe care trebuia să o exercite.

E de notat și faptul că, de la bun început, ea se uita la fiecare ședință la felul cum eram îmbrăcată, comentând uneori acest lucru: am avut astfel dreptul la câteva lecții despre eroarea de a ceda facilității caracteristice unui veșmânt confortabil care nu pune în valoare ceea ce ea considera a fi chintesența feminității, respectiv o formă,

---

ment sau a unui singur act, ceea ce ni se pare o reducere și, la limită, o eroare. Freud vorbea despre aceasta în termeni care acoperă ceea ce numim un scenariu. Să luăm exemplul eșecului: după un anumit timp de analiză, un pacient nu va mai repeta un eșec în sine (de exemplu, la un examen), ci va repeta o structură evenimențială putând comporta succese, care, intersectate apoi cu alte secvențe, se vor transforma în eșec; aici este o dificultate importantă a terapiei; pacientul ne „oferă“ o reușită punctuală, pe care o va putea, cu timpul și prin intermediul repetiției, transforma în eșec; este o parte importantă a reacției terapeutice negative și este una dintre justificările duratei actuale a terapiilor.

un picior, o coapsă… Termenul de „seducătoare profesionistă", pe care l-am folosit o dată în privința ei, i se părea adecvat și l-a reutilizat frecvent, justificându-și chiar prin aceasta pedagogia vestimentară la adresa mea, pe care o punea pe seama unui schimb de procedee utile. Avea o încredere nemărginită în „psihanaliză" (al cărei nume îl rostea cu religiozitate) și în capacitatea sa magică de a se apăra de abandonul de bătrânețe, și în principal de cancer. Ea sublinia că a fi analist presupune un profesionalism comparabil cu cel pe care îl avea ea în domeniul seducției (lucru curios, avea o profesie în care se afirma foarte bine, dar care nu părea să țină de același domeniu).

Abia după un anumit timp El a îndrăznit să se arate într-o lumină de seducător. Până atunci, ascunsese, sub un aspect rigid și stereotip, angoase persecutoare care îi mențineau viața într-un cadru închis din care nimic nu părea să poată scăpa. Totuși, inteligența lui ieșită din comun, care îi permisese să se propulseze profesional în sfere la care nu ar fi cutezat să viseze în copilărie, cărora le ignora existența, l-a făcut după câteva luni să depășească acest discurs închis printr-o deschidere spre domeniul pulsional al dragostei și al urii, într-o dimensiune de violență uneori greu de suportat. În paralel, și după un divorț care s-a desfășurat într-o atmosferă de tragedie, el a operat un fel de mutație fizică de care nu mi-am dat seama decât în ziua când l-am auzit râzând în timp ce expunea conflictele feminine care aveau loc la serviciu, în legătură cu propria persoană și în mod fals fără știrea lui.

Era fascinat de cunoaștere și nu ezita să se uite la titlurile cărților ce se adunau uneori pe birou. A început

să citească lucrări de psihanaliză, și comentariile pe care le făcea în timpul ședințelor erau deopotrivă strălucite și sintetice. După o vreme, ca și colega sa, și el m-a „sfătuit", într-un mod ludic și seducător, ce să citesc: deoarece considera că alegerile mele în materie de lectură erau prea axate pe psihanaliză, insistă pe necesitatea unei suprapuneri, pe aceleași teme, a unei opțiuni filozofice peste cea psihanalitică, în vederea unei abordări pluridisciplinare a inconștientului. Nu spuneam nimic, într-o atitudine de toleranță relaxată, chiar dacă el, ca și ea, aștepta sfârșitul ședinței și scurtul moment când ne aflam față în față pentru a-mi da „sfaturile". De mai multe ori, am interpretat în cursul ședinței seducția transferențială și am lucrat pe temele de care ei vorbeau la sfârșitul ședinței, când acestea apăreau în cursul asociațiilor. Chestiunea seducției nu le punea vreo problemă la acest nivel, deoarece se știau și unul și celălalt seducători ai genului uman; cu toate acestea, ei făceau asociații, fiecare în domeniul lui, pornind de la faptul că erau convinși că acest discurs specific nu mi se adresează decât mie de vreme ce interesele noastre erau aceleași.

Discurs părintesc

Discursul pe care cei doi pacienți îl auziseră despre fizicul lor, din chiar gura părinților lor, îi lăsase într-o stare de intensă suferință: suferință narcisică în privința urâțeniei lor despre care li se vorbise de-a lungul vieții, și suferința afectivă (și prin aceasta deopotrivă narcisică) de a se fi simțit detestați într-o asemenea măsură. Retranscrierea discursului descriptiv parental sublinia aceleași puncte: urâțenia feței atât de respingătoare încât nimeni nu i-ar putea alege în nici un caz ca soț/soție; corp prost făcut, neatrăgător, maladiv, a cărui sănătate, în mo-

mentele când exista, nu era decât o emanație a negativității lor intrinsece: erau, și unul și celălalt, „soi rău". Inteligența lor era, din câte își aminteau, considerată la fel și, în pofida succeselor școlare, nu au fost lăsați să-și continue studiile, cu toate că, în cazul ei cel puțin, situația familială nu punea nici o problemă materială.

Amândoi simțeau o durere acută de fiecare dată când evocau aceste descrieri și își plângeau tinerețea de copii „contrafăcuți". Când un pacient plânge în timpul ședinței, faptul că există o seducție importantă legată de lacrimi îmi este mereu prezent în minte și mă trimite la celebra frază a Sfântului Augustin care constata că „cel ce plânge singur, plânge cu adevărat"; totuși, aceste lacrimi subliniau totodată irosirea narcisismului infantil călcat în picioare de cuvintele ucigătoare ale adulților. Ura părintească izvora de fiecare dată, în ambele cazuri, și totuși…

Dorință părintească

Evocau, și unul și celălalt, relația libidinală cu părinții lor într-o structură oedipiană care amintea de isterie. Genealogic, în generația părinților și a bunicilor lor se reîntâlnea același tip de istorie deopotrivă ținută secretă și cunoscută de toți: incest între tată și fiică, ce se desfășurase într-o atmosferă de etilism în cazul lui, incest între frate și soră având la bază o necesitate de prostituție infantilă în celălalt, și care o implicase în cazul unuia pe mătușa sa, iar în al celuilalt pe propria sa mamă.

Ce părea mai important era faptul că, dacă se încerca o abordare sistemică, discursul părinților era cu totul paradoxal, deoarece ei subliniau, amândoi cu o mare angoasă, că fuseseră obiectul dorit și râvnit de părinții lor:

Mama pacientei o ajuta să se spele, să se îmbrace și găsea mijlocul de a fi prezentă în momentele de nuditate corporală, în cursul cărora evalua uneori gabaritul sau textura pielii fiicei sale prin atingeri difuze și totuși îndeajuns de precise pentru a-i da copilului un sentiment important de nesiguranță. În mod curios, aceste gesturi ale mamei erau însoțite de cuvinte care îi puneau în vedere să nu doarmă decât cu ușa încuiată, deoarece tatăl, un Don Juan specializat în fantasmele și trecerile la act ancilare, se putea dovedi extrem de primejdios. Acesta din urmă, în ce îl privește, nu pierdea niciodată vreun prilej de voyeurism, care se lovea, după spusele pacientei, de un refuz complet de participare printr-o juisare exhibiționistă.

Cât despre pacient, acesta descria corpul mamei sale ca fiind respingător, murdar și diform. Îi întrezărise o dată, din întâmplare, sexul și dezvăluirea acelei despicături căscate îl cufundase într-o stare de teroare pe care o descria, fără să fi citit nimic din Freud la acea vreme, în termeni de plagă, de castrare pe care o lega de pedeapsa exemplară a unei greșeli pe care nu și-o putea imagina cu nici un chip. Aceasta i-a confirmat sentimentul de putere și de atotputernicie al tatălui său, și, în paralel, dorința acută pe care o avusese de a-i arăta acestuia că, deși foarte mic, ar putea totuși să îi dea lecții de inteligență și de iscusință: o fantasmă de Tom Degețel față de Căpcăun, așa cum se întâlnește la bărbații cu structură foarte oedipiană. În acest context, el povestea cum, imediat ce tatăl lui pleca la uzină, îi lua locul în pat, refugiindu-se în căldura maternă cu dezgust și cu o mare excitație. El a fost întotdeauna convins că ar fi putut, dacă ar fi vrut, să aibă raporturi sexuale cu mama lui. Aceasta îl răsfăța și îl

mângâia atât de mult, în acele unice momente, încât era la cheremul său, în voia dorinței sale; dar tocmai asta era, că nu voise, se temuse să treacă la act, într-atât se temea să nu-și piardă micul său sex în interiorul acestei găuri imense, și astfel a lăsat-o nesatisfăcută… (*sic*). Ajuns adult, el a păstrat în chip bizar intactă această afirmație, care a avut evident ca prelungire ulterioară un discurs misogin despre disponibilitatea sexuală feminină. Nici o interpretare nu i s-a dat vreodată acestei fantasme ce avea ca obiect scena patului și bonomia cu care tatăl lui îi recunoștea uneori o superioritate intelectuală încurajatoare pentru convingerile sale.

Scenariul seducției

Cele două analize au avut loc în perioade destul de apropiate. Secvențele ședințelor făceau să alterneze în principal trei tipuri de emoții: plângerile erau legate de descrierea fizică, angoasa de seducția părintească și excitația de cuceririle care, ele, erau cât se poate de reale: ele marcau la ambii, deși în ritmuri diferite, timpul care se scurgea. Am observat, la un moment dat, că aceste legături se desfășurau ele însele după un scenariu foarte precis: la început existau atracția noului și dorința de a plăcea care se manifestau *vizibil* la ea prin achiziții vestimentare compulsive, și *auditiv* la el prin meandrele fermecătoare ale discursului cu care își copleșea cuceririle și pe care mi le repeta pentru „informarea“ mea. Apoi interesul lor se manifesta atât timp cât dura așteptarea astfel încât, imediat ce obiectul dorinței lor depunea armele, și prin aceasta consolida nevoia lor narcisică de a fi recunoscuți, libidoul lor dispărea brusc. Dovada capacității lor de a se face iubiți fiind evidentă, ei păreau su-

bit victimele unei inhibiții sau obiectele unei reveniri a refulatului. Impresia dată era că fantasmele „se apropie foarte mult de conștiință și rămân acolo fără a fi tulburate atâta vreme cât nu au o investire intensă, dar sunt expediate de îndată ce depășesc un anumit nivel de investire[67]". Era vorba fără îndoială de fantasme de relații oedipiene, și dacă aproape întotdeauna ei transgresau interdicția fantasmatică pentru a-i oferi și celuilalt în schimb o compensație obligatorie ca răsplată a recunoașterii sale, ei o făceau cu o plăcere și o convingere extrem de moderate.

După o vreme mai îndelungată sau mai scurtă, intervenea ruptura, într-o relație care se uza și se destrăma în cazul ei și prin scene foarte violente în cazul lui, în cursul cărora el își apăra persoana fizică de dorința și de concupiscența celuilalt.

Procesul analitic

Pentru fiecare dintre ei, timpul analizei se scurgea fără ca aspectele paradoxale ale discursului lor să iasă la iveală, preocupați cum erau să-și controleze cu pasiune atât suferința narcisică, cât și repetiția scenariilor lor amoroase. Puteau, și unul și celălalt, să vorbească la nesfârșit despre fizicul lor ingrat (și vorbeau evident *hic et nunc*) și în paralel despre dorințele pozitive al căror obiect erau la un moment dat, dându-mi seama că percepția pe care o aveam despre ei evoluase și că înfățișarea fizică și ținuta lor generală se schimbaseră considerabil. Ea își pierduse aspectul drăguț întru câtva afectat și manierat de femeie fatală și adoptase o alură mai simplă, mai puțin sofisticată, care o făcea mai „autentică".

---

67 S. Freud, „L'Inconscient" (1915), în *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1952.

Cât despre el, cum rigiditatea sa obsesională dispăruse, oferea acum un chip și un corp deopotrivă dinamice și fine, și sesizarea concretă a metamorfozei sale fiind posibilă o dată cu repetarea seducătoare a discursului feminin despre el.

Ca întotdeauna când procesul analitic funcționează, repetiția se epura, se cristaliza în viața lor și succesiunea evenimentelor se accelera: teama de a fi urât, dorință de a plăcea, seducție, dorință pozitivă de celălalt, reticență, despărțire. Cu toate acestea, cu timpul, acest discurs părea din ce în ce mai puțin oportun, contradicția internă devenind superficială și stereotipă: era din ce în ce mai clar că aveam în fața mea două ființe „frumoase", sigure de sine, ținând despre narcisismul lor un discurs perimat care prin însăși repetiția lui amenința să se pervertească. Și unuia, și celuilalt îi interpretasem deja șirul de secvențe cu valențele lor pozitive și negative și „felul în care evenimentele exterioare își obțineau eficacitatea din fantasmele pe care le activau și din activitatea pulsională pe care o declanșau[68]". Dar până în prezent nu îi confruntasem cu ceea ce vedeam într-un mod din ce în ce mai evident la ei; le-am spus așadar că discursul lor mi se părea *vizibil* depășit și că se știau „frumoși" chiar dacă nu îndrăzneau să și-o afirme. Probabil că interpretarea a apărut la momentul potrivit, fiindcă după o scurtă reflecție și fără reticență, părând ușurați și surprinși deopotrivă, amândoi mi-au dat dreptate. A intervenit atunci o stabilizare în relațiile lor afective care mi-a confirmat că aveam dreptate să cred că nu era vorba atât despre o interpretare, cât despre o adecvare a discursului și a imaginii de sine.

---

68 J. Laplanche, J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de psychanalyse*, Articolul „Trauma", Paris, PUF, 1967.

Criza transferențială

În ambele cazuri, s-a scurs un timp destul de lung, un an și jumătate, probabil mai mult în cazul lui, în care fuseseră abordate alte aspecte ale funcționării lor psihice și discursurile anterioare păreau definitiv o pagină de istorie.

În acest moment a intervenit, în ambele cazuri, ceea ce s-ar putea numi un episod transferențial acut. Subit, fără ca nimic din discursul prezent să mă fi lăsat să prevăd un semn, ea a sosit și, intrând în cabinet, față în față cu mine, „m-a acuzat" că am pentru ea „o prietenie atât de profundă", încât se temea pentru deznodământul acestei terapii analitice. Folosind ca argumente informații luate din exterior și evocând analiza ca terț referent, ea a afirmat pierderea mea de „neutralitate" la adresa ei, spunând că ea una căuta „o analistă, nu o prietenă, dat fiind că avea o pletoră de prietene feminine și se simțea depășită de situația creată". Am reușit, nu fără greutate, refuzând categoric situația de față în față, să o fac să se întindă pe canapea. Interpretările mele au legat sentimentul pe care îl avea despre interdicția oedipiană, teama ei de transgresiune, repetiția fantasmei materne, de necesitatea de a se asigura de irezistibilul puterii sale de seducție. I-au trebuit astfel două ședințe pentru a-și da seama că trăia în continuare cu necesitatea de a auzi un discurs pozitiv despre ea și cu teama ca aceasta să nu provoace dorințe ce nu pot fi asumate. Asta, se pare, cu titlu aproape definitiv în orice caz, din câte am văzut, până la sfârșitul analizei sale. Această trecere la act în realul ședinței mi-a lăsat o impresie de incongruență, în fața unei proiecții care găsea în cele din urmă un ecou atât de mic în mine. Era foarte adevărat „că lumea fantasmelor pare să se situeze în întregime în cadrul opoziției dintre subiectiv și obiectiv, între o lume interioară

care tinde spre satisfacerea prin iluzie și o lume exterioară care îi impune treptat subiectului, prin medierea sistemului perceptiv, principiul realității[69]".

Cu El, a fost mai apăsător și mai greu de suportat. La mai mult de un an după colega lui, în cursul unei perioade de „calm" transferențial, în care lucra asupra noului cuplu pe care îl crease, a pozițiilor sale filozofice personale etc., el a provocat o scenă de o rară violență. Scenariul a fost aproape identic: punându-se la începutul ședinței în postura de față în față, în „real", adresându-mi-se direct, și el m-a atacat în privința veleităților mele de seducție la adresa lui, însoțindu-și discursul cu remarci dintre cele mai neplăcute și refuzând cu hotărâre să se întindă pe canapea, ca urmare a unei logici interne nebunești referitoare la riscul seducției. M-am gândit mai întâi că totul în comportamentul lui trăda frica dusă până la panică și, mi se părea, un fel de repetiție a unei traume anterioare. Era clar că în cazul lui existase un fenomen de înlănțuire de sentimente transferențiale pozitive față de mine pe care fusese incapabil să le stăpânească și pe care le descărca printr-o violență distrugătoare plină de ură. Interpretarea a avut loc în termeni care reflectau violența sa interioară, adică în termeni kleinieni; i-am vorbit de obiectul bun intrat prin efracție și care, o dată aflat în interior, se transformase, așa cum se întâmpla de obicei la el, într-unul rău. Dar am înțeles apoi că esențial părea faptul că dobândise în sfârșit, ca rezultat al interpretării mele din urmă cu aproape doi ani, certitudinea capacității sale de seducție: astfel, discursul negativ pe care mama lui îl ținuse întotdeauna despre el se transformase în fantasma sa și, printr-o interpretare

---

69 J. Laplanche, J.-B. Pontalis, „Fantasme originaire, fantasme des origines et origine du fantasme", *Les Temps Modernes*, nr. 215, aprilie 1964.

care îi era proprie, într-o apărare disperată pe care ea ar fi avut-o pentru a se elibera de sub influența farmecului său. Reasigurarea lui narcisică se întâlnise aici cu rămășițele fantasmelor de omnipotență infantilă și coerența pe care o percepea acum între percepție și discursul celorlalți la adresa lui avea să alimenteze un fel de hipertrofie a eului pe care a pus-o în scenă cu ocazia analizei. Exprimase în mai multe rânduri, cu multă dificultate la început, afecte pozitive față de mine și sentimentul unei comunități de interese împărtășite pe care părea să îl descopere pentru prima dată (ținând cont de perturbările sale caracteriale anterioare și de rigiditatea de contact, acest lucru părea plauzibil). Tehnic, acționasem ca de obicei, nedezvăluind decât aspectele transferențiale ambivalente sau negative, fără a insista asupra a ceea ce mi se părea pozitiv: or, tocmai aceste laturi au fost cele care, însumându-se, aveau să ducă paradoxal la suprema negare a relației, singura soluție suportabilă pentru el. În iubirea de transfer, spune Freud, problema e „de a-l pune la încercare pe austerul analist și de a-l refuza categoric dacă s-ar arăta binevoitor. Dar cel mai adesea este creată impresia că rezistența acționează ca un agent provocator, intensificând iubirea pacientului[70], exagerându-i consimțământul față de dăruirea sexuală, și toate acestea cu scopul unei justificări mai peremptorii a acțiunii refulării, prin scoaterea la iveală a tuturor primejdiilor unei asemenea dereglări[71]". Simpatia pe care o simțeam față de el până în acest moment se transformase atunci, în fantasma lui, într-un fel de viol în care nu putea decât „să regăsească intențiile" mamei sale. A trebuit deci

70 Freud se referă în acest text la o pacientă!

71 S. Freud, „Observations sur l'amour de transfert" (1915), în *La Technique psychanalytique*, Paris, PUF, 1953, *Tehnica psihanalizei, Opere*, vol. 11, Traducere de Roxana Melnicu, Editura Trei, 2004.

să îl informez deopotrivă că aveam o formă de simpatie pentru el (și în acest moment de mare violență mi-a fost greu să o fac) și că el nu putuse percepe acest afect pozitiv decât ca pe o imixtiune insuportabilă în interiorul psihicului său pe care o simboliza prin teama de o intruziune în corpul său.

Contratransferul și controlul său având propriile sale limite, nu am întârziat, ca o reacție de altfel, într-atât mă simțisem de agresată, să fiu obligată să fac un contraefort personal, deoarece, pentru un timp, m-a cuprins un sentiment de ură și de respingere violentă despre care eram totuși conștientă că el făcuse totul ca să îl provoace. Afecte pe care am putut să le transmit și pe care el le-a tolerat o dată ce tija balanței mele economice personale și-a recăpătat un echilibru de bună calitate. Lucru pe care l-a admis de altfel foarte bine, fiindcă era lesne de constatat că tolera admirabil ura, care îl menținea într-o atmosferă familiară, în condițiile în care afectul pozitiv nu era suportabil decât dacă avea posibilitatea de a-l respinge pentru a reconstrui o altă relație *ex nihilo*.

Acțiune, repetiție, reprezentare a corpului

În cazul acestor doi pacienți era vorba de o formă de suferință a reprezentării de sine: intricația discursului și a dorinței părintești le transmisese un mesaj paradoxal. Ei se confruntaseră, la începutul vieții lor, cu o contradicție între un discurs negativ despre ei înșiși și ceea ce sexualitatea lor infantilă precoce dezvoltată printr-un exces de excitații decodificase ca fiind o primejdie legată de o dorință care nu putea fi controlată de ei. Ei se simțiseră deci obiect pasiv față de ceea ce resimțiseră drept niște dorințe active părintești, negate în chiar timpul apariției lor printr-un discurs care

sublinia atât deficiența lor fizică, cât și respingerea afectivă căreia se presupunea că îi sunt obiectul. Etalonul autoevaluării lor narcisice fusese deformat de la o vârstă fragedă și, în consecință, ei își pierduseră reperele structurale care permit elaborarea inconștientă a unei reprezentări coerente a corpurilor lor. Ei trăiau astfel clivați, zguduiți pasiv de angoasa pulsiunilor atât exterioare, cât și interioare lor înșile, pe care nu o stăpâneau deloc: deoarece nu ne putem imagina, într-adevăr, decât că mesajele al căror obiect erau îi lăsau fără răspuns corporal și provocau în ei o violență a dorinței care îi îngrozea la fel de mult, dacă nu și mai mult decât violența exterioară.

Ei au depășit această situație prin motricitate, prin mișcare, părăsind locurile familiale și găsindu-și altele unde să testeze realitatea în ceea ce privește contradicția internă pe care o percepuseră. Nevoia lor de seducție venea deci din dorința de a infirma discursul părintesc, dar confirmarea dorinței nu le era utilă, în ultimă instanță, decât ca supremă dovadă a coerenței percepției celorlalți despre ei. Era dovada în *real*, dar acest real cuprindea interdicțiile oedipiene pe care ei le integraseră, nu atât ca lege structurantă, cât ca Lege protectoare, și recădeau atunci într-o inhibiție interdictivă: actul sexual nu putea decât să îi repună fantasmatic într-o poziție de pasivitate incapabili să o depășească. Aceasta era atunci respinsă și, o dată cu ea, cel sau cea care îi era obiectul revenind mereu la punctul de plecare.

În analiză, secvența repetitivă (discurs negativ/dorință pozitivă/trecere la act) a fost pusă în scenă poate cu o depășire a intensității excitațiilor în raport cu transferul obișnuit. În mod greșit, am luat farmecul și seducția lor față de mine drept un narcisism pe care l-ar fi re-

parat. Asta m-a condus deci la interpretarea potrivit căreia suferința lor era un moment istoric deja depășit și îi confirma deopotrivă, în *realul* ședinței, în privința capacității lor de a plăcea, de a seduce, ceea ce voi numi „frumusețea“ lor. Dar cadrul, structura însăși a scenei analitice îi trimitea înapoi la poziția infantilă de pasivitate pe care o urâseră și care îi angoasase mai presus de orice. Ei trebuiau deci să regăsească o poziție de activitate pentru a nu se simți umiliți, dominați; în acel moment afirmația mea („este o poziție pe care ați depășit-o, se vede că nu mai e ceva actual“) a fost, în acest cadru, și într-o a doua etapă, asimilată unui act: era vorba de niște cuvinte cu conotație pozitivă, ceea ce le-a permis asumarea propriului narcisism. Totuși, cu timpul, această afirmație care nu a fost reluată, și care deci a fost considerată inconștient de către mine ca fiind ceva dobândit odată pentru totdeauna, s-a metamorfozat într-un act la adresa lor. Faptul de a considera că erau vindecați era un fel de dominație pe care o exercitam asupra lor, și inconștientul lor se revolta, deoarece deși erau convinși de „frumusețea“ lor, ei nu erau deloc convinși de absența dorinței perverse față de ei. Cu alte cuvinte, contradicția nu mai exista între discurs și dorința celuilalt, și interpretarea fusese corectă aici, dar ea nu ținuse cont de al doilea termen care, el, rămânea întru totul vivace în inconștientul lor: și anume, că și celălalt avea față de ei dorințe active. Mai mult, după confirmarea inutilității discursului părintesc, acest fapt atinsese o acmee pe care contradicția inițială o împiedicase până în prezent.

Soluția lor fusese întotdeauna mișcarea, motricitatea, acțiunea: acesta era însuși elementul care lega între ele secvențele repetitive. Incapacitatea lor de *mobilitate psihică* fusese cauza unei exacerbări motrice în *real*, deoarece orice

repetiție presupune la un moment dat *acte* în interiorul sau exteriorul ședinței. În realitate, ei nu au repus nici o clipă cu adevărat în discuție analiza, ci au jucat în realul ședinței o repetiție a ceea ce făceau în exterior, adică o scenă de violență într-un scop de autoprotecție. „*Acting out*-ul nu este punerea în discuție, ca atare, a relației analitice, ci contestarea activă (prin act sau cuvânt) a condițiilor însele care structurează această relație, și care permit existența unui transfer analitic sexual[72]." Însă nu erau conștienți de faptul că aceste scene în real aveau întotdeauna ca scop umilirea celuilalt și eliminarea lui din viața lor, și ceva din comportamentul lor urmărea să distrugă relația. Ei căutaseră așadar, așa cum făceau mereu, să ajungă în zona cea mai sensibilă a narcisismului și experiența lor în această privință le permitea să-și regleze tirul pentru a produce cât mai multă durere: astfel, Ea le-a spus despre cele întâmplate mai multor persoane pe care le cunoșteam foarte bine (lucru pe care ea îl știa), iar El s-a folosit de un dispreț masculin în termeni greu de suportat. Și în acest caz contratransferul are legătură cu continuarea chinuitoare a autoanalizei și cu suferința provocată de întâlnirea cu punctele oarbe, în condițiile în care ești dator să continui să interpretezi în termeni de repetiție (repetiție a ce, pentru cine?), de transfer, într-o falsă neutralitate uzurpatoare, dacă e să fim cinstiți cu noi înșine.

Realul situației analitice a fost de fapt pentru ei un moment atât de privilegiat de transfer inconștient încât, o dată cu distanțarea retroactivă și conștientizarea care a urmat, de îndată ce au revenit în ședința următoare pe divan, și unul și celălalt „s-au scuzat" cu umilință într-un proces care nu putea să nu amintească de întoarcerea afec-

---

72 J. Laplanche, „La situation psychanalytique: le descriptif et le prescriptif", în *Psychanalyse a l'Université*, vol. 6, nr. 24, septembrie 1981.

tului la paranoic după criză. Ei nu au omis nici măcar să sublinieze în mod perspicace că analiza e locul de transfer, că transferul este repetiția, și că la urma urmei eram fiecare în rolurile și în pozițiile noastre respective! Nu cred că această conștientizare a fost legată de ceea ce au putut percepe din reacția mea, dar intensitatea violenței lor a avut astfel, o dată ce calmul a revenit, funcția de revelator.

Multă vreme mi-am pus problema de a ști dacă fuseseră sau nu victimele unui traumatism sexual precoce în prima lor copilărie. Anumite amintiri corporale deopotrivă difuze și precise și indispoziții senzoriale păreau piese dintr-un puzzle împrăștiate de un șoc pe care subiectul nu putuse să-l domine. Am fost aproape convinsă, în cazul Lui, în care anumite senzații, anumite acte păreau să trimită nu atât la o fantasmă, cât la un act suferit și negat în același timp. În alți termeni, și unul și celălalt nu păreau să fi „avut reminiscențe“, după formula lui Freud, ci, dimpotrivă, transformaseră un traumatism real în „fantasmă“ prin incapacitatea de a-l conține, de a trăi cu el. În lipsa elaborării, imposibilă pentru un copil singur, se pare că nu avuseseră la dispoziție decât două soluții: nebunia, și probabil că la un moment dat fuseseră foarte aproape de ea, sau o formă de amnezie; aceasta a avut loc spărgând, fărâmițând evenimentul și *urmele corporale* care decurgeau din el. La sfârșit mi s-a părut că aveam toate piesele pentru a rezolva acest conflict: teoria seducției sexuale precoce a lui Freud a căpătat, în aceste clipe, o acuitate singulară…

Am tras din aceste două analize, printre alte considerații, o concluzie pe care o voi enunța în felul următor: încă de la început, pentru copil, faptul de a fi frumos, de a se simți bine în pielea lui este produsul unui

discurs părintesc pozitiv despre corpul său, asociat cu percepția pe care va fi avut-o despre dorința părintească în cadrul Legii: mai târziu, grupul relațiilor și reprezentarea socială pe care o vehiculează nu vor modifica decât aspectul *conștient* al imaginii pe care subiectul o are despre el însuși.

V

La limite:
De la terapie la riscul afectului

> Mă studiez mai mult decât studiez oricare alt subiect. E metafizica mea, e fizica mea.
> În această universitate, mă las manevrat cu ignoranță și neglijență după legea generală a lumii. O voi ști îndeajuns când o voi simți. Știința mea nu o va putea face să-și schimbe drumul; ea nu se va diversifica pentru mine. E o nebunie să speri asta și o nebunie și mai mare să-ți dai osteneala, deoarece ea este în mod necesar asemănătoare, publică și comună.
>
> MONTAIGNE, *Les Essais*
> *(De l'expérience)*

Benoît

Benoît era un omuleț de nouă ani, foarte blond, cu ochi albaștri, cu trăsături fine, tipul însuși al copilului frumos; totuși, privirea lui, sau mai curând absența privirii, atrăgea atenția ca o incongruență și dădea de gândit că această frumusețe era în sine suspectă: ea trimitea la acel semn, așa cum scrie în anumite manuale de psihoterapie, și asta sugera că Benoît era un copil autist.

Încă de la naștere, vocabularul medical cel mai infamant se revărsase asupra lui, deoarece a fost, inițial, considerat debil, apoi psihotic, și în cele din urmă autist. În loc de acești termeni diagnostici, am preferat de la bun

început un altul a cărui conotație mi se părea deopotrivă mai istorică și poate chiar mai literară: îmi ziceam că Benoît este un copil sălbatic. Existau mai multe semne a ceea ce literatura descrisese sub acest termen: la mâini și la genunchi avea cicatrice, urme de neșters de lovituri, de izbituri, de răni; superbul lui păr se putea transforma în câteva clipe inextricabil în ceva de paie, crenguțe, de orice. Nu vorbea, dar emitea mai multe feluri de mormăieli. Mânca cu mâinile, vârându-și în gură cantități de alimente întru totul disproporționate. Hainele, deși vădit noi, se puteau transforma dintr-o clipă într-alta în zdrențe.

Așa cum era, el mi-a evocat, până la sfârșitul relației noastre, două referințe.

— Prima, impresionantă, era deci autismul, cu șirul lui de teoreticieni de la Sancte de Sanctis, trecând prin Bettelheim, Tustin și alții… nu mai văzusem niciodată autiști și îl priveam cu un respect și cu o curiozitate despre care nu știam dacă era științifică sau pur și simplu omenească.

— A doua, chiar dacă o găseam eu însămi de o banalitate dezolantă, era cea a Micului Prinț; când îl vedeam de la distanță sosind, cu mersul lui straniu, deopotrivă rigid și țopăitor, îmi ziceam că venea de pe altă planetă. Și mi se strângea inima fiindcă singura problemă care se punea era cea a viitorului său de drăcușor nebun, de spiriduș buimac, și m-am surprins de multe ori întrebându-mă: de unde o fi venind?

Primele întâlniri

La acea vreme lucram o dată pe săptămână ca analist de copii într-un castel normand, deoarece castelele, după

cum știe oricine acum, nu mai sunt domeniile prinților și ale regilor, ci ale copiilor nebuni și ale bătrânilor.

Nu eram acolo de prea mult timp când, într-o zi de marți, am auzit un zvon, o rumoare ce se răspândea în rândurile personalului: la început nu au fost decât niște fraze sibiline, vaiete și scrâșnete din dinți, și mi-a trebuit ceva vreme ca să înțeleg că în instituție sosise un copil nou. Problema era că, din păcate pentru el, acest copil nu venea cu obișnuitul diagnostic de psihoză, ci cu o etichetă de autism precoce, ceea ce provoca nemulțumirea personalului care nu se considera calificat pentru a trata o asemenea afecțiune. Ulterior, am constatat că Benoît crea întotdeauna involuntar acest tip de respingere și că chiar și ceilalți copii, dintre care unii nu aveau de ce să îl invidieze, îl priveau ca pe o ființă aparte (asta m-a făcut, de cum l-am văzut, să mă gândesc la Micul Prinț).

Am întrebat unde e. Era amiază și pe băncile sălii de mese am văzut un copil, în șosete, care nu mânca și care părea să facă movile de nisip cu ce avea în farfurie. Părea complet terorizat și ochii aveau o expresie de nebunie. În această sală supraaglomerată de copii și de adulți, singurătatea lui sărea în ochi cu o asemenea violență, încât era de ajuns să îl vezi ca să anulezi, prin mimetism, restul grupului, acesta devenind subit invizibil, ca în acele zoom-uri cinematografice în care un personaj pierdut în mulțime devine încetul cu încetul însuși centrul imaginii. Am constatat de mai multe ori că acest fenomen avea loc de fiecare dată când îl priveai: nu îl mai vedeai atunci decât pe el, contextul apărea ca o masă vagă, nediferențiată, un zgomot și o rumoare de fond, și asta se datora probabil faptului că până și într-o mulțime de copii caracteriali sau psihotici, stranietatea lui se impunea privirii.

Primul meu contact cu el s-a oprit aici; evident, rigoarea ar cere să nu vorbesc, în această ocazie, de prima întâlnire și nici de primul contact: dar ceva existase din moment ce fusesem impresionată, afectată de el, ceea ce explică faptul că în săptămâna următoare, de cum am ajuns la birou, l-am căutat fără să spun nimic. L-am găsit pe la 11 (e ciudat că destule amintiri despre Benoît sunt de o precizie extremă în memoria mea), pitit într-un colț al atelierului, cojind și mâncând banane, întrerupându-se episodic pentru a ronțăi pastile de vopsea galbenă cu care se ungea în același timp. Educatoarea îl supraveghea cu coada ochiului, dar îl lăsa în pace, fiindcă nimeni nu avea posibilitatea de a se apropia de el: limitele teritoriului său personal cereau, într-adevăr, un metru — un metru cincizeci, și încălcarea lor îl făcea să fugă urlând, ca pentru a scăpa de o primejdie gravă.

În perioada aceea, nu mânca aproape nimic, în afară de kilograme întregi de banane pe care le înghițea mecanic, una după alta. După ce îl văzusem și în sala de mese, am observat, în ziua aceea, o caracteristică ce avea să persiste: Benoît se hrănea exclusiv cu alimente de culoare galbenă (ulterior, observarea altor copii psihotici mi-a confirmat că mulți dintre ei aveau opțiuni alimentare bazate în mare parte pe culoare).

Acest copil, cu totul ciudat, părea abandonat de toți, oferea o imagine insuportabilă. În mine, interesul uman se lupta cu prudența: îmi ziceam că nu te puteai apropia de el nepedepsit, că acest lucru cerea o formație specifică pe care eu nu o aveam și, pe deasupra, nu vedeam ce viitor putea avea Benoît. Pe de altă parte, micile priviri furișe pe care le arunca dădeau a înțelege că aveam de-a face realmente cu nefericirea omenească, cu singurătatea și nenorocirea unui copil. Poate că îi puteam aduce pur și sim-

plu ceva, legând prin efortul meu mediul pozitiv al instituției de o încercare de înțelegere a universului său.

Nu fără o oarecare rea-credință, m-am liniștit totuși, zicându-mi că totul nu era decât o falsă problemă, deoarece Benoît nu intra în contact practic cu nimeni; Instituția spunea că numai educatoarea lui părea să o poată face, dar nimeni, nici măcar ea, nu era sigur de acest lucru.

Într-o marți, când vremea era frumoasă, l-am văzut pe Benoît stând pe jos în grădină, jucându-se cu niște carioci. Le punea capacul, îl scotea din nou și desena linii vagi pe niște foi mari de hârtie care îi fuseseră puse în jur. Părea extrem de calm și de liniștit. M-am apropiat foarte încet, el a ridicat capul, m-a văzut și s-a întors la jocul lui; m-am apropiat ceva mai mult, s-a uitat din nou și a continuat, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Ajungând la vreun metru și jumătate de el și văzând că se pregătea să fugă, m-am dat puțin înapoi și m-am așezat pe iarbă. Mi-a aruncat o privire îngrijorată și a continuat să se joace, dar părea că stă la pândă. I-am vorbit cu blândețe și i-am propus să ne jucăm împreună. Nu mi-a dat evident nici un răspuns, dar cum nu a încercat să fugă, am conchis că eram „autorizată“ să rămân și am continuat să îi vorbesc; aveam impresia ciudată că nu îi eram cu totul necunoscută și că, deși nu veneam decât o dată pe săptămână, mă observase vag. Totuși, se uita în direcția mea din ce în ce mai frecvent și privirea lui era (dar întotdeauna era așa) alunecoasă sau întrebătoare. Atunci am observat o carioca ce zăcea în iarbă lângă mine, pe care am luat-o mecanic și i-am scos capacul; în clipa aceea am văzut clar ivindu-se în privirea lui o lucire (proiecție, vis sau dorință?) care mi s-a părut în sfârșit a fi una de interes. Faptul de-a fi declanșat această pri-

vire m-a umplut de speranță (?) și m-am gândit cu disperare la ce aș putea să fac pentru a-l atrage și mai ales a-l interesa. Singurul material care era acolo, în acel moment, la îndemână era propria mea piele. Am început așadar, simțindu-mă totuși un pic inhibată, să desenez pe brațul meu, apoi pe mână. Am desenat un omuleț, o floare, o casă. Benoît mi-a dat atunci un al doilea prilej de bucurie așezându-se mai comod, fără a se apropia, bineînțeles, și urmărind cu cea mai mare atenție ce făceam. Am continuat, fără să îndrăznesc prea mult să îl privesc și am întins încet brațul ca să vadă mai bine. Deodată, a luat rapid una dintre carioci și a început să deseneze pe mâna și pe brațul lui; își mânjea brațul, ajungând puțin și pe cămașă, dar era evident că încerca o imitație fidelă, și a avut la rândul lui brațul și apoi mâna întreagă pline de mâzgăleli. Am zâmbit, am desenat din ce în ce mai mult și el a făcut la fel (a desenat, adică, nu a zâmbit, bineînțeles). În cele din urmă, după jumătate de oră, se pare că interesul lui a dispărut fiindcă a fugit.

Primele contacte

În săptămâna următoare, am îndrăznit un gest care a făcut ca întreg institutul să fie cuprins, mai întâi de uimire, apoi de șușoteli „active" pe la spatele meu. Pe lista consultațiilor mele din acea zi am notat Benoît. Secretara m-a întrebat cu un aer impasibil despre care Benoît e vorba, și i-am atras atenția că în institut nu era decât unul, după cunoștința mea. Aerul ei imperturbabil foarte studiat a dispărut pentru o clipă, dar, fără vreun comentariu, a dactilografiat lista care a circulat, ca de obicei, în ateliere. Îmi spuneam că aveam probabil o criză

de megalomanie și că această paranoia narcisică va eșua lamentabil în fața refuzurilor reiterate ale lui Benoît. Psihiatra a venit să-mi spună, pe un ton sibilinic, că un copil ca acesta lasă întotdeauna urme în viața unui analist, adăugând perfid că nu îți mai poți reveni niciodată după o astfel de experiență. Conducerea a avut un aer pe jumătate sceptic, pe jumătate ușurat și educatorii, toți foarte competenți și remarcabil de bine pregătiți, s-au împărțit în două grupuri: unii au luat-o ca pe o eliberare și o ușurare, în timp ce ceilalți se simțeau agresați.

Niciodată nu am avut mai mult de reflectat înainte de a lua pe cineva în terapie, și poate că niciodată cu un asemenea sentiment de responsabilitate. În cei trei ani în care a trebuit să mă ocup de Benoît, m-am simțit frecvent singură, neputincioasă, strivită, dar mi-am păstrat convingerea intimă că nu puteai refuza cuiva un contact uman „natural", cald, chiar dacă persoana în cauză nu părea în stare să răspundă. Știam că aveam „norocul" excepțional, față de familia lui, să nu fiu compromisă în relația cu el, deoarece găseam o situație deja existentă și mă iluzionam astfel în privința posibilității mele de opțiune: asta mi se părea suficient. Paradoxal, mă liniștem chiar constatând că situația era atât de deteriorată între el, familia lui și lume încât nu aveam cum s-o agravez mai mult. Și în adâncul meu, adevărată piatră unghiulară a atracției mele, revenea această suferință identificatoare pe care o încercam simțind că nu avusese în viața lui nici cea mai mică doză de iubire gratuită. Orice individ, chiar și cel mai chinuit cu putință, are dreptul, și aceasta nu este înscris în nici o cartă, la o anumită cantitate de iubire oblativă. Se pare că Benoît nu avusese niciodată parte de ea ca urmare a faptului că, nedorit și al treilea copil dintr-o familie de trei copii, prezentase de

timpuriu o perturbare în dezvoltare. Nimeni nu avea dreptul de a-i reproșa ceva mamei sale, dar apărea, nu după modul reparației sau al satisfacției narcisice primare de a te preface a fi mamă bună, dorința de a crea un mediu pozitiv și, dacă era posibil, de a elabora ceva.

Ce mi-a fost imediat clar, și prin aceasta eram de acord cu ceilalți, e că nu aveam nimic de câștigat și totul de pierdut într-o relație cu Benoît: să pierd un credit instituțional, să-mi pierd timpul încercând să construiesc o relație imposibilă. În relația cu autismul, lucrul de care orice om se ferește este probabil frica aceasta de pierdere a ceva inexprimabil într-o relație aflată la limitele suportabilului.

Marcasem un punct în cadrul instituției înscriindu-l pe Benoît pe lista consultațiilor mele, așa că aveam datoria de a încerca măcar să îl văd. Să îl aduc, ca pe ceilalți copii, în biroul meu, într-un moment anume, era cu desăvârșire imposibil. Dat fiind că „miracolul" cariocilor funcționase o dată, l-am reiterat, dacă tot nu eram capabilă să inventez altă abordare. Am ajuns astfel să ne mâzgălim cu totul, fiecare pentru sine; Benoît scotea deseori un fel de râs dogit, scurt, care *părea* să manifeste o participare afectivă. (Totul în acest text nu va fi decât supoziție, prezumție, fiindcă nu trebuie uitat faptul că Benoît nu a avut niciodată decât un vocabular vorbit de maximum douăzeci de cuvinte.)

După câteva ședințe, m-am întrebat cum ar putea evolua situația, chiar dacă trebuia să recunosc că avusese deja loc un progres enorm: într-adevăr, la ora fixată pentru consultație, educatorii îi propuneau să îl ducă la biroul meu și, în scurt timp, i-a urmat aproape fără dificultate. De fapt, el a fost cel care a luat inițiativa schimbării: o dată, sosind în biroul meu, a scos capacul unei carioci,

a ezitat fără să îndrăznească să mă privească, apoi mi-a apucat brutal mâna (era prima oară când mă atingea) și s-a apucat să deseneze pe mâna și apoi pe brațul meu. L-am lăsat, mișcându-mă cât mai puțin cu putință, și el a avut iarăși un râs scurt. În săptămâna următoare, a reiterat, apoi și-a pierdut controlul, fiindcă era limpede că un contact apropiat, deși îi plăcea, îl făcea să fie îngrijorat și agresiv. Acesta este momentul pe care l-am ales pentru a introduce ferm între noi medierea hârtiei; i-am explicat că eram apropiați unul de celălalt, că acum o știam, ceea ce avea să ne permită să nu ne mai utilizăm corpul ca să comunicăm, ci hârtie. A cârtit puțin, apoi, docil, a acceptat. Așa s-a încheiat primul episod al terapiei noastre și așa am încetat cu graffitiurile corporale.

Anamneză

Părinții lui Benoît au venit în scurt timp să mă vadă: era un cuplu de oameni modești, simpli, mai curând perturbați. Îmi erau greu, evident, să știu dacă perturbarea lor era reacțională sau nu evoluției lui Benoît, dar e sigur că starea ultimului lor copil nu ameliorase cu nimic situația.

Tatăl, în vârstă de patruzeci și cinci de ani, rămăsese orfan de foarte mic, deoarece mama lui murise în urma rănilor provocate de un taur. Fost subofițer de jandarmi, participase la războiul din Indochina și din Algeria, pentru ca apoi să ducă o viață de cazarmă în Guadelupa. După aceea ieșise la pensie și se făcuse paznic de uzină. Alcoolic, fusese dus la o cură de dezintoxicare într-un spital de psihiatrie în urma unei crize de delirium tremens. El și soția lui pretindeau că

înainte de a găsi un loc bun pentru fiul lor, era pe cale de a orbi.

Mama lui Benoît se exprima greoi; totul în viața ei denota neînțelegerea, lipsa de control a situației, predominanța unei experiențe afective infantile persecutoare. Se prezenta ca o victimă a copiilor, a soțului și a familiei sale de origine. Născută în Normandia, fusese plasată, prin niște circuite de care părea să nici nu-și mai amintească, ca servitoare într-o casă din New York, apoi din Belgia, pentru ca apoi să îl întâlnească pe soțul ei prin intermediul anunțurilor matrimoniale. E de notat că avea o soră care avea doi copii internați într-un spital de psihiatrie, din motive necunoscute.

Frații și surorile lui Benoît nu păreau lipsiți de probleme:

— Sora lui mai mare, Luce, de treisprezece ani, fusese internată încă de la naștere de câteva ori la secția de pedopsihiatrie fiindcă „nu avea chef de nimic". Era în circuite școlare paralele și urma o admitere în IMP.

— Fratele, Bernard, de unsprezece ani, normal după spusele părinților, urma să treacă în clasa a cincea de tranziție, ceea ce stârnea mândria tatălui.

— Benoît, până la un an, nu le-a creat probleme părinților, deoarece „nu mișca deloc, ceea ce era foarte practic". Când a împlinit trei ani, medicul a diagnosticat o „întârziere" și de atunci accidentele s-au ținut lanț: copilul a căzut de pe bicicletă, fracturându-și craniul, apoi a urmat un al doilea traumatism cranian (?) în jurul vârstei de patru ani. După câtva timp, a înghițit niște produse de curățenie pentru grădină, ceea ce a necesitat o nouă spitalizare.

Nu era curat și nu vorbea, dar asta nu părea ceva grav în ochii părinților; ceea ce îi deranja mai mult era faptul că devenise foarte violent și mama spunea fără jenă „că

în aceste momente îl bătea până «nu mai putea»". La șase ani a început șirul plasamentelor: instituții pentru copii „întârziați", Salpêtrière, diverse centre, din care ieșea, din spusele părinților, tot mai rău, tot mai violent. Ceea ce i-a îndemnat în cele din urmă pe părinți să îl interneze aici a fost faptul că începând de la vârsta de cinci ani nu numai că se juca cu propriile fecale și acoperea patul cu ele, dar și arunca numeroase obiecte (în principal haine) în WC, înfundând astfel canalizarea. Acest simptom avea să reapară în instituție la fiecare criză, fiind foarte greu tolerat. Nici una dintre interpretările mele în această privință nu a reușit să ducă la vindecarea totală.

Detaliile anamnezei strânse de la părinți erau vagi, imprecise și variau de la o discuție la alta. Încetul cu încetul, totuși, ei au devenit mai deschiși și au stabilit o relație stabilă: acest lucru a avut drept consecință crearea la mamă a unei fantasme pe care tatăl a preluat-o probabil la rândul lui; ea s-a prefăcut că crede că aș putea să mă ocup pentru totdeauna de Benoît, chiar să îl iau cu mine acasă, și mi-a propus de mai multe ori nu să mi-l încredințeze, ci să mi-l „dea", argumentând prin faptul că simțea din partea mea un afect pozitiv.

În cursul primelor două sau trei întrevederi, părinții au pomenit, în cuvinte de o rară violență, de „viitorul" lui Benoît: tatăl a explicat că își construise o căsuță numai pentru a avea o grădină și a fixa acolo niște inele, pentru a-l lega de ele pe Benoît cu un lanț de fier când acesta avea să împlinească douăzeci de ani; mama afirma că își iubește fiul, recunoscând totodată că moartea lui i se părea soluția cea mai de dorit pentru el: în aceeași frază, o auzeai enunțând calm dragostea sa pentru el și dorința ca el să moară.

Cei doi au spus toate acestea unul după altul, în cursul întrevederilor succesive, la sfârșitul cărora eram năucită de calmul și de conștiința lor liniștită: ieșind din birou, l-am văzut afară pe Benoît alergând gol prin ploaie. Aveam impresia că mă găseam în inima nebuniei în stare pură.

Scene ale relației terapeutice cu Benoît

Timp de trei ani, l-am văzut pe Benoît o dată pe săptămână pentru o jumătate de oră, uneori mai mult, alteori mai puțin, și am avut numeroase ședințe instituționale pentru a discuta despre el. Am făcut însemnări, și în scurt timp, am căutat în afara istituției un coleg capabil să supervizeze, chiar și episodic, o asemenea terapie. Nu am întâmpinat decât refuzuri: „analiza" unui asemenea copil face apel la straturile cele mai adânci ale inconștientului analistului și ar face parte, mi s-a spus, dintr-o autoanaliză postanalitică; mi s-a sugerat să-mi utilizez gândurile, fantasmele, intuițiile și visele pe post de busolă. În cele din urmă, în ciuda unei mari cheltuieli de energie, nu am reușit să pun la punct un plan de lucru și m-am trezit singură[73]; faptul că Benoît era total neverbal descuraja pe toată lumea: *„Eppur, si muove!"*, mi-am zis eu cu tristețe.

Nu se pune evident problema de a relata *in extenso* ceea ce s-a întâmplat în toți acești trei ani, cu atât mai mult cu cât ar fi imposibil: voi selecta deci aici un anumit număr de secvențe mai mult sau mai puțin privilegiate, despre care nu voi da nici o interpretare.

---

73 Această terapie a avut loc din 1972 până în 1975.

Ședință banală: el frământă niște plastilină, se joacă cu cariocile, aruncă totul și pleacă. De la caz la caz, în funcție de ceea ce am perceput despre starea lui și de capacitatea mea de a comunica în ziua respectivă, mă duc după el sau nu.

E frumos afară și ne plimbăm prin parc, adică el țopăie și face salturi mici, iar eu îl însoțesc. Mă opresc și mă ascund după un copac, îl strig, îl văd căutându-mă, apoi uitând de mine. Îl strig din nou și, deși sunt foarte aproape de el și practic nu mă ascund, el nu știe să mă vadă. Ies pe jumătate din ascunzătoare, spun „cucu" și mă ascund în același loc; el tot nu știe unde sunt. Reîncep întreaga secvență de mai multe ori: nu reușește decât cu greu și pentru puțin timp să mă urmărească. Îl invit să se ascundă, dar nu înțelege ce vreau de la el. În cele din urmă, așa cum aș face cu un sugar, îi acopăr ochii și mă joc descoperindu-i rapid și spunând: „Cucu, uite-l!" La început, se sperie puțin, apoi se lasă în voia mea. La sfârșit, râde, e foarte mulțumit.

Astăzi Benoît nu se simte în apele lui. Când sosesc, a înfundat deja toaleta cu niște haine pe care le-a împins cu ajutorul unui băț în interiorul țevilor, ceea ce exasperează personalul. Este inabordabil. Mă învârt în jurul lui, și el dispare. Când îl găsesc din nou, e gol și aleargă prin zăpadă, țopăind ca un extraterestru, cu aerul lui cel mai năucit. Alerg să îl prind și, făcând aceasta, trecem în trombă prin fața biroului directorului. Suntem în ianuarie și în ziua respectivă are loc o internare; părinții copilului vor să se asigure că va fi fericit într-un mediu pe care și-l doresc calm și primitor. Și chiar atunci văd trecând prin ninsoare un băiețel complet gol urmărit de o

femeie, amândoi alergând disperați. Părinții și-au luat copilul înapoi și au plecat: la amiază, toată lumea încă mai râdea de cele întâmplate.

De cum ajung în ziua aceea, sunt somată să mă duc să îl văd pe Benoît care, de multă vreme, stă pe WC, în fundul grădinii, iarăși complet gol, și iarăși e un frig cumplit. În jurul lui se află: doi educatori, o femeie de serviciu, câțiva copii, după care sosește un al treilea educator.

Benoît urlă ca jupuit de viu, dă din picioare și arată ca un animal încolțit. Din câte se pare, a defecat pe hainele sale care trebuie că zac pe fundul toaletei. Ce contează acum e să încerc să îl fac să iasă de acolo; or, cu o forță puțin comună, el se cramponează de scaunul toaletei și de marginile ușii care e deschisă. Toată lumea se uită la mine și eu nu știu ce să fac. Observ atunci că nu e hârtie igienică și spun cât mai calm cu putință: „Nu poți să ieși din WC, după ce ai făcut caca, dacă nu ai hârtie ca să te ștergi“. Privirile devin mai pătrunzătoare, din câte mi se pare, și femeia de serviciu pleacă și se întoarce cu un sul de hârtie igienică pe care i-l întinde lui Benoît. Benoît îl ia, se ridică liniștit, se șterge, trage apa, ia hainele noi pe care i le întinde educatoarea lui, se îmbracă și iese. Întâmplarea avea să facă înconjurul stabilimentului aducându-mi o oarecare stimă: știu că, în ziua aceea, Benoît mi-a făcut probabil singurul cadou de care era capabil.

Benoît se simte din nou rău. Intră în biroul meu mârâind, privirea îi este goală, pare să îl doară peste tot. Sunt lângă el și, deodată, se năpustește asupra mea, mă împinge brutal mai întâi pe canapea, apoi, apăsându-mi umerii, mă forțează să mă așez pe jos, țipând și mor-

măind în tot acest timp. Văd că vrea altceva, încerc să rezist, apoi îl las să facă ce vrea; el apasă din nou pe umerii mei și mă întinde complet pe jos. Apoi mă întoarce pe o parte, îmi apucă genunchii și mi-i îndoaie la piept; se ridică și își desăvârșește treaba înclinându-mi capul. Sunt astfel culcată în arc de cerc pe jos, cu o deschidere între cap și genunchi. Benoît se uită, pare satisfăcut, se strecoară rapid prin deschidere în interiorul cercului și se ghemuiește lipit de mine. Câteva clipe sunt stupefiată, apoi el îmi pune brațele în jurul său. Își bagă degetul în gură și suge, aproape adormind. Rămânem așa aproape trei sferturi de oră, după care se ridică și pleacă liniștit.

Acum, în atelier, lui Benoît i se spune, la fel ca și celorlalți copii: „Trebuie să mergi la consultație", și Benoît vine.

Când sosesc într-o marți, mi se spune să mă duc imediat să îl caut pe Benoît fiindcă în ajun, la ora când avea loc de obicei consultația, se dusese la cabinetul meu, care era evident încuiat: se așezase în fața ușii, mă așteptase și educatoarea își zisese chiar că o să plângă (în principiu, Benoît nu plângea niciodată). Tulburată de nefericirea lui, de această eroare afectivă ce arăta pe deasupra că știa să aștepte și să numere, nu prea înțeleg cum, șapte zile, mă duc să îl caut. Nu se uită deloc la mine. Bat rapid în retragere și, la ora consultației sale, îl aștept în birou. În ciuda rugăminților insistente ale educatorilor, nu va veni.

Benoît avea mereu, de la degete până la încheieturi, răni însângerate și supurânde, provocate de obiceiul

său de a se mușca și de a se lovi; iarna, frigul provoca în plus crăpături care dădeau întregului un aspect urât de cruste respingătoare. Le contemplam săptămână de săptămână, și i-am vorbit despre ele infirmierei, care mi-a explicat că orice tratament era inoperant, deoarece își smulgea pansamentele și se mutila imediat din nou. În ziua când acest lucru *mi-a* fost de nesuportat, l-am dus la infirmerie, profitând de o absență a infirmierei. Cu blândețe, i-am spălat mâinile, apoi i-am explicat că nu puteam să îl văd așa, că îl durea și că văzându-l astfel mă durea și pe mine. Părea să mă asculte calm. Căutând o dovadă vizibilă a tandreței mele pentru el, am ochit mercurocromul și l-am badijonat suflând peste răni așa cum faci când pui spirt peste rănile copiilor mici, apoi l-am pudrat cu un praf cicatrizant. Infirmiera a intrat în acel moment și a afirmat că acțiunea mea era inutilă. I-am explicat atunci că dacă îl vedeam așa, sufeream din cauza suferinței lui și că speram că se poate vindeca.

A rămas cu mâinile aproape curate până la vacanță.

În anul următor, un al doilea copil autist a fost internat în stabiliment. O vreme, Benoît a redevenit înspăimântător, luându-se la întrecere cu celălalt copil pentru „titlul" de cel mai mare autist. Benoît a fost declarat în unanimitate învingător absolut.

Instituția e în fierbere la sosirea mea. Și fiecare se apucă să-mi explice la iuțeală că Benoît a făcut progrese atât de mari, încât familia, după cum se întâmplă așa-zis clasic în aceste cazuri, vrea să îl ia acasă. Sunt surprinsă și mi se pare ciudat. După o anchetă, acest

zvon se dovedește total neîntemeiat și e imposibil să i se găsească originea.

Satisfacție narcisică în ce mă privește: este, după părerea mea, singura modalitate pe care instituția a găsit-o inconștient pentru a-mi spune că Benoît a făcut progrese!

Benoît face achiziții verbale și începe să utilizeze câteva cuvinte. Tatăl lui, uimit, povestește că, în weekend, când vine să îl ia acasă cu mașina, Benoît, când trec prin fața unei brutării unde se opriseră o dată, cere „orn" și mănâncă cu poftă mai multe cornuri. El o numește pe educatoarea sa Claudine „Dine" și pe mine „A. U."; suntem evident încântate, amândouă, să îi răspundem când ne interpelează așa.

Restul vocabularului său este incomprehensibil, deși Benoît se integrează din ce în ce mai mult în ateliere și reușește să respecte câteva consemne foarte simple. Într-o zi, având nevoie de o sfoară pentru un zmeu, el încearcă să o ceară prin toate mijloacele, și, cum nimeni nu înțelege ce vrea, el va sfârși prin a rosti deslușit „foară". Educatoarea, foarte satisfăcută, i-o dă; ulterior, Benoît va cere frecvent sfoară.

Așa se face că intră o dată în biroul meu și mă somează, pe un ton foarte arogant, să mă duc să îi caut niște sfoară, zicând „foară" și arătându-mi ușa. Stând așezată în scaun, îi explic calm că copiii mici, când sunt politicoși, spun „te rog". Benoît urlă cât îl ține gura și cere sfoară, dar eu nu mă las. Lupta durează zece minute și sunt întru totul sigură că a înțeles miza. Sătul să mai urle, el face altceva, apoi se întoarce la mine și aud fraza cea mai lungă pe care a rostit-o vreodată: „Te log A. U.". Cobor, mă întorc cu sfoara și, bazându-mă pe succesul meu, îi sugerez fără prea multă convingere: „Se

spune mulțumesc". Benoît întinde mâna, fără să mă privească: „'țumesc A. U.".

În cursul unei ședințe de lucru de la instituție, relatez acest episod, bazându-mi explicația pe faptul că nu vorbești niciodată un limbaj obișnuit cu copiii psihotici și că frazele interpretative pe care aceștia le aud cât e ziua de lungă își pierd din impact și îi dezadaptează. Argumentez prin faptul că începând din momentul în care un copil psihotic cere ceva, dacă nu e exagerat de violent, și când acest lucru e posibil, el îl obține. Această „primă acordată nebuniei" care nu îi cere copilului nici un efort este social dezadaptativă. Și conchid pe urmele lui Alain: „politețea este un dans", ea este armonie și permite mișcărilor grupurilor să se coordoneze fără să se ciocnească. În instituție reacția este de respingere și de dezaprobare generală: faptul că am îndrăznit să îi cer lui Benoît o formulă de politețe îi scandalizează, văzând în aceasta o conotație deopotrivă burgheză și maternă respinsă în bloc.

Au trecut doi ani și multiple activități mă cheamă în altă parte. Ce să fac însă cu Benoît? Cine se va ocupa de el? Încep un al treilea an numai pentru el: dacă toate raționamentele mă fac să cred că nimeni nu e de neînlocuit, am totuși intuiția cumplit de angoasantă că *eu sunt de neînlocuit pentru el*. Până acum, nici o ființă de pe lumea asta, nici măcar cei mai apropiați mie, nu mi-a mai dat acest sentiment; am impresia că dacă orice copil poate găsi o „mamă de substituție[74]", Benoît nu o poate face

74 Să o cităm, în privința pierderii materne, pe Marguerite Yourcenar: „Mă declar împotriva asertiunii deseori auzite că pierderea prematură a unei mame este adesea un dezastru, sau că un copil lipsit de mama lui are toată viața sentimentul unei lipse și nostalgia absentei". *Souvenirs pieux*, Paris, Gallimard, 1974.

și nu are nimic: el este, pentru fiecare, sinonim cu pierderea de substanță psihică și oglindă a propriului neant.

Pe deasupra, când el nu se simte bine, instituția își revarsă asupra mea prea-plinul angoasei, printr-un fenomen comprehensibil de țap ispășitor. Mă revolt de mai multe ori împotriva acestei stări de lucruri care mi se pare în paralel una dintre părțile cele mai importante ale terapiei mele cu el. Încerc din toate puterile să fiu stăvilarul valului de agresivitate a lumii la adresa lui, un stăvilar cu dublă față întru câtva: care să împiedice agresiunea exterioară și care să izoleze violența lumii sale interne.

Cine își poate dori să joace exclusiv acest rol? În momentul când începusem terapia cu el, avusesem sentimentul unei opțiuni, iar acum trăiam un fel de alienare foarte culpabilizată.

Benoît are unsprezece ani împliniți și s-ar putea spune că este mai adaptat, dar nu progresează în privința vocabularului; și totuși, plânge când nu este mulțumit, râde când găsește că un lucru e amuzant și aproape că nu se mai dezbracă în pielea goală. A răcit chiar o dată sau de două ori, fapt care este considerat ca fiind meritul meu și pe care toți cei de aici îl văd ca pe o victorie, ca pe un început de prețuire a corpului său.

În paralel, trebuie cu toate acestea notat faptul că a atins totuși un palier, că progresele sale nu mai sunt spectaculoase și că fiecare progres este întotdeauna urmat de o oprire, chiar de o recădere în unele ocazii: este un cotidian de nivel foarte scăzut. Instituția, care a făcut în privința lui un efort de o calitate excepțională, începe să creadă că a dat tot ce putea și, cum eu spun că s-ar putea să plec în curând, discursul de respingere a lui Be-

noît se accentuează. Orice instituție, orice persoană are niște limite în capacitatea ei de a dărui: să le fi atins în acest caz?

În ziua aceea, ajung la birou obosită, istovită; Benoît, lângă mine, nu face nici un efort și bâiguie ceva de neînțeles. Sunt cuprinsă de o indispoziție primară și mă aud mormăind, mai mult sau mai puțin tare: „Totuși, Benoît, nu poți să vorbești și tu ca toată lumea?" Benoît se oprește cu totul din bâiguit, mă privește în față și izbucnește în râs, îndoindu-se din mijloc. Văzându-l că râde așa, sunt cuprinsă la rândul meu de un râs nebunesc în fața ciudățeniei situației. Unul în fața celuilalt, ne tăvălim de râs, până ce îl văd că lăcrimează și îmi simt și eu ochii umezindu-se de atâta râs. Râsul acesta homeric, care a durat peste un sfert de oră, este una dintre cele mai frumoase amintiri pe care le am de la el.

După Paște, am început să îl previn pe Benoît că nu o să mă mai întorc anul viitor. Am încercat să îi spun că putea să ia în continuare legătura cu mine dacă voia, dar știam că o spuneam de formă și că era departe de a avea autonomia de a face acest lucru. Încetul cu încetul, a venit mai rar la mine; cinstită să fiu, nu îmi amintesc dacă asta s-a întâmplat înainte sau după ce l-am anunțat de posibila mea plecare; oricum, interacțiunea celor două fenomene este incontestabilă.

Din nou, absența de limbaj, deși era evident pentru toți că înțelegea perfect ce i se spunea, recăpăta dimensiunea unui obstacol major.

Concomitențe

Am plecat deci, și, îmbrățișându-l pentru ultima oară, pentru a-mi lua rămas-bun, îmi simțeam inima strânsă; s-a îndepărtat ca și cum nu înțelegea ce se întâmplă. Fraza care mi-a venit imediat în minte și care, pentru mine, va descrie întotdeauna suferința acestei despărțiri avea o formulare ciudată. M-am gândit obsesiv: plec părăsindu-mi copilul pe un peron de gară; și fraza aceasta îmi revine în minte de fiecare dată când mă gândesc la Benoît.

A doua zi, mi s-a telefonat pentru a mi se spune că Benoît, așa cum făcea uneori, se urcase pe acoperiș, dar că, spre deosebire de obiceiul lui, alunecase și căzuse: deși acoperișul era la înălțimea a trei etaje, nu se rănise decât la picior.

Și atunci a început în sfârșit vacanța (!).

Au trecut unsprezece luni: aveam vești episodice despre instituție, dar nimeni nu pomenea niciodată de Benoît. La acea vreme, m-am internat ca să nasc și instituția mi-a oferit, drept cadou, haine pentru copil: pe una dintre ele era brodat un colac de salvare pe care scria cu litere mari: „Help!" Asta m-a alertat și m-a făcut să telefonez ca să cer vești în mod global: atunci m-au anunțat, cu reticență, că Benoît căzuse din nou de pe acoperiș și se rănise mult mai grav de data aceasta: primind anunțul tipărit de naștere, ei fuseseră răscoliți de coincidența datelor (și de fapt chiar a orelor; ceea ce nu au știut niciodată, fiindcă nu le-am spus-o, e că Benoît se urcase pe acoperiș exact la ora când mă internam).

Au trecut zece ani. La universitatea unde predau, avusesem de nenumărate ori ocazia să îl întâlnesc pe directorul instituției, pe soția și pe fiica lui, Catherine; discutam amabil, dar nu pomeneam niciodată de Benoît. Din multiple motive, bune sau rele, din pudoare afectivă, eu nu întrebam nimic.

În luna iunie a anului 1985, am întâlnit-o pe Catherine, care îmi fusese studentă, pe un coridor. Dintr-o nevoie irezistibilă și imperioasă, am întrebat-o atunci despre Benoît. Catherine mi-a răspuns calm, ca și cum ar fi continuat o conversație pe care nu o încheiasem nici o clipă, că tatăl ei tocmai voia să mă anunțe că Benoît s-a sinucis, cu două săptămâni în urmă, aruncându-se cu capul într-un perete, la spitalul unde fusese internat când împlinise optsprezece ani.

Tocmai împlinise douăzeci și unu de ani.

Comentarii despre relația cu autismul[75]

> Nici un lucru nu există acolo unde cuvântul, adică numele, lipsește. Numai cuvântul conferă existență lucrului.
>
> M. HEIDEGGER

Deși studiile despre autism au început să fie din ce în ce mai numeroase, e greu să teoretizezi despre un caz ca

75 Acest text a fost scris în 1986, într-un moment în care cercetările despre autism nu erau încă avansate.

al lui Benoît: e clar că aici ne aflăm în limitele cele mai extreme ale tulburărilor psihice. Aceste hotare ale psihicului sunt chiar atât de îndepărtate de câmpul clasic al intervenției psihanalitice, încât prima problemă care se pune este cea a pertinenței luării în terapie a unui astfel de copil[76]. Această problemă prezintă la rândul ei două obiecții: Se poate lucra într-o instituție care, deși de o competență extremă, nu este specializată în aceste cazuri-limită, și nefiind tu însuți format special pentru acest tip de caz? Poți lua în terapie un copil care pare să nu aibă nici o achiziție de limbaj?

În Franța, instituțiile specializate în aceste cazuri-limită nu sunt numeroase. În SUA, cea mai cunoscută este, fără îndoială, Școala ortogenică de la Chicago, înființată de Bettelheim, care părea să exercite o supervizare severă asupra educatorilor și stagiarilor săi.

Oricum, în SUA sau în Franța, aceste instituții sunt într-un număr foarte limitat și nu pot fi suficiente pentru toți copiii suferind de acest tip de tulburări. Aceștia sunt în consecință repartizați în diverse instituții care trebuie să se străduiască, prin toate mijloacele, să le ofere un mediu cât mai favorabil: aceasta este o stare de fapt.

Al doilea aspect luat în considerare, adică problema de a ști dacă un copil aflat în afara limbajului poate beneficia de o terapie preponderent verbală, a primit între timp un răspuns pozitiv[77]. Singurul punct asupra căruia îmi voi exprima o rezervă este acesta: toate cazurile descrise în literatură sunt fie de copii mutici, adică de copii care nu scot cuvinte, dar despre care se presupune că au

---

76 Problemă la fel de actuală și acum.

77 G. Haag, *Abord psychothérapique des enfants autistes*, Paris, Masson, 1989; D. Meltzer, *Explorations dans le monde de l'autisme*, Paris, Payot, 1980.

o anumită achiziție de limbaj pe care nu pot sau nu știu să o utilizeze în vederea stabilirii unei comunicări verbale; fie cazuri de copii care nu vorbesc, chiar dacă se presupune că matricea simbolică minimală a limbajului este aproape constituită, și cărora nu le lipsește decât achiziția unui câmp de vorbire, pe care copilul îl va putea dobândi când va percepe funcția limbajului. (Dacă nu există acest nivel minimal, în aceste cazuri se poate vorbi mai curând de debilitate decât de psihoză.) Deci, chiar și mai puțin avansată, a doua formă de mutism trimite rapid, în condițiile unei evoluții pozitive, la prima, și amândouă pot avea deznodăminte favorabile.

Benoît era foarte departe de toate acestea și de altfel termenul de mutism nici măcar nu apărea în fișa lui. Nu numai că nu vorbea deloc, dar părea să nu fi integrat nimic din limbaj: vocabularul său nu l-a depășit niciodată pe cel al unui copil de optsprezece-douăzeci și patru de luni. Și totuși, după o vreme, *el părea deseori să înțeleagă ce i se spunea*, ceea ce poate că nu era o contradicție: el părea uneori să fi atins al doilea nivel al copiilor mutici menționați mai sus, dar acesta a fost cântecul lui de lebădă, summumul la care a ajuns: înțelegea uneori un vocabular destul de larg, dar nu a dispus niciodată de un adevărat limbaj vorbit. De fapt, în cazurile cele mai favorabile, înțelegea el oare ce i se spunea sau sesiza intuitiv, într-un mod total empatic, din ton și din intonație, valența afectivă a ceea ce i se comunica?

Putem emite ipoteza că, în condițiile unui vocabular modest (să nu uităm că nu a putut niciodată să recunoască hainele, tacâmurile, culorile etc.), surplusul de comunicare afectivă transmis prin tonul și atitudinea interlocutorului său îi servea de decodor, într-un mod cvasianimalic, când era într-o dispoziție bună. Totuși, în cea

mai mare parte a timpului, comunicarea nu se stabilea: să nu uităm că, în copilăria timpurie, mama lui spunea că l-a bătut „până nu mai putea", și contribuise poate în acest fel la crearea, pe un teren probabil predispus și deja foarte perturbat, a unui blocaj afectiv de o asemenea intensitate, încât a creat o „carapace" în jurul copilului.

Acest termen de „carapace" ne trimite la categoriile diagnostice ale autismului propuse de Frances Tustin[78]. După terminologia lui, putem crede că Benoît avea probabil „un autism secundar cu carapace". Tustin caracterizează această patologie printr-o încetare precoce a dezvoltării, un caracter extrem de rigid și dezvoltarea unor ritualuri imuabile: „Iluzia unui înveliș debordant se intensifică pentru a deveni *carapace*. Aceasta are ca obiectiv:

a) să interzică accesul la non-eul terifiant;

b) să acopere depresia în «groapă»;

c) să asigure coeziunea unei personalități integrate prea devreme.

Acești copii nu par să facă distincție între persoane și lucruri [...], dau impresia de a fi goi pe dinăuntru [...], sunt mutici sau ecolalici [...], nu privesc etc.".

Or, Tustin face mai încolo (p. 122) o evaluare a tratamentului acestui tip de copii (care mi se par totuși cu toții dincolo de starea lui Benoît): „Șansele de ameliorare durabilă la copilul cu Autism Secundar cu Carapace (ASC) par să depindă de forțele sale constituționale, de potențialul său intelectual, de cadrul familial, de un sprijin profesional adecvat dat familiei". Global, Benoît nu răspundea la nici una din condițiile posibile de recuperare, și asta îmi era evident, chiar dacă lucrarea lui Tustin îmi era necunoscută la acea vreme. Aceasta urma să atragă după sine drept consecință faptul că acest copil

78 F. Tustin, *Autisme et psychose de l'enfant*, Paris, Seuil, 1977.

trebuia lăsat în plata Domnului, în așteptarea internării în spitalul de psihiatrie când avea să împlinească optsprezece ani?

Să emitem această ipoteză: intervenția analitică cu niște psihotici *ține de un compromis constant între o empatie intrapsihică și o întâlnire interpsihică.* Terapeutul lucrează asupra *insight*-ului producției autiste și o transcrie într-un discurs comprehensibil într-o relație interumană. Cu alte cuvinte, el trebuie să asigure tranzitul discursului din interiorul subiectului doritor spre obiectul extern și exterior. În termeni de topică, într-o relație duală cu copilul autist, intervenția externă trebuie să depășească mai întâi filtrul de excitații al copilului, care nu mai funcționează ca membrană permeabilă, ci ca o carapace, apoi să continue printr-o înțelegere empatică la nivelul inconștient pulsional sau al urmelor senzoriale celor mai arhaice, pentru a ajunge în sfârșit la exterior, unde se presupune că este modulată în funcție de imperative relaționale minimale. Interpretarea îl va sensibiliza pe copil la traducerea în limbaj a ceea ce nu este pentru el decât o magmă pulsională inextricabilă, dar se va complica din pricină că ea are loc în interiorul unui sistem intersemiotic care cere o adaptare la un limbaj social minimal. În legătură cu acest din urmă aspect s-a desfășurat intervenția mea instituțională legată de învățarea politeții relaționale ca punct de ancorare fundamental al adaptării la cadrul social: orice discurs față de un copil bolnav nu mizează doar pe interpretarea care, prin însăși redundanța căreia îi este obiect, își pierde înțelesul.

Prozaic, elementul cel mai puțin împărtășit cu acest tip de copil este deseori bunul-simț, deoarece a intra pe picior de egalitate în universul nebuniei, a încerca să-l

traduci respingând cu dispreț posibilitatea de a-l introduce pe copil în grupul social în care obiectele sunt codificate strict și securizant, înseamnă să-l lași închis în lumea lui internă.

Alternanța de interpretări complexe și de reflecții de bun-simț ar putea fi constructivă și adaptivă; trebuie să subliniem faptul că adaptarea a cărei conotație este atât de negativă în Franța nu revine, așa cum se consideră atât de frecvent, exclusiv educatorilor (care, de altfel, interpretează și ei cel mai adesea, deoarece interpretarea este singurul raport nobil recunoscut psihozei), ci face parte integrantă din munca analistului de copii: știm bine cât de mult trecerea dintr-o clasă într-alta, la copiii școlarizați, poate fi resimțită de către educatori și de către analist ca o victorie, și găsim exemple în acest sens chiar la Françoise Dolto, ca să nu o menționăm decât pe ea. Nebunia copiilor, și mai ales a copiilor ca Benoît, este total contagioasă: a reduce o anumită problemă la o situație materială elementară, ca în secvența cu hârtia igienică, de exemplu, îi poate da încredere copilului, îl poate calma, îl poate face să se calmeze pe sine, chiar dacă în cazul lui Benoît era evident că existau puține șanse de a fi eficace pentru cuvântul cu scop vag adaptiv.

O parte importantă a materialului terapiei lui Benoît acoperea tema analității, a apariției și a dispariției fecalelor și a bățului fecal. Coitul sadic anal care era regizat cu regularitate, prin aruncarea hainelor în toaletă, prin defecare, apoi prin împingerea întregului în interiorul canalizării cu ajutorul unui băț, a rezistat multă vreme diverselor interpretări, chiar dacă spre sfârșit el nu o mai făcea practic deloc. În realitate, orice contrariere se traducea prin acest act în care își afirma violența distrugă-

toare a penisului său anal. Această expresie sadică era urmată în paralel de consecințe dezastruoase, deoarece părinții îl băteau cumplit de fiecare dată, și instituția făcuse tot ce putuse ca să îl facă să înceteze, ținând seama de neplăcerile de ordin material pe care le provoca. Consecința paradoxală era deci că el se afla în situația de a pleca, în aceste momente, de la o poziție sadică distrugătoare pentru a ajunge la o suferință masochistă intensă, pe care o nega în felul lui. El suporta astfel fără să crâcnească, datorită „carapacei" sale, rănile ocazionale pe care părinții i le provocau prin excesul lor de furie, fiindcă ei nu au putut depăși niciodată perspectiva neplăcerii materiale și resimțeau acest lucru ca pe o agresiune majoră în viața lor cotidiană.

Neavând cuvinte, și nici uzanța cuvintelor, Benoît își utiliza corpul și produsele corpului ca pe un limbaj pulsional simbolic. Desigur, eram departe de traseul isteriei, unde durerile fizice trimit la suferința morală și acolo unde interpretarea înapoiază durerea psihicului. Aici eram într-o identitate între procesul psihic și limbajul corporal: insensibilitatea morală față de lume, împotriva căreia copilul se blindase cu atâta efort, era și pielea aceasta fină, dar insensibilă la frig, la lovituri și la răni. Nebunia este întipărirea aceasta nesimbolizată a suferinței în corp, chiar dacă în anumite cazuri se poate face, prin interpretare, să reapară o formă de sensibilitate (e banal să spunem că redarea sensibilității corpului se poate transcrie prin apariția bolii; a se vedea de exemplu sentimentul de victorie când un copil psihotic are un simplu guturai). Suntem aici într-un univers fără cuvânt în care corpul devine propriul lui limbaj, și poate că este vorba aici de poziția inversă a celei descrise de Lacan: „Cuvântul este într-adevăr un dar al limbajului, și lim-

bajul nu este imaterial. El este corp subtil, dar este corp. Cuvintele sunt luate din toate imaginile corporale care îl captivează pe subiect; ele o pot face să rămână însărcinată pe isterică, se pot identifica cu obiectul *penis-neid*-ului, pot reprezenta jetul de urină al ambiției uretrale sau excrementul reținut al juisării zgârcite[79]."

În cazul lui Benoît, darul limbajului neexistând, comunicarea simbolică trecea prin funcțiile corporale și prin materialitatea lor elementară. Or, noi știm din lucrările fundamentale ale lui Kreisler, Soulé și Fain[80] că mama, sau substitutul ei, trebuie să investească nu numai corpul copilului ci și funcțiile sale. Anaclisisul există la nivelul tuturor pulsiunilor elementare și deci și în analitate, unde pulsiunea se bazează pe autoconservare; când această funcție a fost dezinvestită de către părinți, pulsiunea erotică anală nu mai are posibilitatea de a se desprinde pentru a fi eventual sublimată ulterior: copilul va rămâne așadar la nivelul sadic anal, fără ca nici o posibilitate de simbolizare să apară.

La copiii psihotici, o poziție fundamentală a fost subliniată de ansamblul autorilor, mai ales anglo-saxoni: este vorba de necesitatea imuabilității, a identității mediului (*sameness*). Nu am avut liniște afectivă și am făcut întotdeauna eforturi (și am reușit relativ rapid) ca ședințele să se desfășoare în biroul aranjat mereu în același fel și cu ușa închisă cu grijă; în instituție deopotrivă, atenția dată identității lucrurilor era importantă. Totuși, de unde venea Benoît? Din multiple instituții, spi-

79 J. Lacan, „Fonction et champ de la parole et du langage", în *Ecrits*, Paris, Seuil, 1966.

80 L. Kreisler, M. Soulé, M. Fain, *L'Enfant et son corps*, Paris, PUF, 1981.

tale, locuri diverse prin care trecuse fără să vadă și să înțeleagă nimic. Weekendurile și vacanțele și le petrecea acasă, unde părinții nu îl suportau. Pe scurt, în viața lui nimic nu fusese stabil și nu îngăduise apariția vreunui punct de reper.

Cei patru ani pe care i-a petrecut în instituție (eu nu am fost prezentă decât în primii trei) nu erau decât o picătură de apă în universul lui deteriorat. Asta mi-a pus o întrebare la care nu am știut să răspund: începând de la ce vârstă e de dorit să îi iei în terapie pe acești copii, și pentru câtă vreme în interiorul unei aceleiași instituții? Deoarece culmea e că trebuie să recunoști că identitatea și imuabilitatea nu mai aduc probabil nimic după un timp…

Conștiința că universul lui era fărâmițat, fragmentat, destrămat m-a făcut să încerc să îl fac să „interpreteze" rolul sforii în jocurile sale. Inspirată de un text scris de Winnicott[81] în care acesta interpretează sfoara deopotrivă ca mijloc de comunicare privilegiat și refuz al despărțirii, încercasem să îl fac pe Benoît să facă „asociații" despre preferința lui pentru sfoară, dar evident că rezultatul a fost greu de perceput: ceea ce am crezut că înțeleg, partea vizibilă a aisbergului investirii sale, a fost în ochii mei faptul că în această privință a acceptat o regulă socială (politețea) și că a pronunțat fraza cea mai lungă pe care l-am auzit spunând-o vreodată (trei cuvinte). Dacă amintirile mele sunt exacte, nu l-am văzut legând laolaltă cu sfoară obiecte diverse, dar l-am văzut legând același obiect, înfășurând la nesfârșit sfoara în jurul lui. Putea reuși să lipească la loc câteva bucăți?

---

81 D.W. Winnicott, „Objets et phénomenes transitionnels", în *Jeu et Réalité*, Paris, Gallimard, 1971.

O ultimă remarcă. Subtitlul acestui capitol este: „De la terapie la riscul afectului". E evident, și am fost întotdeauna conștientă de acest lucru, că îl iubeam pe Benoît.

Ce înseamnă să iubești, în acest caz? Nu aș putea să răspund. Singura precizare pe care aș putea să o fac este poate aceasta: toți pacienții mei, fără excepție, fac sau au făcut parte din viața mea profesională care este o parte importantă a vieții mele. Benoît, în ceea ce îl privește, a făcut direct parte din viața mea.

VI

Dorințe arhaice și fantasme originare într-o situație dată

Discuțiile nesfârșite cu unii autori (Ida Macalpine, Silverberg, Glover) pentru a ști dacă circumstanțele unei ședințe de analiză trebuie puse pe seama realității sau a transferului (de exemplu, strângerea de mână, deschiderea ușii și chiar anumite treceri la act etc.) nu au, după părerea mea, nici un rost pentru simplul motiv că „realitatea“ nu se situează într-un loc anume, absolut, al unei circumstanțe, ci depinde îndeaproape de mișcarea dialectică care îi este imprimată, astfel încât o anume strângere de mână poate dezvălui la fel de bine o realitate în sensul unei opacități a rezistenței ca și o expresie transferențială în sensul dialectic al termenului. Important este că ea scapă sau nu unei interpretări în transfer, ea poate fi realitate fiindcă se vrea de nedepășit ca atare, sau realitate în sensul realității psihice fiindcă ține de un determinism inconștient interpretabil în transfer.

MICHEL NEYRAUT, *Le Transfert*

Freud a studiat problema tehnicii psihanalitice într-o serie de articole dintre care cele mai cunoscute au fost strânse, în Franța, într-o lucrare intitulată *La Technique*

psychanalytique[82]. Astfel, în două articole, „Sfaturi pentru medici despre tratamentul analitic", din 1912, și „Începutul tratamentului", din 1913, el tratează problema numărului de ședințe pe săptămână, a duratei și costului lor, enunță regula fundamentală a analizei, specifică tehnica asociației libere, vorbește pe larg de transfer etc. Totuși, nu poți să nu fii surprins de faptul că nu amintește nimic despre locul analizei, despre cadrul analitic, și nu tratează în nici un fel problematica ce ar putea fi legată de ea. El subliniază doar, în mai multe rânduri, avantajul prezentat, în terapie, de dispozitivul devenit clasic, adică utilizarea fotoliului pentru analist și a divanului pentru pacient: [Acest ceremonial impus] „are o semnificație istorică, el reprezintă vestigiul metodei hipnotice din care a provenit psihanaliza[83]". Ceva mai încolo, el va lega acest dispozitiv de confortul analistului și de problema transferului pentru a încheia aici acest subiect.

În capitolele precedente, am putut vedea că prima întâlnire dintre un analist și pacientul său se desfășoară, mai mult sau mai puțin conștient, sub forma întâlnirii corporale și psihice: analistul caută să-și dea seama de semnificanții fundamentali care îi vor permite să-și construiască percepția despre dinamica psihică potențială a viitorului său pacient, în timp ce acesta din urmă își proiectează deja fantasmele asupra corpului, chipului și vocii analistului, într-o primă schiță de transfer.

Totuși, camera în care se desfășoară prima întrevedere, sala de așteptare care a precedat-o uneori, chiar imobilul în care se află cabinetul, joacă în dinamica fondatoare a transferului un rol care e departe de a fi neglijabil. Să

82 S. Freud, *La Technique psychanalytique*, Paris, PUF, 1953.

83 S. Freud, „Le debut du traitement" (1913), în *La Technique psychanalytique, op. cit.*

luăm un exemplu specific și totuși curent: destule simptome pot apărea în relația unui pacient cu un cabinet situat la un etaj superior; pacienții fobici dau înapoi în fața ascensoarelor cu pereți netezi care îi sperie prin viziunea brutală pe care o oferă despre mișcarea de urcare sau de coborâre și le amintesc poate de atâtea imagini visate, în timp ce ascensoarele cu uși glisante îi trimit la o senzație de izolare capabilă să declanșeze o criză de claustrofobie; toate acestea dau pretextul utilizării simptomului ca ultimă apărare față de un prim contact.

Alt exemplu al aceleiași situații ipotetice: o persoană începe o primă întrevedere printr-o remarcă asupra faptului că suprafața sălii de așteptare i s-a părut satisfăcătoare și securizantă, în condițiile în care ea practic refuzase să îi adreseze cuvântul unei analiste la care se dusese anterior pentru că o făcuse să aștepte, câteva clipe, într-o cameră strâmtă și fără ferestre. Ea formulează acest lucru cu aproximație în felul următor: „Era cumplită debaraua aia bine amenajată și plină de flori, și analista era simpatică, inteligentă și vădit înțelegătoare, dar nu am putut suporta faptul că m-a pus să aștept într-o debara înainte de a mă primi".

Ce e de făcut cu asemenea exemple? De la bun început transferul există cu o asemenea intensitate încât face ca primul contact să fie imposibil, deoarece *transferurile care încep prin fixații masive pe un detaliu fizic (pe corpul analistului) sau material (pe locul analizei) nu sunt de cele mai multe ori controlabile* din cauza faptului că pacientul se simte invadat de angoasă: el vede reapărând, în imediatul situației, un trecut care îl copleșește și al cărui prizonier se vede, ceea ce îl determină imediat să fugă.

Într-adevăr, la pacient se creează, în momentul instaurării transferului, o interacțiune strânsă între reprezen-

tări conținute în inconștientul său și percepția pe care o are despre corpul analistului și despre mediul înconjurător. El se află ca și în interiorul unui joc de matrioșca (acele păpuși rusești încastrate unele într-altele) în care chipul și corpul analistului ar fi reprezentate de cea mai mică dintre păpuși, iar apartamentul (cabinetul) și imobilul de cele mai mari. Adoptând o poziție „limită", aș spune că percepția acestor încastrări vizuale succesive are, pe de o parte, o repercusiune asupra imaginii narcisice pe care pacientul o are despre corpul lui, și, pe de altă parte, trimite cu gândul la o reprezentare simbolică a topicii sale inconștiente. Voi încerca să traduc asta în limba narcisismului în felul următor: ființa prețioasă care sunt nu are ce face cu această clădire veche (merit mai mult de-atât), în care acest analist auster este nedemn de ființa iubită care sunt (merit mai mult de-atât), în care acest analist are un aer prea dubios și prea drăguț față de mine (nu merit asta) etc.

Să studiem succesiv și mai aprofundat blocajele care se creează la începutul terapiei, și care sunt legate de primele impresii senzoriale ale pacientului:

— Blocaje legate de percepția corpului analistului: o analistă însărcinată, un analist foarte în vârstă sau obez, sau stil '68, sau dimpotrivă foarte clasic, pe scurt orice caracteristică fizică poate juca rolul de cristalizator al unei viziuni din trecut, poate să aibă efectul „prăjiturii" binecunoscute de la Proust încoace. Când proiecția este imediată, fără nici o distanțare retrospectivă, analistul căruia îi lipsește un minimum de informație nu poate face față unui transfer atât de masiv și pacientul îl împiedică să facă aceasta pe cât posibil.

— În anumite cazuri privilegiate, mai târziu, un alt analist va putea auzi cuvinte enunțate uneori cu cea mai mare naivitate, fără nici o elaborare asupra acestei distanțări imediate și care explică fuga. Aceste rezistențe centrate pe percepția corpului analistului i se par pacientului inevitabile, în măsura în care ele vehiculează niște reprezentări inconștiente legate de fantasme arhaice și supradeterminate prin efect retroactiv. Aceste reprezentări proiectate asupra persoanei fizice a analistului par, prin pregnanța legată de realitatea pe care o degajează, garante ale unei imposibilități evolutive și ale imersiunii într-o repetiție ucigătoare[84].

— Blocaje legate de mediul analistului: prima percepție pe care o are pacientul despre analist este deseori auditivă, când cere să i se fixeze o oră de consultație, apoi intervine decorul pe care l-a creat și care îl înconjoară, înainte de înfruntarea realității prezenței sale fizice. E un lucru banal să vorbim de raportul de dependență mutuală și de asemănare care există între o persoană și mediul ei: apartamentul, biroul este un fel de cochilie simbolică ce are ca funcție deopotrivă să își protejeze proprietarul și să îi asigure acestuia în afară o imagine narcisic pozitivă. Pacientul care vine pentru prima oară este surprins de persoana fizică și de decorul analistului, chiar dacă i se pare în mod conștient că acesta este retras în sine și în problematica sa personală: cunoaștem cu toții acele întrevederi în care am avut impresia că am fi putut să fim interșanjabili, dar să nu ne amăgim, nu e decât o amânare! Pacientul privește, vede un decor, și chiar în timp ce vorbește caută inconștient să și-l însușească: el localizează mobilele,

84 E de remarcat că această cristalizare transferențială imediată se va înscrie în trama discursului cu al doilea analist și va fi deseori analizată de-a lungul anilor: analistul va avea astfel de-a face cu un coleg-fantomă.

elementele structurale, materialele, tablourile, plantele care, într-o etapă inițială, sunt un element care se confundă cu celelalte. „Neutralitatea" decorului nu are mai multă realitate pentru el decât cea a analistului, fiindcă este evident că reprezentarea de sine oferită unui pacient este diferită în funcție de faptul că pe pereți sunt gravuri de Watteau, scene de vânătoare englezești, un tablou de Magritte sau de Max Ernst. Și analistul care pune pe pereți unelte vechi lasă să transpară o reprezentare de sine pe care de fapt nu o poate controla… Acest fapt conduce deci la definirea, într-o primă etapă, a situației stabilite.

Situația stabilită

Locul analizei este un spațiu de desfășurare pentru psihicul pacientului, e ceea ce Winnicott a denumit „o arie intermediară", nici întru totul în interior, nici întru totul în exterior, „o arie de iluzie" între înăuntru și afară, între bun și rău, între însuflețit și neînsuflețit, între real și imaginar.

Voi emite ipoteza următoare: pe de o parte, pacientul introiectează anumite elemente ale locului din care va face semne care reprezintă psihicul lui; pe de alt parte, el utilizează întregul ca pe un ecran al viselor și fantasmelor sale. Pentru ca acest proces să poată avea loc, e necesar un decor relativ stabil, în care niște eventuale schimbări să nu intervină decât progresiv pentru a putea fi integrate în dinamica psihică a pacientului.

În articolul său „L'observation des jeunes enfants dans une situation établie", din 1941[85], Winnicott a de-

85 D.W. Winnicott, „L'observation des jeunes enfants dans une situation établie", în *De la pédiatrie à la psychanalyse*, Paris, Payot, 1971.

finit noțiunea de situație stabilită în cadrul spitalului Padington Green Children's Hospital din Londra, unde lucra. El proceda în felul următor: punea copilul care trebuia examinat pe genunchii mamei sale și așeza în fața lui, pe marginea mesei, un apăsător de limbă strălucitor. În acest context, el studia reacțiile copilului și observa dacă acesta apucă sau nu obiectul: astfel, el a stabilit trei stadii în comportamentul normal al unui copil de o vârstă dată; deviațiile posibile față de această normă îi serveau ca puncte de reper diagnostice sau chiar erau utilizate în vederea unei ameliorări terapeutice. În raport cu acest soi de punere în scenă, ceea ce Winnicott subliniază, și mi se pare fundamental, este că: „Aceste fantasme ale copilului mic se raportează *nu numai la mediul exterior*, ci și la soarta și la interrelația persoanelor și fracțiunilor de persoană care sunt absorbite în el într-un mod fantasmatic — în primul rând prin ingestia sa de hrană și apoi în mod independent — *și toate acestea edifică realitatea interioară*. Un copil are sentimentul că lucrurile din interior sunt bune sau rele, *așa cum și în exterior lucrurile sunt bune sau rele*[86]". Winnicott demonstrează că relația în doi cu mama, sau chiar triunghiulară, cu ea și cu el ca pediatru, influențează puternic relația cu obiectul, capacitatea de a conține în sine un obiect bun sau, dimpotrivă, dorința de a distruge orice obiect considerat primejdios. Copilul, dacă este în acord cu sine însuși, poate introduce noi obiecte în relația sa cu lumea, dar nu va ezita să respingă sau să distrugă dacă nu își simte capacitatea interioară de a proteja obiectele bune. Și Winnicott adaugă: „Așa cum a arătat Melanie Klein, *există un schimb și o punere la încercare constante între realitatea inte-*

86 Ibid. (s. a.).

rioară și realitatea exterioară; realitatea interioară se edifică și se îmbogățește fără încetare din experiența instinctuală în raport cu obiectele exterioare și cu contribuțiile obiectelor exterioare (în măsura în care aceste contribuții pot fi percepute); *lumea exterioară este constant percepută și relația individului cu aceasta este îmbogățită ca urmare a existenței în el a unei lumi interioare vii*[87]".

Acest text, despre utilizarea locului pentru observarea copiilor în vârstă de doi ani, sau chiar mai mici, poate fi aplicat în psihanaliza adulților? Se poate considera că un cabinet în care lucrezi constant funcționează ca o situație stabilită? După un anumit număr de ani într-un loc amenajat mai mult sau mai puțin identic, nu ești obligat să constați că aranjarea și conținutul camerei funcționează diferit, dar semnificativ de la o categorie la alta de pacienți?

Locul analizei

Locul analizei este un spațiu de iluzie între înăuntru și afară, între bun și rău, între real și imaginar, între însuflețit și neînsuflețit. Pacientul trebuie să îl vadă ca pe un loc stabil, identic (*sameness*), în care își creează propriile sale repere și propriul lui parcurs semnificant printre mobile, structurile care delimitează spațiul, tablouri etc.

---

87 Teoretic, trebuie subliniat că în acest text Winnicott dă o utilizare ambiguă conceptului de obiect; în citatul pe care îl dă din Melanie Klein, e probabil că aceasta folosește „obiect" într-un sens psihanalitic clasic, adică în calitate de persoană cu care este posibil să stabilești o relație totală (sau chiar parțială). Winnicott, în ce îl privește, restituie acestui concept înțelesul lui primar de obiect real pe care îl face să intre în rezonanță cu concepția psihanalitică clasică a mamei ca prim obiect de dragoste: obiectul real, corelativ al dragostei sau al urii, figurează aici ca reprezentare simbolică a relației cu persoana iubită.

„Neutralitatea“ unui loc există în funcție de capacitatea pe care o are de-a permite fantasma și nu de a o induce agățând privirea (de exemplu, prin colorituri foarte căutate, tablouri cu teme speciale etc.).

El trebuie deopotrivă să îi ofere subiectului, și acesta nu este cel mai mic paradox, o imagine satisfăcătoare din punct de vedere narcisic în care acesta din urmă să poată fie să „identifice“ imaginea corpului său, fie chiar să-și repare faliile narcisice datorită unei înțelegeri perceptive care să îi satisfacă simțul estetic și care să-l valorizeze sociologic.

Materie nobilă și corp suferind

Dédale, arhitect în vârstă de treizeci de ani, e bolnav de o cardiopatie cronică foarte invalidantă, însoțită de un sindrom depresiv. El critică totul, de la hainele mele până la cabinetul meu, și manifestă constant o proastă dispoziție, o indispoziție afectivă profundă a cărei origine se preface că nu o cunoaște, și pe care o întemeiază pe o argumentație a cărei rea-credință este evidentă în cea mai mare parte a timpului.

În cursul anilor, el face o analiză aprofundată asupra fantasmei sale de castrare legată de boala sa cronică și asupra tulburărilor sale afective a căror origine pare a fi o respingere și un dispreț evident din partea mamei sale, dispreț pe care boala nu a făcut decât să îl materializeze în corpul său. Ameliorarea stării sale depresive este paralelă cu o rafinare și cu un gust din ce în ce mai marcat pentru estetică, materiale și obiecte. Aceasta îl va duce la constatarea următoare: în cabinet, culorile îi plac, materialele deopotrivă, dar emite o critică despre cuvertura din material sintetic a divanului; bunul-gust se vede peste tot, cu excepția obiectului care primește corpul pacientului. Interpretarea conform căreia el crede că corpul lui bolnav

este reprezentat de această materie sintetică pe care o detestă (și pe faptul că, la fel ca mama lui, nu am decât dispreț pentru corpul lui) i se pare judicioasă, dar nu îl va face să renunțe la poziția sa. La fiecare întoarcere din concediu, el își va reitera nemulțumirea deoarece acest „real" al materiei nu mai este, ca până atunci, un pretext pentru proasta-dispoziție, ci reprezentarea simbolică a denarcisizării sale corporale. Putem astfel utiliza același tip de rezistență pentru o proiecție și pentru o reprezentare[88]…

În interiorul acestui spațiu analitic există elemente însuflețite și elemente neînsuflețite deoarece în aceste locuri pe care le investim noi punem deseori plante și buchete. Acestea, într-o primă etapă, sunt resimțite de pacient ca niște elemente topite în decor: totuși, observarea lor mai mult sau mai puțin directă aduce frecvent un anumit număr de comentarii, a căror utilizare poate fi nu numai fundamentală, ci și structurală.

Aceasta presupune o ușoară flexibilizare a tehnicii situației: locul analizei, arie intermediară, este o arie de iluzie, deci poate fi de asemenea o *arie de joacă*. De-a ce poate să vrea să se joace un pacient într-o cameră cu plante și flori? El „discută" despre botanică, înflorire, sfaturi date sau primite, el „transplantează" discuția asupra exteriorului, a florilor, a fructelor etc. În afară de anumite cazuri precise (nevroză obsesională, histerofobie, psihoză) și cu excepția celor câțiva pacienți care fac asociații în acest mod, nu refuz sistematic să spun

---

88 Într-un articol apărut în lucrarea publicată sub conducerea lui H. Stulzman, *Le Psychanalyste et son patient* (Toulouse, Privat, 1983), intitulat „Neutralité analytique, contre-transfert et marque de la différence", notasem deja cum amenajarea unei încălziri centrale îi putuse servi unui pacient ca loc de proiecție a fantasmelor sale sexuale.

câteva cuvinte, la sfârșitul ședinței, despre „plantele mele“: din ceea ce ei se fac că trăiesc, într-o primă etapă, ca pe o transgresiune (pacienții au o idee foarte exactă și foarte rigidă despre transgresiunile analistului lor), din ceea ce gândesc ei despre timpul din afara ședințelor apare rapid un material de o mare bogăție. Acest conținut, reluat în interiorul ședințelor ulterioare, de îndată ce contextul se pretează, îndeplinește uneori un parcurs de mai multe du-te-vino între analiza clasică și comentariile care continuă, în deplină cunoștință de cauză în aceste momente, despre cutare sau cutare plantă. Locul analizei este *un loc de viață*: plantele, în spațiul analitic, simbolizează deci foarte rapid viața și toată problematica ei.

Am hotărât să privilegiez acest exemplu în măsura în care introduce în domeniul viului, deci al sexuatului, deci al refulării. Este evident totuși că noțiunea de „situație stabilită“ poate funcționa cu orice tip de elemente obișnuite analistului: o bibliotecă, discuri, „urme“ de copii, un animal familiar…

Plantele, loc de proiecție a fantasmelor originare și a dorințelor arhaice

Percepția însuflețitului, a vieții

O primă constatare se impune de la bun început: un mare număr de persoane au nevoie de un timp considerabil pentru a diferenția o plantă de o mobilă, și o plantă naturală de una artificială: tocmai aspectul „artificial“ al situației analitice este deseori legat, într-o primă etapă, de fantasma că plantele analistului sunt false. Evo-

luția unei plante, pe care pacientul lungit pe divan o are sub ochi, poate deopotrivă să fie „invizibilă“ pentru el și să îl facă să-și pună întrebări în același timp. El refuză astfel continuitatea dezvoltării sale: când mugurele pe care l-a văzut de trei ori pe săptămână devine o floare, el va putea să se întrebe: „Cum naiba au fost înfipte florile alea pe crengile astea?“ Aceasta subliniază îndeosebi faptul că el refuză diferența dintre un obiect înzestrat cu viață și unul care nu are viață.

Fiindcă apa e viață…

Thémis are douăzeci și cinci de ani, a făcut studii de economie politică și are o educație strictă și riguroasă. Ea a făcut o analiză din motivul unei sterilități „psihogene“, printre alte simptome; pentru ea, „ordinea“ trece înaintea oricărui alt lucru, apoi se ocupă de locul ei de muncă, de sănătatea ei, totul, trebuie precizat, fără prea mult simț al umorului. Plantele mele nu au interesat-o niciodată și nu am vorbit niciodată despre ele. Venind la una dintre ședințe, ea face o observație, pe un ton dulce-acrișor, despre faptul, pe care îl constatase în mai multe rânduri, că volumele mele nu erau puse imediat la loc în bibliotecă după ce le consultam, în timp ce, în schimb, plantele erau întotdeauna udate. Și adaugă că era mai serios, într-un cabinet, când ai puțin timp, să aranjezi cărțile decât să uzi plantele… Constatarea mea că acest lucru nu e posibil fiindcă ultimele mor, iar celelalte nu, a constituit în chip ciudat pentru ea prilejul unei conștientizări: moartea tuturor plantelor pe care le avusese nu era legată în mintea ei de faptul că le îngrijea rar, ci, ca și sterilitatea ei, de un capriciu de neînțeles al naturii. Văzând apă într-o farfurie, în urma interpretării, a devenit conștientă de diferența dintre ceea ce este înzestrat

cu viață și ceea ce nu este și a acționat ca un fel de chemare a corpului primitiv. Aceasta a trimis-o la o problematică despre calitatea îngrijirilor materne, dependența legată de copil; a apărut o angoasă în privința incapacității sale de a se ocupa de altcineva, autocentrată cum era asupra nemulțumirilor sale care evocau mai mult o isterie de conversie decât o adevărată ipohondrie. Simptomul „sterilitate" a operat atunci o adevărată răsturnare în economia ei internă și, din semn de disfuncție a unui corp maladiv, s-a transformat într-o protecție față de o uzurpare care ar fi silit-o să renunțe la o poziție narcisică pe care o considera ca necesară față de agresivitatea lumii în general și a propriei sale mame la origine.

Fantasmele originare

- Scena primitivă

„Fantasme ale originilor: în scena primitivă, ceea ce este figurat e originea individului; în fantasmele de seducție, originea, apariția sexualității; în fantasmele de castrare, originea diferenței dintre sexe[89]."

Pacienții noștri actuali, în majoritatea lor, sunt departe de a fi niște beoțieni ai culturii psihanalitice; acest fapt presupune că orice interpretare explicată în termeni clasici, când trimite la noțiuni pe care popularizarea științifică le-a difuzat amplu, precum Oedipul, sau scena primitivă, provoacă cel mai adesea o ironie defensivă care betonează și mai mult sistemul de rezistență al individului în loc să-l flexibilizeze. Or, scena primitivă, căutarea originii sunt la baza însăși a analizei, în timp ce di-

89 J. Laplanche, J.-B. Pontalis, „Fantasme originaire, fantasme des origines et origine du fantasme", în *Les Temps Modernes* nr. 215, aprilie 1964.

vulgarea acestei cunoașteri nu a făcut decât să permită problemei un nou grad de refulare.

Locul analizei, nici înăuntru, nici afară, este locul privilegiat al confuziei câmpurilor realității materiale și realității psihice: este primatul subiectivului asupra obiectivului, și pacientul care, conform formulei, știe bine acest lucru, și totuși…, vine, într-o primă fază, să-și încheie socotelile cu ceea ce el numește realitatea sa materială pe care o suprapune realității sale psihice. (Să notăm totuși că această necunoaștere e la limita conștientului deoarece alegerea analizei ca terapeutică arată clar locul acordat fantasmei inconștiente!) De-a lungul terapiei, etalonul realității se creează prin și în discursul pacientului, chiar dacă știm că în cazul proceselor inconștiente „testarea realității nu e valabilă, realitatea de gândire echivalează cu realitatea exterioară, dorința cu împlinirea ei, cu evenimentul[90]".

Să studiem îndeaproape mișcarea temporală care caracterizează o ședință: subiectul „normal" o dată instalat pe divan, într-o primă etapă se mărginește docil la regula asocierii libere asupra viselor, a lapsusurilor, a vieții sale curente; dar în a doua etapă, sfârșitul ședinței, marchează, paradoxal, când revine povara unei anumite realități, un fel de dispariție a apărării și a rezistențelor. Acest sfârșit de ședință se caracterizează pentru pacient printr-o schimbare de poziție care restructurează spațiul psihic și geometric într-un alt mod. De unde până atunci fusese față în față cu el însuși sau cu analiza ca un terț, el se pomenește alături sau față în față cu analistul. De unde până atunci fusese imobil, situația se

---

90 S. Freud, „Formulation sur les deux principes du cours des événements psychiques" (1911), în *Résultats, idées, problèmes*, Paris, PUF, 1984.

recompune ca urmare a mișcării sale bruște, prin reconsiderarea obiectelor din exterior simbolizată de haine și genți, făcând vizibile anumite detalii și ascunzând altele. În acest timp intermediar, când se ridică de pe divan, își pune paltonul, plătește, merge până la ușă, el încearcă inconștient să valorifice o curiozitate căreia nu-i cunoaște secretele. În cadrul analitic prevalează obiceiul de a nu interpreta această etapă, care duce de la intrarea în apartament și la divan, apoi, la sfârșit, de la divan la ieșire. Acest moment, aflat pe jumătate în ședință, pe jumătate în viața curentă, este un moment în care cuvintele ocupă un loc privilegiat, dacă intenționăm cu adevărat să îl ascultăm pe pacient. Cum e aici, când eu nu sunt? Pare el să întrebe uneori, repetând astfel eterna întrebare a tuturor copiilor despre raporturile secrete ale părinților când el nu este prezent. Fantasmele despre viața amoroasă, familială a analistului, modalitățile sale de a îngriji plantele sau animalele de casă sunt căutate, inventate, proiectate: subiectul trăiește aceasta ca pe ceva aflat în afara ședinței (despre care nu i se va face nici o interpretare, crede el, la început!), și copilul-prezent din el lasă să iasă la suprafață dorința de a ști prin întrebări uneori surprinzătoare. Așa se face că plantele îi oferă curiozității sale un suport excelent: el întreabă, admiră, cere rețete de întreținere și chiar de îngrijire a lor: el manifestă față de Mamă o ignoranță față de orice îngrijire elementară care amintește de o tentativă de seducție[91].

Acest lucru nu se desfășoară într-un continuum temporal, de la o ședință la alta, de unde și amnezia anumi-

---

91 O tentativă de seducție a unui pacient, în procesul analitic, se analizează exact la fel ca ansamblul materialului transferențial. A ține cont de ea nu înseamnă „să intri în jocul pacientului“, cum s-a

tor răspunsuri, sau repetițiile aceleiași întrebări care marchează și ele violența refulării, și vigilența pe care trebuie să o avem de a nu propune interpretări brutale. Cu toate acestea, problema de bază, formulată ca o întrebare concretă, se referă frecvent la capacitatea de încolțire și de înflorire a plantelor din cabinet; cel mai mic mugur nou poate provoca o admirație cu totul disproporționată, însoțită uneori cu un fel de gelozie ranchiunoasă, fiindcă pacientul susține că nu cunoaște secretul întreținerii plantelor.

Începând din momentul în care abordează astfel acest interogatoriu, el continuă cel mai frecvent de la sine, spontan, pe divan. E ușor atunci să îi arăți că are o viziune intermitentă a lucrurilor, că asupra locului analizei, a corpului analistului sau al mamei, domnește *o interdicție de a vedea*. Puterea de germinație, secretul procreării sunt recunoscute, dar ca în negarea scenei primitive, tot contextul e judecat defavorabil de către pacient: este vorba de credința generalizată a multor adulți și copii, în imposibilitatea raporturilor sexuale între părinți din cele mai diverse motive.

---

spus în mod curent despre cazul pacienților isterici, ci să joci pur și simplu jocul analizei. În cazurile menționate mai sus și în ur mătoarele, pacientul percepe foarte repede că acest „în afara ședinței" va putea avea o evoluție interpretativă în ședințele ulterioare, și că prin aceasta nu i se propune un spațiu de transgresiune. El poate totuși să continue să accepte jocul, cunoscând regula acestuia; putem deci, uneori și *nu sistematic*, să transformăm acest tip intermediar într-un fel de spațiu de joacă, în care pacientul elaborează și se relaxează într-un mod diferit. Este evident că acest spațiu de libertate nu poate fi deci în nici un caz indus, în caz contrar putându-se crea fantasme persecutorii.

Psihanaliză aplicată… a unui citrus

> Mi se pare că putem obține numeroase informații din faptul că copiii refuză să creadă în povestea cu barza, dar după ce au fost la început înșelați și respinși în acest fel, ei ajung să bănuiască că există ceva interzis pe care „oamenii mari" îl păstrează pentru ei, și, din acest motiv, copii își învăluie în secret căutările ulterioare.
>
> Sigmund Freud[92]

Mi s-a făcut cadou un citrus uriaș pe care l-am pus, pe o măsuță de lângă fereastră, în fața divanului. El a devenit pentru pacienți, chiar și pentru cei mai serioși, mai puțin înclinați să caute acest tip de complicitate, un subiect inepuizabil de comentarii. Un citrus este un fel de mic portocal de apartament: primăvara, el înflorește cu o asemenea ardoare și vigoare, încât mirosul lui se simte până și în vestibul, și vara florile se transformă în mici portocale colorate și acide.

Imediat ce l-am instalat, capacitatea sa de a juca rolul de material proiectiv a fost evidentă, în ciuda faptului că unii nici măcar nu păreau să-l vadă, iar alții se mirau de apariția unui arbore cu portocale „din plastic", deoare-

92 S. Freud, „Les théories sexuelles infantilles" (1908), în *La Vie sexuelle*, Paris, PUF, 1969.

ce „realitatea" lui a fost uneori vreme îndelungată și viguros negată. De la bun început, el a început să înflorească și din mirosul acela de floare de portocal emana o suavitate încăpățânată care opera o adevărată abatere de la atmosfera profesională. Ce făcusem, ce se întâmpla? Mediteraneenii sau cei asimilați nu au șovăit și, într-un transfer total pozitiv, au acceptat capacitatea „magică" de a face să înflorească un portocal în inima Parisului, la înălțime, îndărătul unei ferestre.

Totuși, o interdicție imaginară de a privi arborele funcționa la unii, fapt pentru care unele etape de înflorire au fost eludate, provocând uneori un fel de angoasă în fața pierderii unui posibil control al fertilității. Unii pacienți negau realitatea florilor de care fusese acoperit cu ceva timp înainte și puneau problema originii fructelor portocalii, fiindcă în momentul în care fuseseră verzi și deja rotunde, fuseseră invizibile pentru ei, așa cum pentru copii e invizibil pântecul rotund al mamei.

Mirosul însuși al acestor flori, pentru a-i nega și mai mult conotația vitală, fusese asociat cu cel al unui parfum de apartament, deoarece fantasma latentă era că totul nu era decât artificiu sau magie. Acest arbore deosebit de fecund oferea o reprezentare a fertilității mamei, mamă fără bărbat, mamă concepând copii a căror origine era de neînțeles, și întrebările reveneau cu o insistență cu atât mai mare cu cât pacienții, împinși de curiozitatea legată de acest „real", nu îi întrezăreau nici măcar dimensiunea simbolică. Această capacitate de multiplicare, într-un spațiu închis, protejat, izolat, reactualiza teoriile sexuale infantile. Această vedere corelativă fantasmatică a unui nevăzut atât de fundamental mobiliza și permitea proiecția scenariului latent, dar inconștient; „în indiciul pe care îl furnizează câmpul perceptiv, în scena-

riul construit, în căutarea modulată a începuturilor, se desfășoară pe scena fantasmei ceea ce «originează» subiectul însuși[93]". Scenă primitivă, ca și celelalte, în care tatăl nu își juca rolul decât în „absența" copilului…

• Castrarea

Psihanaliza este locul ascultării, al urechii, al auzitului. Totuși, pacientul vede și privește, utilizează viziunea pe care o are despre cadrul analitic pentru a-și confirma sau infirma fantasmele și intuițiile. În acest fel este operată asupra unor obiecte modeste, și uneori chiar banale, un fel de determinare care le descentrează complet în ceea ce privește importanța lor în viața cotidiană. Legea-cadru analitică ce permite psihicului să se dezvolte în toată dinamica sa e cea deja menționată a *sameness*-ului, a identității, a imobilității. Faptul că există, în acest loc consacrat vieții psihice, și nu vieții sexuale, ceva care crește, provoacă un blocaj în fața unei mișcări externe sinelui și care nu este controlabilă psihic: deoarece analiza este locul mișcării psihice, nu al mișcării vitale. În consecință, așa cum am spus, prima atitudine este *refuzul vizual*: pacientul nu vrea să vadă nimic deoarece nu suportă ca o altă mișcare decât a lui să umple acest spațiu imaginar, așadar o ignoră. Insensibil la culoare, la mirosuri, la creștere, el trăiește repliat în spațiul său, și cere, cu o mare nefericire narcisică, aidoma fratelui mai mic dintr-o familie numeroasă, să fie centrul de interes. Lipsa-lui-de-a-fi poate fi atât de mare, încât orice dovadă a unei existențe străine e resimțită ca o incursiune pe propriul lui teritoriu, ca o pierdere pentru el, drept ceva ce i se ia. Ceea ce explică faptul că, în acest context, „stân-

---

93 J. Laplanche, J.-B. Pontalis, „Fantasme originaire, fantasme des origines et origine du fantasme", art. cit.

găciile" nu lipsesc: o creangă agățată în timp ce își îmbracă pardesiul, un gest de recul care pune echilibrul ghiveciului în pericol, gest de dispreț sau chiar de jenă față de acest obiect deplasat… Faptul de a-l face pe pacient să devină conștient de existența unei plante vii și de înțelesul pe care îl poate avea gestul de a o distruge îl trimite imediat la o fantasmă de agresiune a corpului analistului: a-i face rău unei plante înseamnă a-i face rău analistului. Interpretarea asupra faptului că respectarea unei alte forme de viață pare să îi răpească un atribut fundamental aduce adesea la suprafață un material de denarcisizare important. Pasul constructiv este făcut când pacientul poate deveni conștient, din proprie inițiativă, că viața sa se îmbogățește prin asocierea, în propriul său teritoriu, a altor vieți care, departe de a-i diminua un anumit interes, i-l sporesc atât în propriii săi ochi, cât și în cei ai anturajului său. Există aici, într-o mișcare de du-te-vino psihic, un fel de învățare a unui compromis între lipsa-de-a-fi, falia narcisică ce trimite la un sentiment de neputință invidioasă în fața existenței însăși a celuilalt, și posibilitatea de a accepta adăugarea unui în-plus viu, care nu reprezintă denegarea lipsei, ci acceptarea lărgirii eului său.

Altă atitudine posibilă și dintre cele mai frecvente, spuneam, este admirația, foarte impregnată de ambivalență: pacienții declară că „nu au mână bună" la plante, că nu pot face nimic să crească[94]. Și tema plantelor fiind ludică, ei insistă cu complezență asupra eșecurilor lor florale, în timpul consacrat ședinței, evident: acest discurs este un discurs obiectual despre *neînsuflețit*, ei vorbesc despre acest

94 Am constatat, în mai multe rânduri, că acest lucru e valabil deseori pentru celibatari sau părinții care au probleme relaționale dificile cu copiii lor.

subiect în termeni mecaniciști, ca despre niște aparate electronice cu o funcționare misterioasă, și cer deci un „mod de întrebuințare". Ei ajung, în cele din urmă, să abordeze deseori, inițial umoristic apoi mai grav, relația lor cu capacitatea de a genera, de a crea totul fără practic nici o interpretare care nu ar putea, ținând cont de context, decât să îi denarcisizeze. Atunci iese la iveală o fantasmă de castrare zdrobitoare: ei nu știu, nu au ceea ce trebuie pentru ca să… Numai mama, la fel ca analistul, dominatoare și castratoare, deține secretul vieții: subiectul este confruntat cu incapacitatea sa de a crea, inclusiv în sublimare, orice produs ar fi; tot ce provine de la el nu se ridică decât la nivelul unei producții anale zilnice. Alimentarea modestă a cotidianului, redus la rangul unei asumări a analului, e singura capacitate pe care și-o recunoaște.

Când aceste terapii evoluează în mod satisfăcător, pacientul anunță adesea ulterior, ca și cum ar fi ceva lipsit de importanță, dar cu o veritabilă dilatare narcisică, că „asta" crește acasă la el; el zăbovește uneori îndelung asupra subiectului, a cărui simbolică îi este destul de clară. Totuși, cred că, din punctul de vedere al tehnicii, e fundamental ca aceste izbânzi vegetale să fie, ca și eșecurile precedente, obiectul unui fel de „conversație"; interpretarea nu trebuie să intervină chiar în aceste momente deoarece ar risca să distrugă spațiul de joc, spațiul de basm în care toate acestea au fost puse în scenă, provocând astfel o revenire a incapacității refulate.

Se fură un copil

Minerve este o celibatară în vârstă de treizeci și opt de ani. Viața ei profesională e strălucită, deoarece predă chimia la universitate și lucrează într-un laborator de cercetări. Viața sa personală gravitează în principal în jurul unor

activități intelectuale și artistice, dar dorința ei profundă nu va apărea decât timid și tardiv: ea dorește să aibă un copil și nu își asumă aproape deloc gestul de a vorbi despre asta. Al patrulea născut dintr-o familie de șase copii, ea este fiica unei mame ce se percepe ca uter universal și unic și nu are deci, ca și frații și surorile ei, dreptul de a zămisli. Ea își ascunde suferința în apartamentul pe care desigur că l-a investit, deoarece l-a cumpărat când era foarte tânără, dar pe care îl descrie ca fiind auster și funcțional. Anecdotic, ea abordează problema neputinței sale, a incapacității de a ține în casă cea mai neînsemnată plantă, deoarece nimic nu crește și nu dăinuie. Mai rău: toate îngrijirile pe care le acordă (și pare uneori să le dedice timp) au un efect invers scopului pe care și-l propune.

Acest evenimențial familiar stă de fapt sub semnul suferinței ei de a-și elabora dorința de a avea un copil; angoasa ei este legată de interdicția, peremptorie și de nedepășit de a avea copii, pe care mama ei o formulează în privința oricărui partener considerat ca nedemn, într-o familie care trăiește izolată în patrimoniul ei genetic ca pe o bogăție incomparabilă. O încercare de logodnă sabotată de mama ei eșuează imediat. Această insistență asupra dorinței sale de a avea un copil și a interdicției este fundalul în care se desfășoară vreme de câțiva ani această analiză; Minerve pare că se resemnează, renunță să mai lupte cu această mamă sufocantă, atotputernică, pe care o descrie cu o asemenea pregnanță încât mi se întâmplă să o simt fizic în timpul ședinței.

Într-o zi, intrând în cabinetul meu, Minerve ridică de jos o liană de gynura, care se desprinsese dintr-un ghiveci, și o restituie cu un zâmbet ambiguu care nu poate să nu-mi atragă atenția: privirea mea întrebătoare o stânjenește, se întinde pe divan, râde tare, apoi trece la mărturi-

siri: ea amintește că acest ghiveci se afla înainte în sala de așteptare și că pe atunci, simțindu-se „agasată“ de ceea ce resimțea ca pe o superioritate din partea mea, rupsese, o dată când era singură, o creangă pe care a luat-o cu ea, ascunsă în poșetă. A răsădit-o și a fost prima plantă care a trăit la ea acasă, ba chiar a înflorit, ceea ce la început a luat-o ca pe un privilegiu personal, înainte de a-și da seama că gynura din cabinet înflorea și ea. Am rămas, în tot timpul ședinței, complet nemișcată și tăcută. În ședințele care au urmat, pe lângă problema rivalității cu adevărata mamă, a apărut pentru prima oară un transfer homosexual care a ricoșat pe interdicția maternă și a făcut să reapară dorința de copil într-o altă lumină: dorința de-a avea un copil de la propria sa mamă se dezvăluia în acest fel.

• Teoriile sexuale infantile

„Știți să sădiți varză?“ li se cânta copiilor din secolele trecute și e rândul copiilor mari moderni să pună, în felul lor, aceeași întrebare.

După interogațiile despre scena primitivă sau conștientizările complexului de castrare, vin multiplele interpretări și întrebări legate de teoriile sexuale infantile. „Felul în care copiii se comportă față de informațiile care le sunt date are și el importanța sa. La mulți dintre ei, refularea sexuală s-a dezvoltat atât de «înainte», încât nu vor să audă nimic despre acest subiect și reușesc să rămână ignoranți chiar și mai târziu, cel puțin aparent, până când în psihanaliza nevroticilor cunoașterea emanând din prima copilărie iese la lumină[95].“

Plantele, dat fiind statutul lor labil jumătate-obiect decorativ, jumătate-înzestrat cu viață, permit proiecția, re-

95 S. Freud, „Les théories sexuelles infantiles“ (1908), în *La Vie sexuelle, op. cit.*

ieșirea la iveală a teoriilor sexuale infantile, deoarece ele se reproduc printr-un fel de autozămislire, putând, datorită lor, să negăm diferența dintre sexe. „Din cauza acestei teorii care constă în a atribui tuturor ființelor umane, inclusiv ființelor feminine, un penis[96]“, autofecundarea plantei creează o fantasmă autoerotică, în care vedem încolțind negarea diferenței dintre sexe, un sentiment de omnipotență infantilă, și, în logica fantasmei, bisexualitatea. Toate acestea pornind de la un material alcătuit din exclamații scurte, din zâmbete, din aproximații vagi, din incoerențe verbale, pe scurt, din nimic structurat și care trece foarte repede dacă nu suntem atenți.

În cadrul teoriilor sexuale infantile, subiectul face diferite remarci:

— o plantă nu are un sex precis;

— chiar dacă nu are sex, ea înflorește;

— toate acestea datorită semințelor provenite din ea însăși;

— totuși subiectul recunoaște necesitatea diferenței sexelor pentru a avea o odraslă.

Expresia acestei reapariții fantasmatice apare în urma comentariilor „realiste“ care sunt ca niște iluminări, un fel de flash-uri foarte scurte, pe care trebuie să fii dispus să le primești. „În tratamentul psihanalitic, e foarte important, spune Freud, să te aștepți ca un simptom să aibă o semnificație bisexuală[97].“ Situația izolată a unei plante, ruptă de mediul ei originar, facilitează deci fantasmele bisexuale; putem atunci să facem aceeași constatare ca Freud: „Să nu ne mai mirăm și să nu ne lăsăm amăgiți dacă un simptom

---

96 Ibid

97 S. Freud, „Les fantasmes hystériques et leur relation à la bisexualité“ (1908), în *Névrose, psychose et perversion*, Paris, PUF, 1973;

persistă fără a fi aparent atenuat, deși am analizat deja una dintre semnificațiile sale sexuale. Simptomul se bazează atunci pe semnificația opusă din punct de vedere sexual care poate că nu a fost presimțită[98]".

Percepția acestor fantasme, spuneam mai sus, este extrem de delicată, deoarece ele sunt obiectul unei refulări importante: ele nu apar cu adevărat, cu cortegiul lor de suferință psihică, decât în analiza homosexualilor. Celelalte categorii de pacienți proiectează aceste fantasme arhaice în spațiul de ședință în care ele capătă suplețea unor imagini de vis, deseori în plăcere, deoarece există o jubilație inconștientă la adult la rememorarea teoriilor sexuale infantile; cu un ocol defensiv umoristic, ele sunt atinse în treacăt, filate chiar înainte sau chiar după ședință, și vor fi reluate de analist la fel de subtil, în același stil interogativ ca și pacientul-copil. Sinteza se va face în sfârșit „pe deasupra", fără să fie nevoie să se intervină pentru a lega reprezentările, prin termeni mai mult sau mai puțin masivi care ar fi, prin însăși existența lor, distrugători ai fantasmei. În preconștientul său, subiectul „știe" și va reutiliza aceasta, dar sub forme dezlegate, printr-un soi de proces primar care nu ar mai fi chiar unul.

Copii de toate culorile…

Mercure, treizeci și cinci de ani, e specializat în economie publică. Provenit dintr-o familie din lumea a patra, el are deopotrivă un sentiment de autosuficiență și o incompletudine totală. Părinții lui au niște *imago*-uri terifiante: tatăl este un om întunecat și irascibil, autori-

---

Nevroză, psihoză, perversiune, traducere de Roxana Melnicu, Corneliu Irimia, Reiner Wilchelm și Silviu Dragomir, în *Opere* vol. 7, Editura Trei, 2002.

98 Ibid.

tar și incapabil, mama este negativă, neagă orice formă de viață, și totuși matricea vieții sale și a fraților și surorilor lui; aceste intricații de viață și de moarte i-au terorizat literalmente copilăria.

Să menționăm doar aceste momente ale unei analize pe care a dus-o de la început și până la sfârșit cu brio și măiestrie: la un moment dat, și-a dat seama că avea o adevărată pasiune pentru cultura zarzavaturilor; într-o grădină de la periferie, a sădit, a stropit, a prășit, a desțelenit, cumpărând tot felul de semințe, rare, la început, apoi rarisime ulterior; a amestecat totul, a răsădit cu tenacitate, a încercat chiar să creeze varietăți noi, sau, dimpotrivă, s-a dus să caute prin prăvălii desuete varietăți practic dispărute. Își descria munca și căutările cu un fel de jubilație euforică și respingea orice veleitate interpretativă cu un peremptoriu „bine, dar știu eu…". Uneori folosea niște cuvinte… temându-se că poate nu am înțeles! A continuat așa ani de zile, visând cu voce tare să facă copii albaștri, galbeni, roșii… Mă soma să tac fiindcă, la fel ca Anna O., ca Emmy Von N., ca Elizabeth, el reinventa psihanaliza…

• Dorințele arhaice

Evoluția, „sănătatea" aparentă a decorului sunt pentru pacient garanția faptului că repunerea în discuție pe care o efectuează poate fi menținută, conținută într-un cadru care îl liniștește și îi confirmă integritatea personală. E evident că fiecare decor posedă, când pacientul este într-un transfer pozitiv, calități care au, toate, caracteristicile lor proprii: astfel, un decor bătrânesc, imuabil, poate liniști într-un anumit mod, iar mobilele decor, într-altul; *munca analistului constă, în toate cazurile, în intervenția asupra porțiunii din decor care este introiectată, și nu*

încorporată, de către pacient pentru a face parte din identificările care vor intra în noua sa economie psihică.

În dorința de analiză există o parte deloc neglijabilă de *nursing*, de căutare de îngrijiri atente[99]. Sub acoperirea solicitării analizei, și prin intermediul deplasării și identificării cu elemente ale locului, nevoile infantile refulate pot să iasă la lumină, fără știrea pacientului, și să apară sub forma fricii ipohondrice, sau chiar a suspiciunii pe un fond paranoic. Această ipostază va fi ilustrată de cazul următor.

O plantă frumoasă…

Venus are patruzeci și cinci de ani, e frumoasă, dar deja mai puțin frumoasă. Încă din copilărie, a rămas cu cultul frumuseții sale pe care o sporește și o ilustrează în chip ciudat prin simptome de „fragilitate" care reprezintă, pentru ea, chintesența ființei feminine. Sănătatea ei, excelentă în fond, este deci obiectul îngrijirilor ei febrile, după ce a fost cel al părinților ei: fiecare iarnă aduce cu ea seria ei de consultații cu poțiunile, vitaminele, calciul, suplimentele sale diverse. Îngrijorarea ei, la începutul terapiei, e legată de valoarea mea profesională, deoarece, deși i-a dat adresa mea o persoană de mare încredere, se întreabă cu glas tare dacă sunt suficient de calificată pentru a mă ocupa de cineva atât de fragil ca ea. Încă de la întrevederile preliminare, începe un transfer, la modul simpatiei feminine, dar ea crede util să stabilească un contract curios pe care îl edictează nu fără solemnitate: ea hotărăște că, ținând cont de faptul că plantele i se par „sănătoase", orice deteriorare care ar interveni ulterior în privința acestora ar determina-o să întrerupă imediat analiza, deoarece incapacitatea mea de a

99 „To take care of, to be concerned by", cum spune Winnicott.

mă ocupa de plantele mele s-ar baza pe o incapacitate și mai mare de a mă ocupa de ea. Ea își sprijină afirmațiile pe faptul că ea însăși, deși este o gospodină perfectă, este incapabilă să îngrijească o plantă. Prezența ei în locul unde se desfășoară analiza subliniază, după spusele sale, incapacitatea sa de autoîntreținere pe care o ilustrează deci prin această metaforă inconștientă.

Cel mai ciudat este că acești termeni contractuali i se par de la sine înțeleși și că i-a evocat de mai multe ori, în primul an, ca pe o amenințare posibilă de ruptură, când apăreau, în momentele de transfer negativ, fantasme despre incompetența mea. Interpretările în privința identificării sale cu aceste plante, a agresivității cuvintelor sale, a neîncrederii pe care acestea o denotau erau aprobate cu indiferență; ea era aici pentru ca eu să mă ocup de ea și voia să fie sigură de calitatea îngrijirilor mele. Faptul că se asimila cu o plantă îi era evident și firesc, ea era viața și fragilitatea, și plantele deopotrivă, astfel încât aceeași competență trebuia deci să garanteze aceleași rezultate.

Această analiză, centrată în principal pe problema narcisismului și a raportului său cu îmbătrânirea, a fost foarte lungă și marcată de destule episoade dificile; aș vrea să evoc doar un singur moment, care s-a desfășurat în legătură cu tema care ne interesează, adică cu locul de desfășurare a analizei.

După trei ani, Venus rezolvase o serie de probleme: printre diferitele teme care apăreau, era clar că relația ei cu bărbații era centrul și focarul însuși care îi hrănise viața, în timp ce, în schimb, relația ei cu copiii săi era pe cât de ambiguă, pe atât de dificilă. Dat fiind că avusese, dintr-o primă căsătorie, două fete, ea le crescuse cum crezuse de cuviință, adică sever și nedrept uneori, foarte generoasă întotdeauna, respingându-le deseori. Ea resim-

țea la adresa lor o indispoziție importantă, o culpabilitate profundă pe care se străduia să o anuleze și să o neutralizeze la maximum.

Venus a simțit, într-un anume moment al analizei sale, un impuls de a renunța la cea de-a doua căsătorie, pentru a putea „verifica“ în acest fel dacă puterea ei de seducție era intactă. Atmosfera acestor ședințe era încordată, furtunoasă, orice interpretare din partea mea fiind trăită de ea ca o afirmație denarcisizantă a pierderii seducției sale. În acest context, ea s-a întins pe divan într-o bună zi, la începutul ședinței, și a anunțat pe un ton dramatic și foarte angoasat că avea de gând să înceteze imediat analiza: constatase, din câte spunea ea, că palmierul cel mare din sala de așteptare se ofilea. A descris cu precizie și rigoare ofilirea fiecărei frunze, chircirea generală, faptul că planta era acum bună de aruncat; a sfârșit prin a plânge din cauza fricii ei de a nu fi fost bine îngrijită, din cauza acestui gen de intuiție pe care o avusese, de la bun început, a paralelismului dintre starea sa de sănătate și evoluția plantei. Deși simbolica era izbitoare, detaliile erau atât de exacte, părea să fi examinat totul atât de bine, încât eram zăpăcită. Pentru mine, realitatea în această proiecție inconștientă pentru ea era starea ei de denarcisizare, această renunțare dureroasă la seducția ei era pentru ea sinonimă cu pierderea feminității sale. Totuși, trebuia să recunosc că, neputând concepe o asemenea absență de recul în violența identificatoare, mi-am pus și eu întrebări despre starea palmierului… Ce lăsasem să-mi scape în privința lui sau a ei? Nu am spus nimic toată ședința, nici despre evoluția plantei, nici despre evoluția ei în asimilarea pe care o făcuse în legătură cu ea.

În ședința următoare, după ce a trecut prin fața palmierului care trona intact, a vorbit despre altceva, ca și cum

nu s-ar fi întâmplat nimic, într-un soi de amnezie a ședinței precedente care evoca refularea, dar care marca și depășirea ei. Această ședință a fost deopotrivă catarctică prin faptul că a permis să apară o durere foarte profundă, și, prin intermediul proiectivului, ea a putut să-și examineze suferința narcisică și să inițieze un proces de doliu după tinerețea pe care încă nu suporta să-l exprime direct.

Concluzie

Trei puncte sunt esențiale:

— În primul rând, după cum afirmă în mai multe rânduri Neyraut, „contratransferul depășește și precedă cu mult transferul[100]". În multe feluri, și la multe moduri, asupra cărora voi reveni mai târziu, este evident că elementele, semnele contratransferențiale sunt puse în prealabil, și aceasta angajează statutul realului și al realității în cură. Desigur, după cum spune Neyraut, „situația analitică ar fi atunci transcendentă, ea ar respinge realul ca pe niște articole de fierărie, dar exact rezistența este cea care se agață de mobilier"… Și el comentează că orice articol de fierărie are valoare de semn, de urme lăsate acolo pentru a fi văzute. Neutralitatea unui loc este o concepție teoretică fără legătură cu realitatea, orice semn, orice absență de semn (și o absență de semn este un semn) se încarcă de sens când intră în rezonanță cu istoria pacientului.

Sigur că da, o să mi se spună, dacă pacienții dumneavoastră vă vorbesc de plantele pe care le aveți, înseamnă că investirea pe care le-o propuneți e vizibilă. Și poate că pe bună dreptate, dar faptul că doar câțiva rari pacienți vorbesc despre ele nu capătă înțeles pentru toți?

---

100 M. Neyraut, *Le Transfert*, Paris, PUF, 1974.

— Am putea relua aici formula care era la modă în perioada instaurării psihoterapiei instituționale: a lucra într-o situație stabilită înseamnă poate deopotrivă a fi conștient de acele elemente ale cabinetului, corpului, ființei mele care vorbesc prin intermediul pacientului și de acele elemente din pacient care retranspar prin intermediul meu. Întrepătrunderea semnelor trimise și primite de cei doi protagoniști ai scenei analitice se înscrie, de fapt, rapid pe o linie asimptotică din care nu va apărea niciodată punctul de convergență dintre transfer și contratransfer.

Fiindcă e o ironie facilă cea care decretează că toate aceste semne sunt evidente, și totuși orice mobilier, orice înveliș este o punere în scenă, o reprezentare deseori negată, departe de a fi conștientă de noi înșine; de unde faptul că referințele pacienților noștri nu încetează să ne exaspereze narcisismele scânteietoare. Analistul trebuie să fie în principiu stăpân pe afectele sale și pe reacțiile sale contratransferențiale deoarece pacientul, el, prin definiție, nu este. Freud subliniază, în mai multe rânduri, că transferul este o rezistență care se cramponează de tot ce întâlnește în cale: să nu îi ușurăm sarcina provocându-l, deoarece inconștientul va ști întotdeauna să găsească în ce loc să reziste și deseori, prin aceasta, unde să se dezvăluie.

Când Freud insistă asupra necesității analizei pentru analist, el descrie deopotrivă o evidență și o poziție ideală, deoarece noi știm astăzi că „purificarea" perfectă la care părea el să viseze nu există. Totuși, cunoașterea a ceea ce el numește „propriile (tale) particularități", recunoscute în ceea ce aduc ele ca suferință și pasiune (și dorință de a fi analist!), este o clauză fundamentală de onestitate profesională…

Din toate acestea rezultă că *realitatea este o opțiune a inconștientului*. Orice situație poate fi decodificată în func-

ție de anumite axe, orice semn poate deveni semnificant, și întâlnirea cel mai greu de controlat, după cum a subliniat Freud, este evident cea dintre două semne inconștiente. Realitatea, de-a lungul ședințelor de analiză, înseamnă aceste semne care se intersectează până la a forma o țesătură densă; e reconstrucția istorică de care se ocupă două persoane, dar al cărei singur adevăr este cel al discursului fiecărei ședințe. Realitatea este momentul important al ședinței, moment în care rezistențele se exasperează, și momentul derizoriu spațiului intermediar care debutează deseori cu multă vreme înainte și care sfârșește uneori mult după spațiul ședinței. Analistul nu beneficiază decât preț de o clipă de acest timp intermediar, care, conform regulilor clasice, nu ar trebui să fie utilizat și totuși în această perioadă apărările sunt perceptibile.

O ședință de analiză, ce loc, ce timp? Orice decodificare trimite la istoria subiectului, la fel ca orice introiecție, orice identificare, orice încorporare. Nimic nu e real dacă totul e adevărat; totul e adevărat fiindcă totul este o formă de realitate. „Realitatea e cea care, în psihic, funcționează ca un corp străin, adică realitatea inconștientului, în măsura în care nu poți spune despre ea altceva decât: e un corp străin[101]."

— Tehnic, în sfârșit, a permite dorințelor arhaice și fantasmelor originare să apară în situația stabilită care este analiza presupune acceptarea conceperii unui spațiu potențial de joacă. În acest loc, pot ieși la iveală teoriile sexuale cele mai surprinzătoare. Acest material, care nu apare decât codificat simbolic, trebuie după părerea

101 J. Laplanche, „La transcendance du transfert", în *Psychanalyse à l'Université*, vol. 9, nr. 35, iunie 1984.

mea să rămână așa: acționez aici, ca în terapiile de copii nekleiniene, în care importantă este apariția fantasmatică și pulsională, orice interpretare având funcția de interpretare sălbatică, ceea ce duce la dispariția acestei arii tranziționale. *Acest proces al inconștientului pornește, tehnic, pe aceleași urme, pe aceleași cărări, pe aceleași lucruri nerostite ca și basmele*. Arie în care oralitatea face legea, în care este plină de toate concepțiile posibile, în care este spus orice fără ca nimic sau aproape nimic să nu fie formulat la modul realului, în care jocul autorizează apariția pulsională și fantasmatică. Spațiu de joacă familiară de-a părinții și copiii sau de-a amanții. Arie de joc ce există între un analist și pacientul lui… o arie care apare între transfer și contratransfer.

VII

Inchizitorul și istericul: Abordarea fundamentelor tehnicii psihanalitice sau de ce simțurile sunt interzise?

> Unii autori ne asigură că, cu puțin timp înaintea victoriei creștinismului, o voce misterioasă gonea peste țărmurile Mării Egee spunând: „Marele Pan a murit.
>
> MICHELET, *La Sorcière*

Psihanaliza, așa cum este ea practicată astăzi, este, trebuie să amintim, codificată tehnic într-un mod care îmbină paradoxal o rigiditate extremă cu o imprecizie aproape totală. Abordarea ei pragmatică este rareori tratată în seminarii și nu se exprimă în principal decât în supervizări: am putea spune foarte schematic că în aceste momente de transmitere a cunoașterii accentul este deseori pus, mai mult sau mai puțin conștient, pe interdicțiile care există ca fundamente tacite; cu alte cuvinte, există o reticență și o suspiciune față de inovație prezente atât la supervizor, cât și la candidat. Se pune problema obținerii, în mod latent, de la analistul aflat în curs de formare, unui fel de conformitate la un Ideal de reprezentare profesională, care este și va fi de altfel una dintre bazele esențiale ale constituirii contratransferului său.

Despre câteva evidențe epistemologice…

Să fim riguroși: în vederea formării lui, tânărului practician îi sunt aduse la cunoștință două obstacole ascunse, sugestia și corolarul ei frecvent, trecerea la act. Pentru un specialist al relației, a sugera înseamnă a-l face pe celălalt să confirme o dogmă sau o teorie care este parte integrantă a convingerilor sale intelectuale și/sau pasionale[102].

Această ucenicie se adaugă la faptul că primul pas, pentru un tânăr analist, constă deopotrivă în a învăța să pună borna care delimitează sugestia de alegerea semnelor în vederea constituirii de semnificanți, fiindcă orice practician din oricare disciplină, și aceasta este o evidență metodologică, selecționează un anumit număr de semne în detrimentul altora; prin acest act, el caută să compenseze lipsa de cunoștințe, și prin aceasta să nege inconștient lipsa de elemente în abordarea globală a celuilalt. El înțelege rapid că percepția totalității semnelor nu este decât o figură de stil deoarece, prin definiție, ea nu permite apariția nici unui semnificant, deoarece ea nu face decât să nege limitele câmpului cunoașterii… Căci mitul lui Pico de la Mirandola a eșuat…

Această bornă deci, prin însăși existența ei, întemeiază delimitarea câmpurilor epistemologice și obligă la confruntarea interdisciplinară, sustrăgându-l totodată pe pacient de la primatul unei poziții subiective care s-ar vrea unică.

---

102 Freud subliniază că alegerea atenției medicului este dictată de expectativele sau tendințele sale. Și adaugă: „Asta este tocmai ceea ce trebuie evitat; conformându-și opțiunea la expectativa sa, există riscul de a nu găsi decât ceea ce se știa dinainte. Ascultând de propriile sale înclinații, practicianul falsifică tot ce îi este oferit". S. Freud, „Conseils aux médecins" (1912), în *La Technique psychanalytique*, Paris, PUF, 1953.

Aceste limite fiind stabilite, suntem obligați să recunoaștem deopotrivă că orice credință, orice afiliere la un grup de referință *oricare ar fi el* modifică apercepția investigatorului și anulează deseori, prin însuși acest fapt, orice aparat critic. De unde și naiva apărare de a apela la un nivel pe care l-am putea califica drept grosolan conștient, sau mai degrabă drept dominat de suprem, ca referință supremă la neutralitate: anticoncept pe cât se poate, chiar dacă Freud l-a utilizat, după cum vom vedea, într-un sens cu totul specific…

Câmpul nostru epistemologic este deci balizat, pe de o parte, de o bornă pozitivă, care este conștiința pe care orice cunoaștere o are despre propriile sale contingențe istorice, culturale, personale, și, pe de alta, de o bornă negativă, care se manifestă printr-un enunț paradoxal care, în chiar timpul edicției sale, este negarea ultimă a ceea ce se presupune că trebuie să apere.

Cercetări despre originea unei atitudini defensive…

Cum am ajuns, din punct de vedere istoric, să ne temem într-o asemenea măsură de noi înșine, de practica noastră, recurgând în același timp obsesional la teorie? De unde provin aceste ultime apărări tehnice care sunt nondirectivitatea mereu și fără abateri, tăcerea, refuzul oricărui contact, chiar și atunci când starea subiectului ar sugera să nu ținem seama de majoritatea interdicțiilor în scopul de a depăși bariera compactă a lipsei de speranță?

Dacă orice apărare este o apărare față de ceva, împotriva a ce anume ne înarmăm în acest caz precis? Din ce eșec relațional s-a născut tehnica discuției așa cum a fost

ea constituită încetul cu încetul în corpusul psihanalitic? Cu alte cuvinte, de ce dogmă sau de ce teorie s-a apărat Freud?

Să constatăm mai întâi că, istoric vorbind, terenul pe care debarcase el nu era virgin, ci fusese cucerit de multă vreme de o dublă problematică:

— prima, atât de veche încât exista deja în Egiptul faraonilor, era cea a relației cu isteria: dragostea lui Freud pentru antic și știința lui enciclopedică ne înclină să credem că el cunoștea perfect pozițiile care îi erau anterioare;

— a doua era relația care a existat întotdeauna între religios, politic și isteric[103]. Deși raportul dintre religios și isterie a fost tratat deseori și deopotrivă escamotat, nu o să zăbovesc asupra lui; voi aminti doar unul dintre exemplele cele mai cunoscute: intricațiile politice, religioase și psihiatrice pe care le-au provocat convulsionarii de la cimitirul Saint-Médard. *Aceasta pentru a arăta că raportul existent între religie, politică și isterie a structurat relația cu cunoașterea psihiatrică într-un mod specific și cu obiective clare*: în funcție de țară, de epocă sau de grupul social, trebuia să se confirme sau să se infirme anumite problematici psihice necesare menținerii puterii temporale sau a puterii spirituale. Orice interogatoriu, discuție, întrevedere, să le spunem cum vrem, cu un nebun avea datoria de a confirma ordinea socială. Au existat deci foarte schematic perioadele în care nebunia confirma ordinea religioasă și cele în care ea o infirma și în care, în consecință, nebunii erau închiși. Dar oricare ar fi fost soarta ce le era hărăzită: glorificarea, metamorfoza (a fi înălțat printre zei) sau izolarea, tehnica întrevederii ducea logic la același rezultat: bolnavul era făcut, pe căile cele mai variate, să ratifice dog-

---

103 G. Harrus-Révidi, *L'Hystérie*, Paris, PUF, col. „Que sais-je?“, 1997.

ma sau, cel puțin, teoria aflată în curs în epocă: *la aceasta, tânărul Freud a fost martor la Salpêtrière*, și vom reveni ulterior mai pe larg asupra acestui subiect.

În primele sale raporturi cu isteria, Freud a fost deci confruntat, pe de o parte, cu dificultatea relațională specifică structurii înseși a isteriei, iar, pe de altă parte, cu faptul că nu exista nicăieri un corpus de cunoștințe care să permită *o abordare neutră din punct de vedere ideologic a problemei*.

Aș vrea să reiau problema într-un mod diferit. Putem constata, pe urmele lui Valabrega, că în psihanaliză, orice interogație, fie ea și istorică, conduce negreșit la isterie. „Au fost extrase și analizate toate implicațiile teoretice, clinice, metapsihologice[104] ale acestei situații a isteriei care constituie, în esență, un fapt imanent psihanalizei freudiene[105]?" Și Valabrega adaugă ceea ce mi se pare fundamental: *„Isteria este, cu siguranță, observația princeps; dar în două sensuri: cel al istoriei și cel al structurii.* […] Faptul că prima revenire la isterie — a lui Freud însuși — marchează originea veritabilă a psihanalizei este incontestabil, fiind înscris, începând din 1895, în istoria ideilor. […] Pacientul isteric își aduce și își propune corpul ca o enigmă […]. Pacientul, sau mai curând pacienta. Deoarece femeia e cea care constituie modelul prim […][106]".

Acest lung citat merge într-un sens pe care mi-ar plăcea să îl urmez în privința mai multor puncte. El constată într-adevăr că:

---

104 Aș adăuga pentru o mai mare precizie: „și tehnice", deși acest lucru este implicit conținut în ultimii doi termeni.

105 J.-P. Valabrega, *Phantasme, mythe, corps et sens*, cap. II: „Vers une théorie intégrant le corps", Paris, Payot, 1980.

106 Ibid. (s. a.).

— isteria a lăsat o amprentă *structurală* asupra psihanalizei;

— nu te duci la isterie, ci nu faci decât să *revii* la ea printr-un set de întrebări care existau încă de la Hipocrate;

— psihanaliza a fost întemeiată pe *enigma corpului*, ea care ulterior s-a îndepărtat atât de mult de aceasta (și aș adăuga: întemeiată pe enigma motricității și a mișcării simbolice);

— psihanaliza a fost întemeiată pe raportul cu femeia sau mai exact pe relația dintre bărbații terapeuți (Breuer și Freud) și femeile bolnave.

Ce sens capătă deci aceste întoarceri succesive la isterie? Freud, desigur, a revenit la ea pornind de la opera lui Charcot, mentorul său; pe ce bază Charcot a operat revenirea lui la isterie? Istoric, știm că el a moștenit în urma unei reorganizări a sălilor spitalului Salpêtrière un sector destinat istericilor și epilepticilor, astfel încât pentru el a existat o confruntare obligatorie cu această categorie de bolnavi. Totuși, dacă repet constatarea mea precedentă conform căreia orice raport cu nebunia poartă amprenta religiosului, putem face oare o asociație asupra faptului că în Franța epoca Charcot a fost marcată de conflicte serioase între Biserică și Stat, care aveau să se încheie prin separarea lor definitivă din 1905 (Charcot a murit înainte, în 1893).

Aceasta s-a desfășurat într-un climat pasional dominat, printre altele, de o reexaminare a diferitelor teorii și abordări ale misticismului, misticilor, stigmatelor și… a raportului lor cu isteria. Partizanii Republicii și cei ai Bisericii s-au înfruntat în toate domeniile, inclusiv, evident, în cele ale raporturilor nebuniei cu religia. Diferite lu-

crări și publicații au marcat punctele de vedere și victoriile alternative ale adversarilor[107].

Vom vedea mai departe că opera lui Charcot e marcată puternic de aceste conflicte: într-adevăr, găsim la el aluzii la problema religioasă a epocii sale și la problema religioasă în cursul istoriei; acest caz din urmă e cel în care evocă vrăjitoarele care, pentru el, ca și pentru noi astăzi, fac parte din istoria isteriei. *Cred că nu putem înțelege problema tehnică ridicată de discuția cu un nebun dacă nu ne întoarcem la problema tehnică pusă de discuția cu vrăjitoarea*: Vrăjitoarea reprezintă într-adevăr, în inconștientul colectiv și popular, primul model al nebuniei, al puterii care decurge din ea și al pedepsei exemplare care îi pune capăt.

Totuși, ar fi o mare greșeală să descriem această vrăjitoare în mod izolat, deoarece ea nu există fără complicele ei: Inchizitorul. Cu alte cuvinte, isteria, care este una dintre patologiile aflate la baza psihiatriei și a psihanalizei, se desfășoară, în Evul Mediu, în cadrul cuplului Inchizitor-Vrăjitoare, printre alte modele, evident. Se neglijează deseori faptul că isterica nu există niciodată singură, că a o trata izolat este un nonsens, deoarece aici este vorba esențialmente de o patologie a relației. În plus, orice abordare psihopatologică a isteriei nu există decât într-un context istoric și cultural foarte precis. Descriind-o atât de mult pe vrăjitoare, a fost neglijat inchizitorul, care îi este motorul, Pygmalionul; vorbind atât despre isterică, au fost neglijați tații, medicii, complicii care au creat-o, care trăiesc de pe urma ei și din cauza cărora ea moare adesea. Fiindcă unul dintre punctele de ancorare ale acestei lupte necruță-

---

107 La biblioteca spitalului Sainte-Anne din Paris, am recenzat cel puțin optsprezece publicații pe acest subiect între 1863 și 1936, unele partizane ale mistificării, altele ale misticismului.

toare în care se angajează acest cuplu *indisociabil* este *puterea dobândită asupra celuilalt*: aceasta se exprimă în cazul medicului sau al Inchizitorului prin dorința pasională a unei confirmări pragmatice a unei teorii a puterii, căreia îi răspunde în ecou dorința implacabilă a eșecului celuilalt în cazul istericului, totul desfășurându-se într-un context sado-masochist incontestabil de ambele părți. Aceasta explică faptul că Teoria fiind de partea bărbatului, a masculului, acesta din urmă a negat întotdeauna o participare oarecare la crearea acestor manifestări excesive, și asta nu din modestie, evident, ci din violență extremă.

Psihiatria și psihanaliza au demarat, parțial, de la această antică matrice relațională bărbat-femeie căreia Freud, la vremea lui, i-a fost martor. Aș vrea să arăt prin două exemple în ce măsură violența în cadrul cuplului isteric-femeie-complice-bărbat este sudată printr-o tehnică a relației care, timp de secole, a fost unică. Adică aș vrea să scot în evidență cum Bărbatul creează Teoria și Femeia o trăiește în corpul și discursul ei. Am ales așadar două exemple intenționat agresive și violente, nu din necesitățile demonstrației, ci fiindcă ele sunt caricatural reprezentative pentru antimodelele relaționale prezente în spiritul oricărui psihanalist: ceea ce fiecare dintre noi caută inconștient să distrugă sunt poate urmele dorinței în sine de a vrea prea mult să știi (există în fiecare dintre noi un Inchizitor care veghează), de unde și atitudinea noastră defensivă de neutralitate cu orice preț…

Metodologic, voi încerca să desprind din cele două texte alese, în modul cel mai exemplar cu putință, structura însăși a relației; pentru a o pune în evidență,

am utilizat aceeași grilă de analiză a conținutului tematic.

Malleus Maleficarum (1494) — *Ciocanul vrăjitoarelor*[108]

Protagoniștii

• Bărbații

În 1484, Papa Inocențiu al VIII-lea promulgă o bulă la Roma care denunță faptul că „numeroase persoane de ambele sexe… au căzut în mâinile diavolilor, incubilor și sucubilor" și mandatează doi călugări să scrie un manual de Inchiziție, pentru a-i putea combate.

Cei doi călugări, Heinrich Kramer și James Sprenger, au scris așadar această lucrare pe care au intitulat-o *Le Marteau des Sorcières* (*Ciocanul vrăjitoarelor*), și care a avut nu mai puțin de treizeci de ediții în două sute de ani.

În ce privește vrăjitorii, au fost și ei câțiva, dar în esență femeile sunt cele care au fost inculpate, vom vedea mai departe din ce motiv.

• Femeile

Mai multe mii. Lucrarea conține nenumărate confesiuni ale unor fete tinere, femei, călugărițe, descriind plăcerile extatice simțite cu prilejul acestor copulații diabolice. Era vorba deseori de țărănci analfabete[109].

---

108 Am scos tot ce e legat de istoria Malleus Maleficarum din lucrarea lui Ilza Veith, *Histoire de l'hystérie*, Paris, Seghers, 1973.

109 În realitate, aceste vrăjitoare aveau identitate radical diferită de cea a vrăjitoarelor-vraci, așa cum au existat în toate perioadele,

Teoria

Contextul istoric: lucrarea datează din 1494; or, în istorie, anul 1492 este în mod tradițional considerat sfârșitul Evului Mediu și începutul Perioadei Moderne. Este vorba deci de o perioadă de mutație în care puterea temporală și puterea religioasă caută după toate probabilitățile să creeze condițiile unui consens popular. Acest proces este din punct de vedere politic identic în toate epocile: el constă în găsirea unui țap ispășitor, al cărui profil vehiculează fantasmele agresive și sexuale ale momentului.

Corpusul teoretic propriu-zis: este o demonstrație axată în esență pe o denunțare a sexualității în toate formele sale; cei doi călugări par niște adevărați obsedați care condamnă plăcerea chiar și în cadrul căsătoriei. E incontestabil că, din punctul de vedere al psihopatologiei, fantasmele lor sunt bogate și interesante: astfel, ei propun o definiție a femeii care este o veritabilă capodoperă: „Ce este o femeie dacă nu o dușmancă a prieteniei, o pedeapsă inevitabilă, un rău necesar, o ispită firească, o calamitate dorită, o primejdie casnică, un flagel delectabil, un rău al firii împodobit în culori seducătoare! Deci, dacă e păcat să divorțezi de ea în loc să o păzești, este într-adevăr o tortură necesară; căci fie comitem adulterul divorțând de ea, fie trebuie să îndurăm lupta zilnică".

Această femeie, atât de frumos descrisă, are puteri magice pe măsura capacităților ce îi sunt atribuite: poate da lepră, epilepsie, nebunie, moarte; poate de asemenea să castreze un bărbat numai prin puterea agresivității ei, și asta, fără să îl atingă, fără chiar ca bărbatul să se apropie de ea, prin violența dorinței sale „refulate"

---

fiindcă acestea din urmă nu erau, printre alte argumente, foarte numeroase, în timp ce fiecare perioadă a Inchiziției a ucis mii de femei.

(fie-ne iertat acest anacronism!). În lucrarea respectivă există relatări ale unor martori oculari despre castrarea anatomică efectivă, dar reversibilă dacă nefericitul reușește să recâștige bunăvoința doamnei.

Regăsim deci în acest text temele sexuale clasice: denunțarea femeii, a plăcerii, teama de castrare etc.

Practica

Vrăjitoarea era prezentată în fața tribunalelor civile și religioase:

— era complet goală;

— complet epilată;

— i se cercetau zonele insensibile. În acest scop, era înțepată, în diferite părți ale corpului, de un profesionist: orice dovadă de insensibilitate venea în sprijinul acuzației de vrăjitorie;

— discuția în vederea obținerii mărturisirii era condusă de ofițeri care utilizau torturi lente, dar severe. Le era recomandat să o facă „nu cu bucurie, ci mai curând părând plictisiți de misiunea lor“. Aceasta constituia prima recomandare de neutralitate într-o discuție…

Pedeapsa terapeutică

Vrăjitoarea era executată prin spânzurare, înec, era arsă de vie. Exista o posibilitate de a scăpa de pedeapsă prin judecata lui Dumnezeu, adică prin miracol.

Problema care se pune este următoarea: cum de aceste țărănci inculte și analfabete în marea lor majoritate reușeau să regăsească calea sinuoasă a teoriei și a dogmei? Răspunsul probabil poate fi acesta: pe de o parte, ca întotdeauna în aceste cazuri, fiindcă răspunsul era conținut în întrebare; pe de alta, fiindcă era vorba probabil în mare parte de isterice, fiindcă aceste femei erau sensibile și imaginative,

și fiindcă mergeau în mod masochist în întâmpinarea dorinței celuilalt, dându-i răspunsul pe care îl aștepta.

Lecții de marți la Salpêtrière (1887)[110]

(Freud a asistat la prezentările bolnavilor la Salpêtrière din 13 octombrie 1885 până în 28 februarie 1886.)

Protagoniștii

• Bărbații

J.-M. Charcot: e prea cunoscut ca să mai insistăm asupra lui. Să precizăm că, la vremea cursurilor sale, era o somitate și era introdus pe coridoarele puterii. Aura poziției sale nu poate să n-o evoce pe cea pe care Lacan a avut-o mulți ani mai târziu.

Elevii săi: îl ajutau în cursul prezentărilor sale de bolnavi și aveau interesul politic carierist de a-i sprijini teoriile.

• Femeile

Sunt nebunele isterice de la Salpêtrière. Aceste bolnave erau prezentate în amfiteatrul cel mare, în fața unui auditoriu alcătuit din medici dornici să dobândească un surplus de formație, din mondeni, din artiști, din politicieni etc. Unele au dobândit o notorietate certă în demonstrația marelui atac: să o menționăm pe domnișoara Myriam, Joséphine Delet…

---

110 J.-M. Charcot, *Leçons du Mardi à la Salpêtrière* (1887). Însemnări de curs de MM. Blin, Charcot și Colin. Les Classiques de la Psychologie, 1974.

Teoria

Nu e cazul să prezentăm aici în mod exhaustiv teoriile lui Charcot. Voi sublinia doar două aspecte ce relevă influența problemelor religioase ale epocii asupra percepției isteriei: voi aminti că Charcot a numit perioada II a marelui atac: perioadă de bufonerie, mișcări ample și contorsiuni, atitudini *demoniace*.

El numise pe de altă parte perioada III cea a atitudinilor pasionale, și sublinia astfel faptul că era un fel de pantomimă a dorinței sexuale ce se exprima în acest fel. Or, iconografia spitalului Salpêtrière ne arată că mai mulți isterici au atitudini evocând mult mai categoric imagistica tip Saint-Sulpice: ochi congestionați ca sub șocul unui extaz mistic, mâini înălțate spre cer într-un gest de rugăciune și implorare[111]… Dacă exista aici provocare sexuală, ea nu apărea poate decât în exagerarea posturii și a mimicii pioase.

Oricum, Charcot nu-și ascundea interesul față de problema religioasă, deoarece a publicat, în colaborare cu Richter, în 1887, *Les Démoniaques dans l'art*, apoi, în 1897, o plachetă întitulată *La Foi qui guérit*.

Tehnica discuției

În lecțiile de marți, tehnica discuției așa cum o practică Charcot deschide uneori orizonturi surprinzătoare: vedem aici o bolnavă propulsată pe o estradă, în fața unei mulțimi de curioși, și care este deopotrivă subiect și obiect ale unui curs; demonstrația ei urmărește să con-

111 Toate acestea erau vizibile la expoziția *J.-M. Charcot et l'hystérie au XIXe siècle*, Chapelle de la Salpêtrière, 2-18 iunie 1982; un catalog interesant pe acest subiect a fost publicat de Alpha-Fnac.

firme teoria lui Charcot, binecunoscută de specialiștii vremii. Anumite observații țin de un comic de situație irezistibil: așa cum este cazul unei femei din Nîmes (p. 56), bolnavă de paralizia mâinii după ce și-a pălmuit copilul sau al istericei pradă marelui atac (p. 59) care nu spune nimic, dar a cărei mamă descrie în termeni cum nu se poate mai banali o criză de nervi clasică, pe care Charcot o traduce în propria sa terminologie.

Practic în toate cazurile reprezentate, Charcot vorbește aproape neîntrerupt, punând rar numai întrebări întru câtva dinainte stabilite. El pare să se comporte rece și destul de tăios cu aceste bolnave de origine modestă: astfel, una dintre ele, care răspunde la o întrebare începându-și fraza prin „da, pentru că", este întreruptă de Charcot cu aceste cuvinte: „Nu vă cer să faceți teorie" (p. 136). În tot cursul prezentării bolnavilor, Charcot își apără violent teoria de atacurile pe care le intuiește, explicând că acest tip de fenomen traversează secolele: „În relatarea epidemiilor demoniace", în cea a „camps meetings" din America și în cea a „revivals" din Irlanda (p. 60). Orice frază a bolnavului e reținută dacă confirmă teoria și respinsă dacă nu e conformă cu modelul.

Demonstrație terapeutică?

Bunul-simț cel mai elementar ar sublinia că starea acestor bolnave, „profesionalizate" întru câtva, se înrăutățea după toate aparențele, deoarece exhibiția trebuia să funcționeze în cel mai rău sens al simptomului. În scopul ilustrării a ceea ce dușmanii lui Charcot au numit în derâdere „charcotita", ele se dedau unor pantomime în care grotescul se lua la întrecere cu ridicolul și cu jalni-

cul. Dacă încercăm să ne reprezentăm spectacolul, ne vine în minte o apropiere cu o frază celebră a lui Freud despre crizele isterice, care „nu sunt altceva decât fantasme traduse în limbajul motor, proiectate asupra motilității, figurate la modul pantomimei"[112]. Făcând legătura cu prezentările de bolnavi ale lui Charcot, ne putem întreba dacă nu era vorba de reminiscențe inconștiente…

Studii despre isterie (1895)

Acesta este contextul istoric foarte tensionat, încă impregnat de prejudecăți morale, religioase și misogine, în care au apărut *Études sur l'hystérie* ale lui Breuer și Freud. Așadar, numai având prezent în minte acest fundal datând de secole putem să înțelegem uriașa revoluție pe care a operat-o Freud încercând să-și asculte bolnavii cu cât mai puține prejudecăți cu putință. Această preocupare i-a venit probabil din faptul că probabil detectase în opera și munca lui Charcot elemente care, nefăcând parte din teoria Maestrului, rămâneau într-un fel de nonsens care a fost punctul de plecare al cercetărilor sale: el recunoștea în acest fel o datorie față de Charcot, legată tocmai de lipsurile acestuia. Căci raportul isteriei cu sexualitatea nu a fost nici pe departe o descoperire freudiană, el venind din negura vremurilor. Noutatea a constat în punerea problemei sexualității, pe care a încercat s-o abstragă unui context politic sau moral, plasând-o în inima bolii: pornind de la asemenea premise a început

112 S. Freud, „Considérations générales sur l'attaque hystérique" (1909), în *Névrose, psychose et perversion*, Paris, PUF, 1973.

Freud să pună jaloanele teoriei sexualității umane, acest studiu fiind unul inovator prin excelență.

Și totuși, putem crede că la început Freud a fost probabil destul de directiv, dar în acea Vienă a sfârșitului de secol, el a avut de-a face cu femei (mereu femeile, aceste ființe pasive obligate ale epocii) care, deși bolnave, aveau personalități puternice pe care grupul social, din prejudecată, le împiedica să se manifeste. Ele și-au concentrat așadar eforturile în vederea înțelegerii bolii lor printr-un soi de narcisism datorat faptului că boala era după toate aparențele singura lor rațiune de a exista, și poate că în acest fel, pentru prima oară în istoria isteriei, dorința lor a intrat în rezonanță cu cea a interlocutorului lor. Anna O., cu Breuer mai întâi, apoi cu Freud, Elizabeth, le-au furnizat interlocutorilor indicații tehnice neprețuite: *ele le dădeau ordinul de a tăcea, de a le lăsa să facă asociații în propriul lor ritm*. Când Elizabeth a înțeles că Freud stabilea o veritabilă cartografie a picioarelor ei, *ea i-a abătut atenția* pentru a se concentra pe *poziția* pe care o avusese în scenele traumatice ale existenței sale. Ele au încercat, fiindcă probabil se simțeau ascultate (și ce altceva își poate dori o isterică?) să facă precizări în legătură cu ceea ce resimțeau, precizări de care nimeni nu ținuse cont până atunci în decursul Istoriei.

Și Freud, care avusese probabil o viziune foarte precisă a agresivității relației lui Charcot cu istericele, le-a lăsat să vorbească, chiar dacă probabil aceasta îl afecta și pe el.

El s-a dovedit, după părerea mea, un geniu prin faptul paradoxal *că a fost primul care și-a asumat eșecul relației cu isterica*, fără a recurge la violență: căci vrăjitoarele au fost arse, nebunele de la Salpêtrière au făcut pe bufonii, iar istericele lui Freud au plecat liniștite. Și nici nu contează, într-un fel, dacă ele erau, când plecau, la fel de bolnave ca atunci când

veniseră; *din acest eșec relațional asumat de Freud s-a născut psihanaliza*. El a recunoscut în acest fel faptul că istericele nu dau decât răspunsuri, că e greu să ajungi la întrebările inițiale, și că una dintre consecințele posibile este tocmai extraordinara lor capacitate de fugă. El le-a lăsat așadar să fugă, și din fiecare urmă a fugii lor a făcut un semnificant, neînțelegând astfel decât prin fiecare efect retroactiv. Totuși, autoritatea sa firească, nevoia sa de a înțelege, narcisismul lui l-au făcut să încerce să depășească aceste eșecuri construind o abordare tehnică care în primul rând îl apăra pe el de influența lor, dar care, prin efectul de surpriză pe care îl genera, acționa extrem de ofensiv asupra bolnavelor căzute în propria lor capcană. Fiindcă este clar că, singur, față în față cu isteria, sistemul terapeutic apropriat *nu putea decât să fie defensiv pentru el și ofensiv pentru ele*, ceea ce explică în parte faptul de nenumărate ori subliniat al împrumutului pe care l-a făcut psihanaliza din limbajul militar. El a făcut deci un dublu efort: asumarea clinicii isteriei, selecționând semnele și simptomele caracteristice ale acestei patologii; ceea ce l-a făcut să înțeleagă că abordarea tehnică era interdependentă de definirea conceptului.

În consecință, el a construit abordarea psihanalitică care să permită o abordare relațională eventual de succes a isteriei. El a încercat să le facă pe bolnavele acestea să-și asume dorința, fără ca a sa, a lui Freud, să fie călcată în picioare: această primă conștientizare istorică a ipostazei ipotetice propuse de isterie l-a făcut să construiască un dig pentru a lupta împotriva acestui dublu ascendent, și anume ascendentul său asupra istericei și ascendentul acesteia asupra lui. *Pornind de la aceasta, toată teoria psihanalitică va consta în depășirea eșecului și în dobândirea victoriei în lupta cu isteria*, care se va generaliza rapid în lupta cu toate bolile mentale, înainte de a deveni o teorie a funcționării psihicului.

Tehnica psihanalitică

Dacă recitim *Tehnica psihanalitică*, putem constata deopotrivă că este posibilă și o altă abordare a acestor texte. Părintele psihanalizei, printr-un fel de asumare a acestui rol, dă sfaturi de prudență și de vigilență, dublate de un fel de denunțare a tuturor formelor posibile de rezistență la analist. El descrie îndelung capcanele întinse de bolnavi, isterici în majoritate, se înțelege de la sine, și felul în care să nu cazi în ele.

Putem încerca să ne conformăm jocului de-a relua principalele concepte tehnice ale lui Freud într-o dublă perspectivă: scoaterea în evidență a necesității lor defensive și, în același timp, a capacității lor ofensive, ambele fiind inextricabile. Am ales cele patru concepte fundamentale ale tehnicii psihanalitice: transferul, contratransferul din care decurg celelalte două concepte care le sprijină și care se află la baza lor: neutralitatea analitică și atenția flotantă.

Transferul

În *Studii despre isterie* sau în cazul „Dora[113]", se simte imediat că Freud e contrariat de un fenomen căruia nu-i înțelege originea. I se pare că ceva din el transpare în filigranul subtil care este o repetiție nevrotică. Nu spune nimic despre acest lucru, dar îl notează, marcând astfel urma; aceasta se citește limpede în cazul Miss Lucy R., de exemplu[114]: această tânără, ca să o situăm foarte schematic, simțea în mod halucinatoriu un miros de dulciuri arse; fără a insista asupra desfășurării acestei terapii,

113 S. Freud, „Fragments d'une analyse d'hystérie" (Dora) (1905), în *Cinq psychanalyses*, Paris, PUF, 1967.

114 S. Freud, „Miss Lucy R. …30 ans", în *Etudes sur l'hystérie, op. cit.*

vom spune, pentru a defini afirmația care ne interesează, că după un anumit timp acest miros a fost înlocuit cu cel al unui trabuc. Transferul apare aici clar, pentru prima oară, *și acest transfer se caracteriza prin apartenența lui la lumea senzorialității*. Tânăra a construit, în legătură cu această nouă halucinație, un lanț întreg de semnificanți, fără ca în mintea celor doi interlocutori să apară faptul că Freud fuma întruna trabucuri, și că acest lucru nu era lipsit de legătură cu halucinația ei…

Alt moment privilegiat: plecarea brutală a lui Dora, în toiul unei terapii ce se dovedea în ultimă instanță promițătoare, a făcut să reapară la Freud sentimentul că îi scapă ceva important și trebuie neapărat să afle despre ce este vorba. „Transferurile“, cum scrie el în „Dora“, sunt fenomene inoportune care împiedică desfășurarea curei. Mai târziu, Freud va pune transferul în centrul tuturor problemelor tehnice; pe un anumit plan, se poate chiar spune că treptat el va explica totul prin transfer. El propune, de exemplu, diferite înțelesuri posibile ale „ceremonialului“ ședinței; fiindcă dacă pacientul este pe divan și analistul în spatele lui într-un fotoliu, aceasta se întâmplă și pentru ca expresiile fizionomice ale terapeutului să nu exercite nici o influență asupra asociațiilor pacientului. Fraza pe care o folosește Freud în această privință este ciudat de ambiguă: „[…] această măsură are ca scop și ca rezultat să împiedice orice imixtiune, chiar și imperceptibilă, a transferului în asociațiile pacientului și să izoleze transferul, astfel încât să îl vedem apărând în starea de *rezistență*, la un moment dat[115]“. Această frază e ciudată prin faptul că termenul de transfer pare să trimită în egală măsură la cei doi protagoniști

115 S. Freud, „Le début du traitement“ (1913), în *La technique psychanalytique, op. cit.* (s. a.)

ai scenei analitice: dovadă, dacă mai e nevoie, că e util pentru fiecare să se protejeze de celălalt. Acest transfer, vârf de lance al psihanalizei, obiect al tuturor atențiilor și cercetărilor, este în primul rând și înainte de toate o rezistență. Freud urmărește să elimine transferul integrându-l într-o strategie ofensivă în care să joace rolul princeps al calului troian; descoperirea repetiției și a rolului ei în pulsiunea de moarte va face restul. Dar ceea ce ne interesează în primul rând aici este preocuparea constantă a lui Freud de a nu-l influența pe pacient și de a se proteja el însuși de comentariile și de curiozitatea acestuia, ceea ce va aduce scena analitică în această poziție imuabilă, fără a ține cont de faptul că aceasta poate, în sine, să ducă la un blocaj masiv.

Totuși, pentru scurt timp, aceste apărări freudiene dispar pentru a face loc dorințelor inconștiente de seducție, în vederea celei mai bune dezvăluiri cu putință a inconștientului întru câtva: astfel, e recomandabil să nu interpretăm un anumit număr de rezistențe decât atunci când legătura sentimentală a bolnavului este suficient de puternică pentru a-l împiedica să fugă[116].

Există o decodificare posibilă a tot ceea ce înseamnă transfer în termeni de luptă, de bătălie; transferul este necesar dinamicii curei, deoarece cu cât există mai multe rezistențe și apărări, cu atât se creează fenomene de transfer utilizabile în vederea victoriei finale[117]. Cu alte cuvinte, cu cât bolnavul se apără mai mult, cu atât analistul își poate asigura victoria prin acest călcâi al lui Ahile. Dar, în ultima clipă, medicul trebuie să se protejeze de aceas-

---

116 S. Freud, „À propos de la psychanalyse dite «sauvage»" (1910), în ibid.

117 S. Freud, „La dynamique du transfert" (1912), în ibid. (s. a.).

tă deplasare: „Transferul asupra persoanei analistului nu joacă rolul unei rezistențe decât în măsura în care este un transfer negativ sau la fel de bine un transfer pozitiv compus din elemente erotice refulate. Când «lichidăm» transferul făcându-l conștient *nu facem decât să îndepărtăm* de persoana medicului aceste două componente ale relației afective; elementul *inatacabil*, capabil să devină conștient, rămâne și devine, pentru psihanaliză, ceea ce este pentru toate celelalte metode terapeutice: factorul de succes[118]".

Analistul, aidoma unui îmblânzitor de lei, trebuie să învețe să se îndepărteze la momentul potrivit: vorbind mai serios, am putea spune că dezvăluirea inconștientului se face fără știrea subiectului și că doar această tehnică, prin privilegiul pe care îl acordă deplasării, autorizează și justifică stabilirea unei asemenea puneri în scenă. În acest fel e dobândită o victorie dificilă, și putem admite instituționalizarea unei practici de o asemenea violență asupra sentimentelor intime ale subiectului liniștindu-ne la gândul că „nimeni nu poate fi ucis *in absentia* sau *in effigie*[119]". Să învingi, da, dar să ucizi, totuși nu!

Înainte de a înțelege fenomenul transferului, Freud a trebuit să învețe să „câștige", „să depășească apărările", „să învingă", „să lupte". Transferul a fost astfel definit ca o luptă permanentă. Contratransferul va fi definit drept una și mai mare...

Contratransferul

În realitate, Freud a utilizat destul de puțin acest termen ca atare. Putem deveni deseori conștienți că fenomenul contratransferului este subiacent, desigur, dar de

---

118 Ibid. (s. a.).

119 Ibid.

fapt o adevărată piatră unghiulară a terapiei, analizând remarcile sale asupra transferului.

Situat conștient într-o poziție deopotrivă etică și dominată de suprem, contratransferul are totuși un rol asemănător cu cel al gândurilor latente în constituirea visului. El are în primul rând funcția de a garanta calitatea intervenției analitice, *protejându-l* pe bolnav de tot ceea ce ar fi la analist tendința de trecere la act. Deoarece acesta, spune cu blândețe Freud, trebuie „să țină din scurt contratransferul[120]“, și frumoasele isterice par suficient de redutabile pentru ca Freud să-și bazeze demonstrația pe o serie impresionantă de argumente în favoarea distanțării. Apărare pasivă a psihanalistului deci, dar apărare totuși față de el însuși, de corpul lui, de ideile și de colegele sale… Totuși, Freud ne-a lăsat indicațiile cele mai prețioase despre constituirea contratransferului lucrând în principal în jurul conceptelor de neutralitate analitică și de atenție flotantă.

Neutralitate analitică și atenție flotantă

Voi explica acești doi termeni simultan, deoarece sunt incontestabil legați și trimit constant unul la celălalt.

Încă din „Conseils aux médecins sur le traitement analytique[121]“, Freud subliniază un punct fundamental: orice îmbrățișare a unei teorii, orice selecție conștientă de material în timpul ascultării unui pacient este o formă de pierdere a neutralității. Ceea ce l-a făcut să aibă această conștientizare revoluționară este poate scrupulul pe care l-a resimțit văzând desfășurarea ședințelor lui Charcot: de aici el a tras concluzia că a fi neutru înseam-

---

120 S. Freud, „Observations sur l'amour de transfert“ (1915), în ibid.
121 S. Freud, „Conseils aux médecins sur le traitement analytique“ (1912), în ibid.

nă să îți lași atenția în suspensie, astfel încât selecționarea materialului să se facă inconștient, ceea ce, pentru omul de știință care s-a lăudat că este toată viața, avea să suscite culmea refuzului inconștient… se punea problema, întru câtva, să nu te aștepți ca bolnavul să precizeze ceva, să nu „te intereseze faptul că cineva reține sau nu ceva", la modul ideal, să nu te aperi de tine însuți și, în același timp, „să-ți lași deoparte propriile afecte", să nu ai „orgoliu terapeutic", pe scurt, să nu ai încredere, mai mult ca orice, în ceea ce numim în prezent dorința analistului. Ce simple par toate acestea și ce dificultăți insurmontabile continuă să ridice încă, după aproape optzeci și cinci de ani, deoarece, în fond, problema este să crezi în inconștient și nu să aderi la diferitele teorii despre inconștient…

În textul la care ne referim, Freud va edicta, în paralel cu regula fundamentală a analizei, o regulă fundamentală pentru psihanalist: el stipulează deci că acesta nu trebuie să-și înlocuiască propriul sistem de cenzură cu cel al pacientului și că trebuie să fie suficient de „purificat" de propria sa analiză pentru a rezista cât mai puțin cu putință discursului pacientului său.

Cercul e închis atunci când îl vedem pe Freud utilizând două modele de referință neobișnuite pentru el:

— comunicarea ideală dintre un analist și pacientul său e bazată pe modelul telefonului cu codajul lui electric și mecanic;

— celălalt model posibil este cel al relației neutre dintre un chirurg și pacientul său.

Ceea ce Freud „uita" (intenționat, după cum putem bănui!) era faptul că chirurgul se folosește de pasivitatea corpului oferit al pacientului și că receptorul telefonic și discul de apel sunt niște obiecte încremenite o dată

pentru totdeauna într-o retranscriere identică, indiferent de mesaj. În fața dorinței celuilalt, nu avem decât un singur mod de a nu îl aliena în propriul nostru sistem de referință: să recurgem la „o atenție liber flotantă“ sau „o atenție egală[122]“, deoarece nu trebuie să avem încredere niciodată în inconștientul nostru.

Am vrut să subliniez aspectul defensiv și ofensiv al acestor patru concepte și să arăt că ele și-au dobândit înțelesul inițial în lupta cu această amenințare care nu putuse fi niciodată abordată altfel decât prin forța și violența fizică și morală, adică prin isterie. În scena analitică, atenția acordată celor mai mici detalii este fundamentală, deoarece ea nu are la bază decât apărare, atac, dorință contrariată, suferință deplasată… e departe vremea când discordanța dorinței celuilalt era pedepsită cu moartea sub pretextele politice și religioase cele mai variate.

În locul desfășurării analizei, din prudență, mișcarea vieții este înlocuită de mișcarea psihică, dorința fiind o prezență constantă. Dorință inconștientă a pacientului de a-și ține simptomele pentru sine, dorință a analistului de a-și arăta forța și puterea, dorință a amândurora de a repeta *hic et nunc* secvențele traumatice, cu un realism cu atât mai mare cu cât ele au trecut neobservate pentru amândoi. Toate acestea, într-o luptă continuă cu propriul tău „orgoliu terapeutic“, cu propriul tău „orgoliu educativ“, cu propria ta dorința de a-ți afirma apartenența teoretică făcându-ți pacientul să vorbească în stil lacanian, winnicottian, kleinian, pentru a nu cita decât câteva nume… În acest context, analistul trebuie să facă

122 J. Laplanche, „La transcendance du transfert“, în *Psychanalyse à l'Université*, vol. 9, nr. 35, iunie 1984.

față zilnic punctelor sale oarbe (să facă față unor puncte oarbe!), apărărilor sale disperate, deziluziilor sale provocate de dorințe. Fiindcă el trăiește cu agresiunea permanentă a întâlnirii cu inconștientul celuilalt, cu teama nemărturisită a eșecului public: de unde și o anumită raritate, mai ales în Franța, a scrierilor clinice.

Această teamă exista deja la Freud, și ne putem da seama de acest lucru inițiind o lectură paradoxală a textului despre psihanaliza sălbatică[123]. Oficial, Freud crede că acest mod de intervenție constă în a face, la adresa pacientului, interpretări pe care acesta nu ar fi pregătit să le audă; oficios, putem citi printre rânduri că aceasta constă, pentru analist, în a fi criticat de colegi sau în a încerca dorințe și o ostilitate insurmontabile. Cu alte cuvinte, și fără a împinge prea departe interpretarea, ne putem întreba dacă psihanaliza sălbatică nu se desfășoară la două niveluri: cel al pacientului și cel al analistului, deoarece există pacienți care nu se opresc decât la limita extremă a ceea ce analistul lor poate tolera.

Tot paradoxul psihanalizei sălbatice stă poate în acest fenomen de evaluare reciprocă… Suntem conștienți că trebuie să combatem acest fenomen, dar cum să procedăm? Tactic, dacă ne mai amintim că la început era vorba de isterici, atunci ne dăm seama că, dacă pentru fiecare din noi violența înseamnă să simțim dezinteresul celuilalt, pentru isteric, aceasta este singura modalitate posibilă de a fi neutralizat. Aceasta este constatarea de la care Freud a pornit, înțelegând că singurul mod de a exista în ochii acestor bolnavi era să „nu intri în jocul

---

123 S. Freud, „À propos de la psychanalyse dite «sauvage»" (1910), art. cit.

lor", după expresia consacrată: *și așa s-a născut neutralitatea*. Cu toate acestea, era la fel de important să nu recreezi fostele atitudini și să nu le constrângi să intre în propria ta necesitate de conformitate teoretică. Și pentru aceasta, analistul trebuia să se apere de el însuși și de posibilitățile sale dogmatice, ceea ce a dus la *atenția flotantă*. În acest fel este verificat faptul că toate acestea nu au fost clădite decât pe, prin, în legătură cu, pentru și contra isteriei. Orice abordare a psihicului trebuie să se calchieze obligatoriu pe acest model tehnic?

Noile căi ale terapeuticii psihanalitice (1910)[124]

După război, congresele la care participau Freud și discipolii lui s-au reluat. Dar Freud, într-un text intitulat „Noile căi ale terapeuticii psihanalitice", începuse deja să sublinieze necesitatea unei evoluții tehnice: „Diversele forme ale bolilor tratate de noi nu pot fi vindecate prin una și aceeași tehnică. [...] Tehnica noastră a fost creată în vederea tratamentului isteriei și continuă să se aplice acestei afecțiuni. Dar, deja, fobiile ne-au constrâns să trecem dincolo de această limită. [...] În cazurile grave de acte obsesionale, o așteptare pasivă pare și mai contraindicată". După ce și-a explicat poziția față de această problemă, Freud conchide: „Înțelegeți totuși că menționând aceste două cazuri nu fac decât să vă ofer niște simple exemple de căi noi pe care se angajează terapeutica noastră". El va îndrăzni chiar, ceva mai încolo în acest articol, să abordeze problema crucială a proletarizării clientelei viitoare și necesitatea care va apă-

124 S. Freud, „Les voies nouvelles de la thérapeutique psychanalytique" (1910), în *La Technique psychanalytique, op. cit.*

rea atunci de a introduce în „aurul pur al analizei o cantitate considerabilă de plumb al sugestiei directe".

Curaj al fondatorului, chiar dacă opțiunile sale practice par depășite în zilele noastre (deși noile terapii par să fi urmat din plin acest sfat), curaj pe care discipolii par să fi uitat să îl imite…

În fața schimbărilor structurilor psihopatologice ale clientelei (asupra cărora toată lumea pare să fie de acord), ce evoluție tehnică a fost propusă? În fața nevrozelor narcisice, a patologiilor sevrajului, a imaturităților afective, a depresiilor mortificate, a stereotipiilor unei gândiri operatorii care se generalizează (care constituie esențialul clientelei noastre), ce am modificat? Suntem beneficiarii unei practici care s-a înțepenit oare, și nu trebuie, pentru a continua să existăm, să ne modernizăm instrumentul de lucru, ca să reluăm o formulă la modă în mediile pe care ne prefacem că le considerăm complet străine?

Am înlocuit violența bazată pe menținereadirectivă a ordinii politice și religioase cu violența non-directivității în vederea dezvăluirii inconștientului. Dar atitudinea fundamentală a rămas aceeași: e respectul dogmatic față de gândirea Maestrului, fără a îndrăzni să ne asumăm faptul că gândirea lui revoluționară nu poate exista decât în subversiunea constantă, și deci în angoasa constantă.

De aceea am știut, fără să ne dăm seama, să facem un compromis și am devenit niște hibrizi jumătate Inchizitor, jumătate Vrăjitor, ceea ce nu ne poate face decât să slujim cu respect politica și religia Inconștientului.

Este poate esențial să înțelegem că „litera ucide și spiritul dă viață[125]“ sau, mai subtil, că „litera ucide; totul se întâmpla la figurat[126]“, și toate acestea devenind conștienți de faptul că „credința pe care am avut-o nu trebuie niciodată să fie un lanț. Nu-i mai suntem cu nimic datori când am înfășurat-o cu grijă în lințoliul de purpură în care dorm zeii morți[127]“.

125 Biblia, *Noul Testament*, „A doua epistolă către corinteni“, III-6, Paris, Gallimard, coll. „La Pléiade“, 1971.

126 B. Pascal, *Les Pensées*, X, 683 (1657), Classiques Garnier, 1955.

127 E. Renan, *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* (1883), Paris, Gallimard, coll. „Folio“, 1983.

VIII

Durerea supradeterminării

— Ei, ce-i cu paginile alea?

— Nu sunt niște pagini, și poate că nu vor fi niciodată niște pagini.

Deocamdată, sunt încă sânge, carne, terminații nervoase, sunt trup, sunt o parte din trupul meu, nu sunt încă complet desprinse de mine, totul vibrează în stomacul meu, în burta mea, în intestinele mele, toate aceste cuvinte, toate aceste fraze, roșul lor aprins, rozul lor de culoarea pielii, e ca viața, e viața mea, e mai mult decât viața mea, ca și cum aș fi alături de cineva de care îmi fusese mereu dor, ca și cum aș ajunge mai departe decât ajungi vreodată chiar și atunci când mângâi, când atingi, când săruți…

CHANTAL SHAWAF, *Elwina, le roman fée*

Orice abordare prin studiu de caz ridică în psihanaliză problema diferenței dintre clinica teoretică și teoria clinicii psihanalitice. Ceea ce înseamnă că clinica teoretică are ca referent esențial noțiunea de model de funcționare al unei dureri fizice sau al unei acțiuni specifice a psihicului, considerată ca valoare absolută și în afara oricărui sistem relațional: probabil că de această noțiune și de ilustrarea ei este vorba în majoritatea relațiilor de caz.

În schimb, când încercăm să stabilim o teorie a clinicii pornind de la praxis, și nu invers, ca înainte, nu putem decât să ieșim învinși din confruntarea cu „realitatea" dialectică a scenei analitice. În această situație contratransferul este un în-sine care nu poate fi anulat, deoarece, după cum a subliniat Masud Khan, de la visul princeps al Injecției făcute lui Irma, Freud a stabilit „în mod ireversibil natura dublă și reciprocă a acțiunii terapeutice implicându-l pe pacient și pe analistul său[128]".

Așa cum s-a remarcat uneori, protocolul analitic are ca funcție esențială punerea între paranteze a analistului[129], neutralizarea lui, și, fantasmatic vorbind, interșanjabilitatea lui. E teama de ceea ce Lasègue denunțase deja sub numele de „folie à deux[130]", și de ceea ce Searles a reluat în alți termeni, postulând că trebuie să știi să faci diferența între o simbioză terapeutică și un folie à deux [131].

Spațiul psihanalitic este un spațiu cu trei corpuri, cel al pacientului, cel al analistului și corpul teoriei: și ne amintim cum în trecut unii pacienți veneau uneori cu un transfer atât de intens asupra teoriei că primele intervenții ale analistului „real" nu ajungeau la ei decât printr-un văl, ca prin vată, și percepeau cu dificultate acest adevărat filtru de excitații de cunoaștere teoretică pe care și-l constituiseră. Fericită epocă a celor convinși, când adeziunea era atât de mare, încât a permis coagularea struc-

---

128 M. Khan, „Freud et les crises de la responsabilité thérapeutique", în *Passion, solitude et folie*, Paris, Gallimard, 1983.

129 Stulzman face aluzie la acest lucru îndeosebi în introducerea sa la lucrarea colectivă condusă de el: *Le Psychanalyste et son patient*, Toulouse, Privat, 1982.

130 C. Lasègue, „La folie à deux" (1877), în *Ecrits psychiatriques*, Toulouse, Privat, 1971.

131 H. Searles, *Le Contre-transfert*, Paris, Gallimard, 1979.

turilor în ceea ce Smirnoff a numit în glumă „o enarhie a inconștientului[132]".

Spațiul psihanalitic este un spațiu cu trei temporalități simultane: trecutul pacientului, ricoșeurile discursului său asupra amintirilor analistului, prezentul relației lor: mișcare constantă a referentului în cazul analistului modelând acest aparat temporal în ceea ce sfârșește prin a fi trăit ca o atemporalitate totală.

Vremurile s-au schimbat acum și se pune poate problema de a porni din nou, de a ne întoarce la spațiul de bază, cel al corpurilor și al corpusului. Lacan însuși subliniase importanța faptului că Michael Balint a propus instaurarea unei „Two body psychology", și propunea definiția următoare: „Analiza devine relația dintre două corpuri între care se stabilește o comunicare fantasmatică în care analistul îl învață pe subiect să se perceapă ca obiect; subiectivitatea nu este admisă în cadrul ei decât în paranteza iluziei și cuvântul este pus la indexul unei căutări a experienței trăite care devine scopul suprem al acesteia, dar rezultatul dialectic necesar apare în faptul că subiectivitatea psihanalistului fiind eliberată de orice constrângere, lasă subiectul pradă tuturor declarațiilor sale autoritare[133]".

Această procedură tehnică (cu toate primejdiile inerente) nu reflectă practica zilnică, dar clinica senzorialului (la care Lacan nu face aluzie în acest caz precis) e posibil să intre în acest câmp și în această dimensiune. Aceasta nu ar face decât să ratifice ceea ce tot Lacan subliniază, și anume „că experiența psihanalitică se desfă-

132 V. Smirnoff, „Le contre-transfert, maladie infantile de l'analyste", în *Topique*, nr. 30, 1982.

133 J. Lacan, „Fonction et champ de la parole et du langage" (1953), în *Écrits*, Paris, Seuil, 1966.

șoară în întregime în acest raport de la subiect la subiect, fiindcă psihanaliza este o experiență dialectică[134]".

Dialectică este probabil un cuvânt-cheie al problemei contratransferului: contratransferul poate, într-adevăr, să fie considerat ca reacțional față de transfer, dar propoziția inversă este la fel de corectă. Aceasta înseamnă că în contratransfer e repus poate în discuție ansamblul relațiilor afective conștiente, cu rădăcinile lor inconștiente, care vor fi clarificate parțial de întâlnirea cu transferul. Altfel spus, de aceste „caracteristici" conștiente și inconștiente (ca să folosim termenul cel mai vag cu putință!) se va arăta cu adevărat interesat transferul, și alegerea unui analist de către un pacient va avea pentru acesta din urmă un sens specific, reciproca fiind la fel de adevărată!

Transferul va modifica, elucidându-l, contratransferul, care îl va modifica la rândul său și, prins în aceste mișcări dialectice, obiectul căutat va fi diferit chiar în momentul apariției sale. De unde și angoasa în oglindă în fața acestui obiect pierdut, regăsit și mereu incorect numit. Aceasta ar explica parțial dorința inconștientă de a-l epura pe analist de un anumit număr de elemente, care complică realmente prea mult diabolica intricație a semnificanților. Așa se pregătește această scenă a-corporală în care pacientul își va oferi complezența lingvistică transferențială și în care se vor anula pe cât posibil efectele corpului; efecte ale mișcărilor propriului corp ca oglindire a mișcărilor discursului celuilalt, după cum a subliniat Pontalis[135], mirosuri împărtășite, viziuni oferite și primite…

Există o angoasă legată de domeniul psihic, unic substitut admis al domeniului corporal, apărută ca urmare

---

134 Ibid.

135 J.-B. Pontalis, „Le mort et le vif entrelacés", în *Entre le rêve et la douleur*, Paris, Gallimard, 1977.

a faptului că în spațiul precis al analizei totul și nimic, corpul și discursul, pereții și obiectele intră într-o misterioasă rezonanță de sensuri. Sensul este aerul pe care îl respirăm… Este supradeterminarea absolută, factor de nesiguranță totală, deoarece chiar în momentul apariției interpretării mele, aceasta din urmă ar putea, pentru adevărul subiectului, să se formuleze în multe alte moduri și să intre în multe combinații posibile. Convingerea că punctul nodal de intersectare există securizează și dă încredere, dar noi știm că acesta se va poziționa diferit în funcție de analist, fiindcă axa inconștientă a ascultării nu este aceeași. Se subliniază deseori în celebra formulă a lui Lacan, „inconștientul este structurat ca un limbaj", rolul fondator al limbii, omițând siguranța pe care o răspândește, întru câtva, conceptul de structură. Inconștientul este deopotrivă acel lucru închis și arhitecturat care nu respectă legile hazardului. Aceasta ne face astfel să gândim că există o maleabilitate a fantasmei care își va găsi întotdeauna mijlocul de a transpărea în țesătura creată de subiectivități. Această fantasmă, atât de mimetică uneori față de dorința celuilalt, maschează poate, sub aceste aparențe înșelătoare, un fel de nucleu dur inconștient, incrustat pe o reprezentare conștientă, care i-ar permite să apară sub o formă diferită în funcție de analist, și totuși pe un fond identic, dacă acesta nu este opac la posibilitatea de a-l primi.

De fapt, să accepți constrângerile teoretice înseamnă să accepți un model al inconștientului, și în consecință, să refuzi celelalte combinații încrucișate de posibilități: este punctul major al acrosajului nostru contratransferențial de teorie. A ne juca jocul decodificării în transfer a ceea ce apare din noi înșine, din dorințele noastre, din corpul nostru, a felului în care zămislirile noastre referen-

țiale îl impregnează pe celălalt ne conduce la o reprezentare fragmentată despre noi înșine pentru un complement interminabil de analiză de care ne-am lipsi cu plăcere.

În ultimă instanță, contratransferul nu este și ceea ce ne face să negăm supradeterminarea și îmbinarea simțurilor? Nu este oare el rezistența care ne face să fantasmăm cauzalitatea unică, trauma, stresul, concepte dragi tuturor literaturilor? Nu este el, în sfârșit, ceea ce face ca analiza profană, în momentele ei de depresie, să o ia de la capăt după modelul sistemului cauzal din care a provenit, și pe care Părintele Fondator îl combătuse din toate puterile: cel al medicinii…